تیۆری بارگە خستن و ڕۆنانی ڕستە

دلێر صادق کانبی

تیۆری بارگەخستن و ڕۆنانی ڕستە

تیۆری بارگەخستن و ڕۆنانی ڕستە

دلێر صادق کانبی

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بلاڵوکردنەوە

- **تیۆری بارگەخستن و ڕۆنانی ڕستە**

- **نووسینی:** دلێر صادق کانبی
- **نەخشەسازی ناوەوە:** هاوڕێ صالح
- **بەرگ:** هۆگر سدیق
- **نرخ:** (٣٠٠٠) دینار
- چاپی یەکەم : ٢٠١٥
- **تیراژ:** ٥٠٠ دانە
- **چاپخانە:** چاپخانەی موکریانی (هەولێر)

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردن: (٤٧) لەساڵی (٢٠١٥)ی پێدراوە

ئەم کتێبە لەبنەڕەتدا تێزێکی دکتۆرایە، بەسەرپەرشتیی **"پ. ی. د. قەیس کاکل توفیق"** لە بەشی زمانی کوردیی فاکەڵتیی ئادابی زانکۆی سۆران لەساڵی ٢٠١٣ گفتوگۆی لەسەرکراوە.

زنجیرەی کتێب (٩١٦)

مالپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

لیستی زاراوەکان

Adverbial complement

ئاوەڵگوزارە

گرێیەکی ئاوەڵکارییە کە تەنها لەگەڵ ژمارەیەکی کەم لە کارەکانی زمانی کوردیدا وەکو تەواوکەر بەکاردێت. بۆ نموونە کاری (هێنان) لەڕیزی ئەو کارانەیە کە ئاوەڵگوزارە وەردەگرن: _ ئەم خانووە زۆردەهێنێ.

Valency

بارگەخستن

بریتییە لە توانای هەر سەرەیەك لە كێشكردنی ژمارەیەكی دیاریکراو لە تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکان. هەریەکە لە کار، ناو و ئاوەڵناوەکان لەڕیزی ئەو بەشە ئاخاوتنانەن کە بارگەخستنیان هەیە. هەریەکە لەم بەشە ئاخاوتنانە هەر لەو کاتەوە، کە لە فەرهەنگدان، بارگەخستنەکەیان دیاری کراوە.

Syntactic valence

بارگەخستنی ڕستەسازی

بارگەخستنی ڕستەسازیی کار، ناو و ئاوەڵناو بریتییە لە ژمارەی ئەو تەواوکەرانەی، کە بە شێوەی مۆرفۆسینتاکسی پێیانەوە تایبەت دەبن.

Semantic valence

بارگەخستنی واتایی

بریتییە لە سیما واتاییەکانی تەواوکەرەکانی هەریەکە لە بەشە ئاخاوتنەکانی کار، ناو و ئاوەڵناو. بارگەخستنی واتاییش دوای دەست نیشانکردنی بارگەخستنی ڕستەسازی ئەنجام دەدرێت.

Dependent

بەند

جگە لە سەرە هەموو کەرەسەکانی تری نێو گرێ و ڕستەکان بەندن. بەندەکانیش دەبن بە چوارجۆرەوە: تەواوکەری خورتی، تەواوکەری سەرپشکی، سەرباری تایبەتی و سەرباری گشتی.

بەندێتیی دوولا Bilateral Dependency

بریتییە لە پەیوەندیی نێوان دوو توخمی زمانی، کە هیچ کامیان سەربەخۆ نین و بەتەنیا نایەن، بەڵکو هەر دووکیان پێویستییان بەیەکتر هەیە. لەم جۆرە بەندێتییەدا، نە سەرە و نە بەندەکە، هیچ کامیان ناتوانن بێ ئەوی تر دەرکەون، بۆ نموونە لە پەیوەندیی نێوان بکەر و کاردا ئەم جۆرە بەندێتییە دەبینرێ.

بەندێتیی هاولا Coordinate Dependency

لە بەندێتیی هاولادا، کە ئامرازەکانی بەستنەوە بەشداری لە ڕۆنانیاندا دەکەن، تێیدا هەر دوو کەرەسەکە دەبن بە سەرە و هیچ کامیان نابێت بە بەندی ئەوی تریان ، بۆ نموونەلە نێوان هەر یەکە لەم گرێی<<من و تۆ>> دا پەیوەندیی بەندێتیی هاولا هەیە.

بەندێتیی یەکلا Unilateral Dependency

پەیوەندیی بەندێتیی نێوان توخمێکی زمانییناسەربەخۆیە لەگەڵ توخمێکی تری زمانیی سەربەخۆ. لەم جۆرە بەندێتییەدا سەرە دەتوانێ بەبێ بەندەکەی دەرکەوێت، بەڵام بەندەکە ناتوانێ بەبێ سەرە دەرکەوێت، بۆ نموونە لە گرێی ناوی <<کچی برام>>.

بکەری پاڕستەیی Subject clause

هەندێ لە کارەکانی زمانی کوردی، بەتایبەتی کاری پەیوەندیی (بوون) بکەرەکەی بە شێوەی پاڕستە و لە دوای کارەکەوە دەردەکەوێت. بۆ نموونە لە ڕستەی:

باشترە ***بگەڕێیتەوە***.

پاڕستەی (بگەڕێیتەوە) بکەری پاڕستەییە.

پاڕستەی تەواوکەری Clause complement/ complement Clause

هەندێ لە کارەکانی کوردی تەنیا لەگەڵ پاڕستەی تەواوکەریدا بەکاردێن، واتە بەکرتاندنی پاڕستە، ڕستەکە دەبێ بە فۆڕم نادروست، یان ناتەواو، هەروەها لە بری ئەو پاڕستە تەواوکەرییە ناتوانین سوود لە هیچ تەواوکەرێکی تر وەربگرین.

١_ أ_ پێشنیاز دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.

ب_ *پێشنیاز دەکەم.

پاڕستەی دیارخەری Relative clause

پاڕستەی دیارخەری، بەو پاڕستەیە دەگوترێ، کە وەسفی ناوێك لە شاڕستەکەدا دەکات. واتە پاڕستەی دیارخەری هیچ کاتێك بەندی ڕاستەوخۆی کار نییە، بەڵکو هەمیشە بەندی یەکێك لە بەندە ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆکانی کارەکەیە.

ئەو ناوەی، کە لەلایەن پاڕستەوە وەسف دەکرێ، دەشێ یەکێ لە ئەرکە ڕستەسازییەکانی وەکو بەرکار، بکەر، تەواوکەری بکەر و بەرکاری خستنەسەری هەبێ:

١_ ***ئەو قوتابیانەی***، کە یەکەم بوون، ئێستا لە دەرەوە دەخوێنن.(بکەر)

٢_ نمرەی ***ئەو قوتابیە***م ئاشکراکرد، کە دوێنێ لێرەبوو.(دیارخەری بکەر)

٣_ منداڵەکە ***ئەو کتێبەی*** دڕاند، کە من دەمخوێندەوە.(بەرکار)

٤_ ئارام پیرۆزبایی ***لەو کوڕە*** کرد، کە ئێمە ناردبوومان.(بەرکاری ناڕاستەوخۆ)

٥_ سەیری ***ئەو گوڵە*** دەکەم، کە هاوڕێکەم بۆی هێناوم.(بەرکاری خستنەسەر)

٦_ ئەوە ***ئەو کچە***یە، کە تۆ باست دەکرد.(تەواوکەری بکەر)

پاڕستەی ئاوەڵکاری Adverbial subordinate clause

هەندێ جار پاڕستە ئەرکی ئاوەڵکار دەبینێ، بەمەش وەسفی هەموو ڕستەکە دەکات:

١_ هەرکە ئەوم بینی، هەموو شتێکم لە بیرم چووەوە.

٢_ کە ئەو هات، من ڕۆیشم.

کرتاندنی پاڕستەی ئاوەڵکاریکار ناکاتە سەر ڕۆنانی ڕستەکە:

١_ أ/ لەگەڵ بینینی ئەو، هەموو شتێکم لە بیر چووەوە.

ب/ هەموو شتێکم لە بیر چووەوە.

پەیوەندییە بەندێتییەکان Dependency relations

بریتییە لەو پەیوەندییەی کە سەرە و بەندەکان بەیەکەوە بەند دەکات لەڕێزمانی بەندێتیدا. ئەم پەیوەندییانەش بە تیرێك نیشان دەدرێن، کە سەرەتاکەی لە بەندەکەوە دەست پێدەکات، نووکەکەی بە سەرە کۆتایی دێ.

تەواوکەر Complement

ئەو کەرەسە زمانییەیە، کە لەگەڵ سەرە(کارێك، یان ناوێك، یان ئاوەڵناوێك، یان ئامرازێکی بەند)دا لێکدەدرێ و پێکهاتەیەکی گەورەتر لە هەمان جۆری سەرە دێنێتە کایەوە. دەبن بە بەشێك لە بارگەی سەرە.

تەواوکەرە خورتییەکان Obligatory complement

تەواوکەرە خورتییەکان ئەو تەواوکەرانەن، کە بوونیان لە ڕستەدا خورتییە و لەلایەن سەرەوە هەڵدەبژێردرێن. کرتاندنیان گرێ یا رستەکە دەکەن بە ناڕێزمانی:

_ *ژیلە دەبێ بەمامۆستا.*

_ **ژیلە دەبێ.*

تەواوکەری بەرکار Object complement

ئەم تەواوکەرە پەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ بەرکاردا هەیە، هەر بۆیەش پێی دەگوترێ تەواوکەری بەرکار. ئەم تەواوکەرە، تەواوکەری خورتیی هەندێ لە کارە تێپەڕەکانە:

_ ئەوان زەویەکەیان کرد بە ﴿قوتابخانە﴾. (زەویەکە = قوتابخانە)

تەواوکەری بکەر Subject complement

تەواوکەری بکەر، کە بە فۆڕمە جۆراوجۆرەکانی وەکو گرێی ناوی، گرێی ئاوەڵناوی، گرێی بەند و گرێی ئاوەڵکاری و ڕادە و کار دەردەکەوێت، تەواوکەری خورتیی کاری پەیوەندییە:

گرێی ناوی:	ئەوان *کرێکار*ن.
گرێی ئاوەڵناوی:	ئەو ***زیرەک***ە.
گرێی ئاوەڵکاری:	تاقیکردنەوەکە***زۆر دوور***ە.
گرێی بەند:	تاقیکردنەوەکە ***لەلاپەڕە ٩٩ تا ١٢١***ـە.
ڕادە:	ئاوەکە ***کەمێک*** بوو.
کار:	کەمن چووم ئەو هەر ***هات هات***ـی بوو.

تەواوکەری سەرپشکی Facultative/Optional complement

ئەو تەواوکەرانەن، کە کرتاندنیان نابێتە هۆی ناڕێزمانی بوونی گرێ و ڕستە، بەو واتایەی، کە دوای کرتاندنیشیان، سەرەکە لە خودی خۆیدا ئاماژە بە بوونی تەواوکەرە سەرپشکییەکە دەکات و چەمکەکەی هەر دەمێنێتەوە:

_ *ئاکام لەگەڵ ژیلەدا **هاوسەرگیریی** پێکهێنا.*

_ *ئاکام **هاوسەرگیریی** پێکهێنا.*

تیۆری بارگەخستن Valency theory

تیۆری بارگەخستن هەوڵێکە بۆ شیکردنەوەی ڕستە. بۆ ئەم مەبەستەش پشت بەرۆڵی هەندێ وشە لە ڕستەدا، دەبەستێ، کە پێویستییان بە بوونی توخمی تر هەیە. بەم پێیە ڕستە بریتییە لە توخمێکی بناغەیی(کە بە گشتی کارە) و ژمارەیەك توخمی بەند.

تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکان Autonomous phrases theory

تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکان، یەکێکە لە تیۆرەکانی نێو ڕێزمانی بەندێتی و مەبەست لێی شیکردنەوەی ڕۆنانی ناوەوەی گرێیە. بە پێی ئەم تیۆرە هەر گرێیێك لە وڵاتێك دەچێ، کە سیستەمێکی سیاسیی فیدڕاڵی هەیە، واتە لە حوکمەتێکی ناوەندی (سەرە) و چەند هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی (بەندەکان) پێکهاتووە. گەورەترین گرێ، کە لە ڕێزمانی بەندێتیدا، لێی دەکۆڵرێتەوە ڕستەیە و حکومەتی ناوەندیش لە ڕستەدا کارەکەیە، هەرێم(ویلایەت)ـە ئۆتۆنۆمیەکانیش، گرێ پێکهێنەرەکانی ڕستەکە(تەواوکەر و سەربارەکان)ن. کار وەکو سەرەی ڕستە، کەرەسەیەکی حوکمکەرە و پەیوەندییە دەرەکییەکانی نێوان گرێکان بەوەوە پەیوەستە. واتە بەرپرسی پەیوەندییە دەرەکییەکانی نێوان گرێکانە" بەڵام پەیوەندییە ناوەکییەکانی هەر گرێیێك پەیوەست نییە بە کارەوە.

ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار Valency structure of verb

ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار بابەتێکی زەینییە و ئەوە پیشان دەدات کە کارێك لەگەڵ چەند تەواوکەردا و لەگەڵ چ تەواوکەرێکیشدا لەرستەدا دەردەکەوێت. بەو واتایەی، کە بۆ هەر کارێك لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا دەتوانرێ وێنەیەکی زەینی بخرێتە ڕوو کە تیایدا چۆنیەتیی دەرکەوتنی ئەم کارە لەرستە جۆراوجۆرەکاندا پیشاندەدات، ئەم وێنە زەینییەش پێی دەوترێ ڕۆنانی بارگەخستنیی کار.

ڕۆنانە بەئیسنادی بووەکان Clefted structures

ڕۆنانە بەئیسنادی بووەکان ئەو ڕۆنانانە، کە لەڕێگەی پرۆسەی بەئیسنادی بوونەوە دێنە کایە، ئەوانیش خۆیان لەڕیزی ئەو پرۆسە ڕستەسازییانەدان، کە بەهۆیەوە ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان دەگۆڕێت بۆ ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان.

ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان Deraved basic structure

ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان ڕۆنانە لێکسیکی–ڕستەسازییەکانن. ژمارەیان لە هەموو زمانێکدا سنووردارە. ئەم ڕۆنانانە بەهۆی هەندێ پرۆسەی ڕستەسازییەوە کە بەسەر ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکاندا دێت دێنە کایەوە.

ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان Lexical basic structure

ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی هەر ڕستەیەك بریتییە لە کاری سەرەکیی ئەو ڕستەیە و تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکانی کارەکە. ڕۆنانی بنجیی سەرەکیش بەپێی ڕۆنانی بارگەخستنیی کاری سەرەکیی هەمان ڕستەیە، لە فەرهەنگدا، واتە بەر لەوەی بێتە ناو ڕستەوە، دیاری دەکرێت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ڕۆنانی بنجیی سەرەکی هەر ڕستەیەك چەمکێکی فەرهەنگییە.

ڕۆنانە بنجییەکان Basic structure

ڕۆنانە بنجییەکان ئەرکی ڕێزمانیی تەواوکەرەکانی کاری سەرەکیی ڕستە پێشاندەدەن. ئەم ڕۆنانە بنجییانەش بە شێوەیەکی گشتی بەسەر دوو جۆری ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان(یا فەرهەنگییەکان) و ڕۆنانە بنجییە داڕێژراو(فەرهەنگی–رستەسازی)ـەکاندا دابەش دەبن.

ڕۆنانی بارگەخستنی Valency structure

بەکۆی تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکانی هەر سەرەیەك(جا کار یا ناو و یا ئاوەڵناو بێت)، دەوترێ ڕۆنانی بارگەخستنی ئەو سەرەیە.

سەربار Adjunct

سەربار توخمێکی کەم بایەخ، یان سەرپشکییە و کرتاندنیلە ڕۆنانە ڕێزمانیەکاندا، کار ناکاتە سەر ناسنامەی ڕۆنانیی ڕۆنانە ڕێزمانیەکە و ئامادەبوون و ئامادەنەبوونیان لە ڕۆنانی ڕستەی سەرەکیدا، هیچ گرفتێك دروست ناکات، بەڵکو ئەرکیان تەنیا دەرخستنی زانیاریی زیادەیە دەربارەی لایەنەکانی ڕووداو.

سەرباری تایبەتی Specific adjunct

سەرباری تایبەتی ئەو بەندەیە، کە ناکەوێتە نێو ڕۆنانی بارگەخستنی سەرەوە و بەهیچ شێوەیەك سەرە کۆنترۆلێکی شێوە و ژمارەی سەربارە تایبەتەکان ناکات، بەڵکو قسەکەرانی زمان بە گوێرەی باسەکە هەر ژمارە و فۆڕمێکی سەرباری تایبەتی، کە بیانەوێ بۆ سەرەی زیاد دەکەن. هەڵبەتە سەرە لە ڕووی واتاوە پەیوەندیی تایبەتی بە سەربارە تایبەتییەکانی خۆیەوە هەیە بەجۆرێك، کە هەر قسەکەرێکی زمان ناتوانێ هەر سەربارێکی تایبەتی لەگەڵ هەموو سەرەیەکدا بەکاربێنێت.

سەرباری گشتی General adjunct

ئەو سەربارەیە، کە نەك تەنیا بەندی سەرە، بەڵکو بەندی هەموو ڕستە یا گرێکەیە. قسەکەرانی زمان دەتوانن بە گوێرەی پێویست هەر سەربارێکی گشتی، کە بیانەوێ لەگەڵ هەر سەرە و گرێیێکدا بەکاریبێنن، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە سەرە بچووکترین ڕۆڵی لە دیاریکردنی فۆڕم و ژمارەی سەربارە گشتییەکاندا نییە.

سەرە Head

سەرە، بەشی ناوەندیی گرێیە و هەموو توخمەکانی تری گرێکە جۆرێك لە پەیوەندیی ڕێزمانی، یان واتاییان بە سەرەوە هەیە. سەرە چەند تایبەتمەندییەکی،کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١_ هەڵگری گرنگترین زانیاریی سیمانتیکییە لە گرێدا.

٢_ سەرەکان هەمیشە خورتین.

٣_ لەگەڵ بەندەکانی خۆیان ڕێکدەکەون لە سەر هەندێ، یان هەموو نیشانە ڕێزمانییەکانی هەمان سەرە.

٤_ سەرەی هەموو گرێیێك، توخمێکە، کە هەموو گرێکە بەهۆی جۆری ئەوەوە ناودەنرێت.

٥_ سەرە فۆڕم و ژمارەی تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکانی لە خۆ دەگرێت، هەر بۆیە لەو کاتەوە، کە سەرە وەکو توخمێکی لێکسیکی لە فەرهەنگی قسەکەرانی زمانەکەدا هەیە، فۆڕم و ژمارەی تەواوکەرەکانی ئەو وشەیە لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرەدا دیاریکراوە.

کارە سفر بارگەیی/بێ بارگەکان Null-valent verbs /avalent

ئەو کارانەن، کە هیچ بارگەیەك ناخەن" بە واتایەکی تر، هیچ کەرەسەیەك وەك بارگە بۆ خۆی هەڵنابژێرێ، بەڵکو خۆی بەتەنیا دەتوانێ ڕستەیەك پێکبهێنێ. ئەم کارانەش بە گشتی بەوە وەسف دەکرێن، کە گوزارشت لە کەشوهەوا دەکەن.

کاری پەیوەندی Linking verb

ئەم کارانە گرووپێکی بچووك دروست دەکەن، کە بە مەبەستی دروستکردنی پەیوەندیی ئیسنادی لە نێوان بکەر و تەواوکەری بکەردا بەکاردێن. هەر بۆیەش پێیان دەوترێ کاری پەیوەندی. گرنگترین کاری پەیوەندی لەزمانی کوردیدا کاری (بوون)ـە.

کاری چوار بارگەیی Quadrivalent verbs

ئەو کارانەن، کە چوار بارگە دەخەن. بەو واتایەی، کە ئەو کارانەن سەرەڕای بکەری ناوی پێویستییان بە سێ تەواوکەری تر هەیە.

کاری دوو بارگەیی Bivalent verbs

ئەو کارانەن، کە دوو بارگە دەخەن. بە واتایەکی تر، سەرەڕای بکەر(جا چ ناوی بێ چ پاڕستەیی) تەواوکەرێکی تریشی پێویستە.

کاری ڕێژەیی Modal verb

ئەو کارانەن، کە لە پێش کاری ترەوە دێن و تێڕوانینی قسەکەر لە بارەی ئەو کارەی، کە لە دوایانەوە دێ پیشان دەدات. لەبەرئەوەی کارە ڕێژەییەکان وادەکەن کە لە ڕستەدا، لە دوای خۆیانەوە پاڕستەیەکی تەواوکەری بێت، هەروەها ڕێژەی کاری پاڕستە تەواوکەرییەکە دیاری دەکات، هەروەها ڕۆنانی گشتیی ڕستەکە دیاری دەکات، بۆیە دەبێ کارە ڕێژەییەکان بە کاری سەرەکی ڕستە دابنێین.

کاری سێ بارگەیی Trivalent verbs

ئەو کارانەن، کە سێ بارگە دەخەن. بە واتایەکی تر، ئەو کارانەن، کە سەرەڕای بکەر(جا ناوی بێ ، یان پاڕستەیی) پێویستییان بە دوو تەواوکەری تر هەیە.

کاری فرێزی Phrasal verb

یەکێکی تر لە جۆرەکانی کار لە ڕووی ڕۆنانەوە، کاری ئاڵۆزە. ئەم کارەش چەند تایبەتمەندییەکی هەیە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

أ_ ڕۆنانی کاری ئاڵۆز بریتییە لە: کارێك و لانی کەم یەکێ لە دوو توخمی ڕستەسازیی (بکەر و بەرکار)ی تێدایە. هەروەها واتای ئەم جۆرە کارانە، لێکدراو نییە.

ئەم کارانە دوو جیاوازییان هەیە لەگەڵ کارە لێکدراوەکان:

یەکەم/ کارە فرێزییەکان زۆربەی کات لە دوو بەش زیاتر پێکهاتوون.

دووەم/ پەیوەندی نێوان بەشەکان لە جۆری پەیوەندییە ڕستەسازییەکانە، بەڵام پەیوەندیی نێوان بەشەکانی کاری لێکدراو لە جۆری فەرهەنگییە.

کاری یاریدەدەر Helping verb

کارە یاریدەدەرەکان ئەو کارانەن، کە نابن بە کاری سەرەکیی ڕستە و هیچ تەواوکەرێك لە خۆناگرن، بەمەش هیچ ڕۆڵێك لە ڕۆنانی بنچینەیی ڕستەدا نابینن.

زۆربەی کات، کاری یاریدەدەر بە شێوەی سەربەخۆ و واتای سەربەخۆی خۆیان بەکارنایەت و هەڵگری تایبەتمەندیی ڕێزمانین و تەنیا بۆ گەردانکردنی هەندێ کات، ڕووکار، ڕێژە و ڕووی دیار و نادیاری و... هتد، ی کار، لە ڕستەدا بەکاردێن و بە شێوەیەکی گشتی لەگەڵ کاری تردا بەکاردێن، کە پێیان دەوترێ کاری سەرەکی.

کاری یەك بارگەیی Mono-/One-valent verbs

ئەو کارانەن، کە یەك بارگە دەخەن. بە واتایەکی تر، ئەو کارانەن، کە تەنیا یەك کەرەسە وەك تەواوکەر بۆ خۆیان هەڵدەبژێرن.

کۆڕپەی زمانی Language corpus

کۆمەڵێك دەقی نوسراو و گوتراوە کە بەشێوەی نووسینی فۆنەتیکی ئامادەکراوەو دەتوانرێ لە وەسفکردن و شیکردنەوەی زماندا سوودی لێوەربگیرێ.

کورتکراوه و هێماکان

Adj	ئاوەڵناو
Det	دیاریکەر
N	ناو
NP	گرێی ناوی
Obj	بەرکار
P Obj	بەرکاری ناڕستەوخۆ
PP	گرێی بەند
S	ڕستە
Subj	بکەر
V	کار
VP	گرێی کاری
ب	بکەر
بەر	بەرکار
بەرخ	بەرکاری خستنەسەر
بەرنا	بەرکاری ناڕاستەوخۆ
بپا	بکەری پاڕستەیی
بن	بکەری ناوی

تس	تەواوکەری سەرپشکی
تب	تەواوکەری بکەر
تبەر	تەواوکەری بەرکار
تپا	تەواوکەری پاڕستەیی
تخ	تەواوکەری خورتی
تخس	تەواوکەری خستنەسەر
پات	پاڕستەی تەواوکەری
ست	سەرباری تایبەتی
سگ	سەرباری گشتی
گ	گریێ
گب	گرێی بەند
گن	گرێی ناوی
ئا	ئاوەڵگوزارە
←	دەبێت بە/ پێکهاتووە لە
(...)	توخمی سەرپشکی
★	ڕستەی ناڕێزمانی
.../...	یا ئەمە، یا ئەوە
[...]	سەرە
[-...-]	سەرباری گشتی

[...]	گرێ
[/.../]	سەرباری تایبەتی
[[...]]	گرێ ئۆتۆنۆمییەکان
||...||	ڕۆنانی بنجی
،	سنووری نێوان دوو توخم
؟	ڕستەی نیشاندار
؟؟	ڕستەی بەند بە دەوروبەر
<...>	ڕۆنانی بارگەخستنی
<<...>>	توخمەکان(وشە، گرێ، ڕستە)

پێرستی هێلکارییەکان

ژ	هێلکاری	لاپەڕە
١	پەیوەندیی گشت و پاژ لە نێوان کەرەسەکانی ڕستە لە ڕوانگەی ڕێزمانی بەرهەمهێنانەوە	٣٣
٢	پەیوەندیی بەندێتیی نێوان کەرەسەکانی ڕستە لە ڕوانگەی ڕێزمانی بەندێتییەوە	٣٤
٣	نواندنی ڕستە بەپێی ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە	٣٦
٤	نواندنی ڕستە بەپێی ڕێزمانی بەندێتی	٣٨
٥	جۆری بەندەکان لەڕێزمانی بەندێتیدا	٤٧
٦	جۆرەکانی کار لە ڕووی وەرگرتنی تەواوکەرەوە	١٠٥
٧	جۆرەکانی بکەر لەزمانی کوردیدا	١١٩
٨	پۆلێنکردنی کارەکانی زمانی کوردی بە پێی ژمارە و جۆری بارگەکانیان	١٦٢
٩	ڕێژەی هەریەکە لە ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا	١٩٥
١٠	رۆنانە بنجییەکان لەزمانی کوردیدا لەزمانی کوردیدا	١٩٦
١١	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییەکان لەزمانی کوردیدا لەزمانی کوردیدا	١٩٧
١٢	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە یەك بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا	١٩٨
١٣	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە دوو بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا	١٩٩
١٤	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە سێ بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا	٢٠٠
١٥	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە چواربارگەییەکان لەزمانی کوردیدا	٢٠١
١٦	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەرنادیارە یەك بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا	٢٠١
١٧	رۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەرنادیارە دوو بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا	٢٠٢
١٨	رۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان لەزمانی کوردیدا	٢٠٣

پێرست

پێشەکی ٢٣

١- تیۆری بارگەخستن و ڕێزمانی بەندێتی ٢٥

١-١- ڕێزمانی بەندێتی.. ٢٥

١-١-١- زاراوەی بەندێتی ٢٥

١-١-٢- چەمکی بەندێتی ٢٦

١-١-٣- کورتە مێژویەکی ڕێزمانی بەندێتی ٢٦

١-١-٣-١- سەرهەڵدانی ڕێزمانەکە.. ٢٦

١-١-٣-٢- گەشەکردنی ڕێزمانەکە.. ٢٧

١-١-٤- بەراوردکردنی ڕێزمانی بەندێتی و ڕێزمانی بەرهەمهێنان............ ٢٨

١-١-٤-١- پێگەی بکەر لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا...................................... ٣١

١-١-٤-٢- شیکردنەوەی زنجیرەی هەڕەمیی ڕستە لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا ٣٢

١-١-٤-٣- چۆنییەتیی نواندنی ڕۆنانی ڕستە لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا ٣٤

١-١-٤-٤- چەمك و زاراوە سەرەکییەکانی هەر دوو ڕێزمانەکە.................... ٣٨

١-١-٤-٥- سەرەبوونی کاری ناوك لە ڕستەدا.. ٤٠

١-١-٤-٦- جۆر و ژمارەی بەندەکانی کار لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا ٤١

١-١-٥- ئامانجی ڕێزمان و ڕستەسازیی بەندێتی.. ٤١

١-١-٦- بنەماکانی ڕێزمانەکە ٤٢

١-١-٧- چەند تایبەتمەندییەکی ڕێزمانی بەندێتی ٤٣

١-٢- تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکان ٤٥

١-٢-١- دوو گریمانە لە بارەی هەموو گرێکان ٤٦

١-٢-٢- پێنج جۆر توخمەپێکهێنەرەکانی گرێکان ٤٧

١-٢-٢-١- سەرە.. ٤٨

١- ٢-٢-٢- بەندەکان... ٤٩

١-٢-٣- جۆرەکانی بەندێتی ٥٦

١-٢-٤- ڕیزبەندی توخمەکان، ئاستەکانی بەندێتی.................................. ٥٧

١-٢-٤-١- پەیوەندییە بەندێتییەکان و ڕیزبەندەکانیان.................................. ٥٧

١- ٢-٤-٢- ڕیزبەندی توخمەکان..٥٩
١- ٢-٤-٣- ئاستەکانی بەندێتی..٦١
١-٢-٤-٤- پەیوەندییە بەندێتییەکان و ڕیزبوونی توخمەکان ٦٢
١-٢-٥- پەیوەندییە بەندێتییەکان لە جۆرەکانی گرێدا ٦٧
١-٢-٥-١- لێکچوونی گرێ جۆراوجۆرەکان..٧١
١-٢-٥-٢- جیاوازیی نێوان گرێ جۆراوجۆرەکان..٧١
١-٢-٦- مارکەلێدانی سەرە و بەندەکان ٧٨
١-٣- تیۆری بارگەخستن ٧٩
١-٣-١- داهێنانی بارگەخستن ٧٩
١-٣-٢- زاراوەی بارگەخستن ٧٩
١-٣-٣- سنووری بارگەخستن..٨٠
١-٣-٤- بارگەخستن لە ڕێزمانی بەندێتیدا ٨٣
١-٣-٤-١- جۆرەکانی بارگەخستن..٨٣
١-٣-٤-٢- نواندنی ڕۆنانی بارگەخستنی ڕستەسازی..٨٤
١-٣-٤-٣- فەرهەنگی بارگەخستن..٨٥
١-٣-٤-٤- تیۆری بارگەخستن و زمانەوانیی کارەکی..٨٧
٢- کار و بارگەکانی ٩٣
٢-١- تایبەتمەندییەکانی کار ٩٣
٢-٢- جۆرەکانی کار ٩٥
٢-٢-١- جۆرەکانی کار لە ڕووی ڕۆنانەوە..٩٥
٢-٢-٢- جۆرەکانی کار لە ڕووی وەرگرتنی تەواوکەرەوە ١٠٤
یەکەم/ کاری یاریدەدەر..١٠٦
دووەم/ کارە ڕێژەییەکان..١١٠
سێیەم/ کاری پەیوەندی..١١٣
چوارەم/ کاری بنچینەیی..١١٧
٢-٢-٣- جۆرەکانی کار لە ڕووی بارگەخستنەوە ١١٧
٢-٢-٣-١- تەواوکەرەکانی کار..١١٨
یەکەم/ بکەر..١١٨
دووەم/ بەرکار..١٢٣
سێیەم/ بەرکاری ناڕاستەوخۆ..١٢٤

چوارەم/ بەرکاری خستنەسەر...١٢٧
پێنجەم/ پاڕستەی تەواوکەری...١٣٣
شەشەم/ تەواوکەری بکەر...١٤١
حەفتەم/ تەواوکەری بەرکار...١٤٦
هەشتەم/ ئاوەڵگوزارە...١٤٧
٢-٢-٣-٢- پۆلێنکردنی کارەکانی زمانی کوردی بە پێی ژمارە و جۆری بارگەکانیان......١٤٨

٣- ڕۆنانە بنجییەکان لە زمانی کوردیدا ١٦٧

٣-١- ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار لە زمانی کوردیدا ١٧٠
٣-٢- جۆرەکانی ڕۆنانە بنجییەکان لە زمانی کوردیدا ١٧٨
٣-٢-١- ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا.................. ١٧٨
٣-٢-١-١- ئەو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییانەی، کە بەهۆی کاری بکەردیارەوە دروست دەبن...١٧٨
٣-٢-١-٢- ئەو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییانەی، کە بەهۆی کاری بکەرنادیارەوە دروست دەبن...١٨١
٣-٢-٢- ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان لەزمانی کوردیدا ١٨٧
٣-٢-٢-١- پرۆسەی بەئیسنادی بوون/کردن...١٨٧
٣-٢-٢-٢- پرۆسەی بەئیسنادی‌کۆزەتیڤی کردن...١٩٠
٣-٣- ئاماری ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا ١٩٢

ئەنجام ٢٠٥

پێشنیاز ٢٠٧

لیستی سەرچاوەکان ٢٠٨

پاشکۆی ژمارە ١: لیستی چاووگەکان...٢١٨

پێشەکی

وەك لە ناونیشانی ئەم کتێبە دەردەکەوێ دوو لایەن لەخۆدەگرێ یەکەمیان (تیۆری بارگەخستن) و ئەوی تریان (ڕۆنانی ڕستە)یە. تیۆری بارگەخستن یەکێکە لەتیۆرەکانی نێو ڕێزمانی بەندێتی. هەرچی ڕۆنانی ڕستەشە دوو لایەن لەخۆ دەگرێ. یەکەمیان لایەنی تیۆرییە، کە بریتییە لە دەستنیشانکردنی تەواوکەرەکانی کار لەزمانی کوردیدا و دووەمیشیان لایەنی کارەکیە، کە تیایدا ڕۆنانە بنجییەکانی ڕستە لە زمانی کوردی دیاری دەکات.

ئەم کتێبە هەوڵ دەدات چەند پرس و گرفتێك ساخ بکاتەوە، کە گرنگترینیان دەستنیشانکردنی تەواوکەرەکانی کار لەزمانی کوردیدا و ژمارەیان، ژمارەی بارگەکانی کار، ئەگەرە جیاوازەکانی ڕۆنانی بارگەخستنی کار و ڕۆڵی لە ڕۆنانی ڕۆنانە بنجییە جیاوازەکان، پۆلێنکردنی کارەکانی زمانی کوردی بەگوێرەی جۆر و ژمارەی تەواوکەرەکانیان، دیاریکردنی ژمارەی ڕۆنانە بنجییەکان ، توانا و دەسەڵاتی کار لەزمانی کوردیدا.

گرنگیی ئەك کتێبە لەڕووی تیۆرییەوە لەوەدایە، کە ڕوانینێکی نوێ و جیاواز لەوەی کە ڕێزمانی دێرین و ڕێزمانی دەسەڵات و بەستنەوە خستویەتیە ڕوو، دەخاتە ڕوو و لەڕووی کارەکیشەوە چەند سوود و گرنگییەکی هەیە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١_ ئامادە کردنی فەرهەنگی بارگەخستنی زمانی کوردی.

٢_ بواری ڕێزمانی بەراوردکاریدا.

٣_ بەکارهێنانی داتا و ئەنجامەکانی لە بواری ئەندازیاریی زمانەوانیی کۆمپیوتەری.

٤_ ئامادەکردنی فەرهەنگی ئەلیکترۆنی.

٥_ ئامادەکردنی کۆرپەی زمانی کوردی.

٦_ بواری فێرکردنی ئامێری بەگشتی و فێربوونی زمان.

ئەم کتێبە لە سێ بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەمی، کە بەشێکی تیۆریە، لەسێ بەند پێکهاتووە: لەبەندی یەکەمدا باسی (زاراوە و چەمکی بەندێتی، مێژووی ڕێزمانی بەندێتی، بەراوردی ڕێزمانی بەندێتی و بەرهەمهێنان و ئامانج و بنەماکانی ڕێزمانی بەندێتی، تیۆری

فرێزە ئۆتۆنۆمییەکان) کراوە. بەندی دووەمیش تایبەتکراوە بە باسکردنی چۆنیەتیی شیکردنەوەی ڕستە لەڕێزمانەکەدا. بەندی سێیەمیش تایبەتە بە تیۆری بارگەخستن کە تیایدا بەگشتی باس لە تیۆر، زاراوە، داهێنان و سنوور، جۆرەکانی بارگەخستن و فەرهەنگی بارگەخستن سوودی تیۆرەکە کراوە.

بەشی دووەم بەشێکی پراکتیکییە و لە سێ بەند پێکهاتووە: بەندی یەکەمی باسی ڕۆنانی ناوەوەی کار کراوە و کارەکانی زمانی کوردی بەسەر چوار جۆری بنجی، داڕێژراو، لێکدراو و کاری فرێزی دابەشکراوە و بەندی دووەمشی باسی جۆرەکانی کار لەزمانی کوردیدا لەڕووی وەرگرتنی تەواوکەرەوە کراوە و کارەکانی زمانی کوردی بەسەر دوو جۆری کاری یاریدەدەر و کاری تەواو، کارە تەواوەکانیش بەسەر دوو جۆری کاری ڕێژەیی و ناڕێژەیی و کارە ناڕێژەییەکانیش بەسەر دوو جۆری کاری بنچینەیی و کاری پەیوەندیدا دابەشکراوە، هەروەها بەندی سێیەمی باس لە تەواوکەرەکانی کار کراوە و بەمەش هەشت جۆر تەواوکەر دەستنیشان کراوە. دواتر کارەکانی زمانی کوردی بەپێی ژمارە و جۆری بارگەکانیان پۆلێنکراوە، بەم پێیەش دوو جۆر کاری یەك بارگەیی، یانزە جۆر کاری دوو بارگەیی، حەڤدە جۆر کاری سێ بارگەیی و دوو جۆر کاری چوار بارگەیی دەست نیشانکراوە.

بەشی سێیەمش کە بەشێکی پراکتیکییە، لە دوو بەند پێکهاتووە: لە بەندی یەکەمدا ڕۆنانی بارگەخستنی ژمارەیەك کاری زمانی کوردی دەستنیشان کراوە و لە بەندی دووەمیشدا چل و شەش ڕۆنانی بنجیی سەرەکی و دوو جۆر ڕۆنانی بنجیی داڕێژراو دەستنیشان کراوە.

لە کۆتاییشدا، ئەنجامەکان خراوەتە ڕوو. لە پاشکۆشدا، لیستێك لەو کارانەی کە لەم نامەیەدا سوودیان لێوەرگیراوە خراوەتەڕوو. دواترش لیستی سەرچاوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی، فارسی و ئینگلیزی خراونەتە ڕوو.

١- تیۆری بارگەخستن و ڕێزمانی بەندێتی

ئەم بەشە لە سێ تەوەرە پێکهاتووە. تەوەرەی یەکەم تایبەتە بە ڕێزمانی بەندێتی و هەر یەکە لە تەوەرەی دووەم و سێیەمیش، یەك لە دوای یەك تایبەتن بە تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکان و تیۆری بارگەخستنەوە.

١-١- ڕێزمانی بەندێتی

لەم تەوەرەی یەکەمدا، باس لەم سەرە بابەتانە کراوە: زاراوەی بەندێتی ، چەمکی بەندێتی، کورتە مێژوویەکی ڕێزمانی بەندێتی، بەراوردکردنی ڕێزمانی بەندێتی و ڕێزمانی بەرهەمهێنان، ئامانجی ڕێزمانی بەندێتی، بنەماکانی ڕێزمانی بەندێتی و چەند تایبەتمەندییەکی ڕێزمانی بەندێتی.

١-١-١- زاراوەی بەندێتی

بۆ زاراوەی ڕێزمانی بەندێتی، لەزمانی ئەڵمانیدا، هەر یەکە لە زاراوەکانی (Dependenzgrammatik) و (Abhängigkeitsgrammatik)(البرزی ١٣٨٨: ٢٠٢) (بونتنج ٢٠١٠: ٢٢٨) و لە ئینگلیزیدا (dependency grammar) (Van Valin 2004) و لە عەرەبیدا (**نحو التعليق، نحو التبعية** (بونتنج ٢٠١٠: ٢٢٨)، **نحو الترابطي و نحو العلائقي**)(جمعة٢٠٠٨: ٢١٧) و لە فارسیشدا (دستتر وابستگگ)(رسولی١٣٩٠) و (دستور تابعيت) (البرزز ١٣٨٨: ٢٠٢) و لە کوردیشدا هەر دوو زاراوەی (ڕێزمانی وابەستەگێتی)(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٥) و (ڕێزمانی بەندێتی)(ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی ٢٠١٠) بەکارهاتووە. لە هەموو زاراوەکاندا بیری شوێنکەوتن، یان بەندبوون دەبینرێت. واتە، هەر هەموویان ئەوەیان لێدەکەوێتەوە، کە لانی کەم دوو کەرەسە هەن، یەکێکیان سەرە و

ئەوی تریـان بەنـدە. پەسـەندکردن زاراوەی (ڕێزمـانی بەنـدێتی) و پەسـەندنەکردنی زاراوەی (ڕێزمانی وابەستەگێتی) لەم نامەیەدا، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئێمە پێمان وایە یەکـەمیان کوردییە و دووەمیان زیاتر لەفارسی نزیکە نەك کوردی.

١-١-٢- چەمکی بەندێتی

بەندێتی بریتییـە لـە پەیوەنـدیی نێـوان توخمـە زمانییـەکان لـە ڕووی تواناپـان لـە سەربەخۆبوون و سەربەخۆنەبوونیان لە ڕۆناندا.(بعلبکی١٩٩٠: ١٤٢) واتە هەر کەرەسەیەکی زمانی توانای ئەوەی تێدا هەیە، کـە کەرەسـەیەکی تـری زمـانی لـە ڕووی ڕۆنـان و واتـاوە بەخۆیەوە بەند بکات، یان خۆی ببێ بە بەندی کەرەسەیەکی تری زمانی.

١-١-٣- کورتە مێژویەکی ڕێزمانی بەندێتی

١-١-٣-١- سەرهەڵدانی ڕێزمانەکە

بۆ یەکەمین جار زمانەوانی فەڕەنسی، لوسـیان تینێـر(Lucien Tesnière) بنـەما تیۆریەکەی ئەم بۆچوونەی لە کتێبە قەبارە بچووکەکەیدا، بەناونیشانی چەند وتارێك لە بارەی ڕستەسازیی ڕۆنانکـاری (Esqisse d´ une syntaxe structural, 1953) خسـتە ڕوو؛ بەڵام لێکدانەوە فراوانەکەی ئەم تیۆرە لە ساڵی ١٩٥٩ و لە دوای مردنی تینێر، لە کتێبێکی تـردا، بـە ناونیشـانی بنـەماکانی ڕستەسـازیی ڕۆنانکـاری (Eléments de syntaxe structurale) بڵاوبووەوە (طبیب اده ١٣٨٠ب: ٤٣)، کە داتاکانی دەگەڕێتەوە بـۆ سـاڵی ١٩٣٩(Kruijff 2006, 447) . بـەم پێیـە سـەرەتای سـەرهەڵدانی ڕێزمـانی بەنـدێتی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٥٣، بەڵام هەندێ لە زمانەوانان وای بۆ دەچن، کە یەکەمین بۆچوونی بەنـدێتی لـە زمانـدا، پەیوەسـتە بـە بـیروڕا زمانەوانییـەکانی پـانینی لـە بـارەی زمـانی سانسکریتییەوە، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین، کە کارەکەی تینێر، لە زمانەوانیی نوێدا، سـەرەتای ئەم ڕێبازەیە.(رسطی ی١٣٩٠: ٥)

١-١-٣-٢- گەشەکردنی ڕێزمانەکە

ئەو کاتەی ئەم تیۆرە ڕێزمانییە سەرهەڵدەدات، تیۆرێکی بەهێزی وەکو تیۆرە ئەرکییەکەی مارتینی، لە فەڕەنسا باوبووە؛ بەڵام ئەم تیۆرە(تیۆری بەندێتی)، نەك تەنیا بووە بنەمای کاری ژمارەیەکی زۆر زمانەوان لە فەڕەنسا، بەڵکو سنووری فەڕەنسای تێپەڕاند و لە هەندێ لە وڵاتانی ئەوروپاش، بۆ نموونە ئەڵمانیا، بۆ زۆربەی ئەوانەی، کە خەریکی نووسینی ڕێزمان و کتێبە فێرکارییەکانی زمان بوون بۆ بێگانان، بوو بە تیۆرێك.(طبیب زاده ١٣٨٠ب: ٤٣) ئەوە بوو، ئەم تیۆرە لە ئەوروپا، بەتایبەتیش لە فەڕەنسا و ئەڵمانیا و ڕووسیا، بووە جێگەی پێشوازیی زمانەوانان و وردە وردە، بۆ یەکێ لە گرنگترین تیۆرە ڕستەسازییەکان لە دانانی ڕێزمانی زمانە جۆراوجۆرەکان و فێرکردنی زمان بۆ بیانییان، گۆڕا.(طب بیباده ١٣٨٥أ: ٢٤)

دوای تینێر، دوو زمانەوانی ئەڵمانی بە ناوی هیلبیگ و شینکل (Helbig & schenkel) بایەخیان بەم ڕێزمانە دا. ئەم دوو زمانەوانە بە پێی تیۆری بارگەخستن، یەکەمین فەرهەنگی بارگەخستنیی کاری ئەڵمانییان لە ساڵی ١٩٦٨ بڵاوکردەوە. بەم شێوەیە یەکەمین هەنگاویان لە بواری ئامادەکردن و دانانی فەرهەنگی لێکسیکی لە زمانی ئەڵمانیدا هەڵێنا. دوای ئەوانیش، ئۆلریچ ئینگلّ(U. Engel) دێ.(کبیری ١٣٨٥: ٧) «ئینگلّ لە ڕووی تیۆرییەوە هەوڵیدا ئەم ڕێزمانە وەکو ڕکابەرێکی ڕێزمانی بەرهەمهێنان بخاتەروو.»(طبیب زاده ١٣٨٥أ: ٢٤) دوا بەدوای ئەمانیش هەندێ زمانەوانی تری ئەڵمانی لەوانەش: هانز- یۆرگن هێرینگەر (H - J. Heringer)، یۆهانس ئێربن (U. Erben)دێن. (بونتتج ٢٠١٠: ٢٢٨-٢٢٩)

دواتر چەند جۆرێکی تری ڕستەسازیی بەندێتی لە وڵاتانی ئەنگلۆساکسۆندا گەشەی سەند، ئەمەش لە سەر دەستی زمانەوانی ئەمریکیی هەیس(Hays) بوو. هەیس سەرەڕای ئەوەی گەشەی بە بەندێتیی تایبەتی ماتماتیکی دا، لەگەڵ ڕستەسازیی پێکهاتە ڕاستەوخۆکانیشدا بەراوردی کرد. دوای ئەویش پدوچیڤا(paduceva) بایەخێکی زۆری بە هێلکاریی درەختیی بەندێتی دا.(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧١)

لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا، ڕستەسازیی بەندێتی بە شێوەیەکی فراوان بڵاوبووەوە. مەڵچوك (Meltschuk) یەکێك بوو لە نوێنەرە هەرە گرنگەکان، کە لە ناو زمانەوانیی

سۆڤیەتیدا گەشەی بە چەند جۆرێکی جیاواز لە هێلکاریی درەختیی تایبەت بە بەندێتی دا. هەروەها ڕیفزن(Rewsin)یش هێلکارییەکی درەختیی تایبەت بە پەیوەندییە ئیسنادییەکان، لە ڕێزمانی بەندێتیدا، داهێنا.(هلبش ۲۰۰۳: ۳۷۱-۳۷۲)

هەرچەندە لە بەریتانیا و ئەمریکا چەمکی بارگەخستن، وەك تیۆرییەك لە ڕێزمانی بەندێتی، لە لایەن هەر یەکە لە زمانەوانان (Leech, Matthews, Somers) زەمینەی بۆ سازکرابوو، بەتایبەتیش لەو کاتەوە، کە گومان لە بارەی زمانەوانیی بەرهەمهێنانەوە سەری هەڵدا؛ بەڵام ڕێزمانی بەندێتی پێشوازییەکی ئەوەندەی لێنەکرا. تەنانەت ئەو کارانەی لە بارەی بارگەخستنی کاری زمانی ئینگلیزیشەوە بە پێی ڕێزمانی بەندێتی ئەنجام دراون وەکو (Herbst, Allerton, Emons)، لە زانکۆکانی ئەوروپا، بەتایبەتی لە ئەڵمانیا نووسراون.(Herbst 2000)

١-١-٤- بەراوردکردنی ڕێزمانی بەندێتی و ڕێزمانی بەرهەمهێنان

سەرەڕای ئەوەی ڕێزمانی بەندێتیش وەکو ڕێزمانی بەرهەمهێنان قوتابخانە و لقی جۆراوجۆری هەیە، بەڵام بە گشتی دەتوانرێ جیاوازییەکەیان لە دوو خاڵدا کۆبکرێنەوە: «یەکەمیان ئەوەیە، کە ژمارەی لقەکانی ڕێزمانی بەندێتی زۆر کەمترە لە لقەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان، دووەمیشیان بریتییە لەوەی، کە جیاوازیی نێوان لقەکانی ڕێزمانی بەندێتی زۆر کەمترە لە جیاوازیی نێوان لقەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان.»(طبیب اده ۱۳۸۳: ۱٤) جیاوازییەکانیشیان زیاتر دەچێتە قاڵبی وردەکاری و پاژییەوە و بەهیچ شێوەیێك ناشێ لەگەڵ ئەو جیاوازییە گەورانەی، کە لە نێوان هەندێ لە ڕێبازەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، بوونیان هەیە، بەراوردبکرێن.

بەر لەوەی بچینە سەر جیاوازییەکانی نێوان ئەم دوو ڕێزمانە، بە پێویستی دەزانین، سەرەتا باسی ئەوە بکەین، کە بۆچی بە پێی تیۆر کاردەکرێ و دواتریش هۆی هەڵبژاردنی ڕێزمانی بەندێتی ڕووندەکەینەوە. یەکێك لە کەموکوڕییە هەرە گەورەکانی ڕێزمانی دێرین، کە ماوەیەکی زۆر و تا هاتنی زمانەوانیی نوێ باڵی بە سەر نامە ڕێزمانییەکاندا کێشابوو، نەبوونی هیچ تیۆرییەك بوو، کە لە نامە ڕێزمانییەکان و لە نووسینی ڕێزماندا پشتی

پێبەستن. ئەمەش وای کردبوو، کە ڕێزماننووسانی دێرین هەر جارە و شتێك بکەن بەپێوەر بۆ نووسینی ڕێزمانەکانیان. هەندێ جار واتا، هەندێ جار فۆڕم و تەنانەت هەندێ جار هەست و سۆزیشیان دەکرد بەپێوەر.

یەکێ لە ئامانجەکانی تیۆر ئەوەیە، کە لە ڕێگەی دۆزینەوە، یان دروستکردنی پەیوەندیی نێوان پاژەکانی دیاردەیەکی دیاریکراو بۆ نامە، تێگەیشتن لەو دیاردەیە سادەتر بکات، یان ڕەفتاری دیاردەکە ئاراستە بکات.(طبیبیاده۱۳۹۰: ۳)

بە واتایەکی تر، ئەوەی پەیوەندیی نێوان توخم، یان کەرەسەکانی دیاردەیەکی دیاریکراو پیشان دەدات و روون دەکاتەوە تیۆرە. هەر تیۆریشە نێواندژییەکانی بۆچوونە زانستییەکان لە نێو دەبات و یەك ئاراستەیی دەدات بە بابەتە زانستییەکان.

لە زانستە مرۆڤایەتییەکاندا، پەیوەندیی نێوان پاژەکانی دیاردەیەك بە گوێرەی جۆری تێڕوانین، یان گۆشەنیگا، یان لێکدانەوەی ئێمە دەگۆڕێ. ئەمەش، نە دەبێ بە کەموکوڕیی بۆ ئەم زانستە، نە دەبێ بە لایەنی چاکی بۆی، بەڵکو تەنیا تایبەتمەندییەکی دیاردەکەیە و هیچی تر.(طبیب اده۱۳۹۰: ۳)

لێرەدا سوود و بایەخی ڕێزمانی بەندێتی لە چەند خاڵێکدا دەخەینە ڕوو:

١_ ئەم ڕێزمانە، «ڕێچکەیەکی ڕستەسازییە، کە شوێنپێیەکی گەورەی لە ڕێچکە ڕستەسازییەکانی تردا، جێهێشتووە.»(جمعة ۲۰۰۸: ۲۱۷)

۲_ لە ئێستادا، ڕستەسازیی بەندێتی هاوشانی ڕستەسازیی بەرهەمهێنان، «یەکێکە لە گرنگترین تیۆرە ڕستەسازییەکان.»(هلبش ۲۰۰۳: ۳۷۲)

۳_ ئەم جۆرە لە پیشاندانی ڕۆنانی ڕستەسازیی زمانی سروشتی، بەکارهێنانێکی زۆری لەو بەرنامانەی، کە پەیوەستن بە چەمکی زمانی سروشتییەوە، لەوانەش وەرگێڕانی ئامێری و دەرهێنانی زانیارییەکان، هەیە.(رسولی۱۳۹۰: ٤)

٤_ دوای ئەوەی کە ئەم جۆرە ڕێزمانە لەگەڵ ئەو ڕێزمانەی، کە گرێ- بنەمان(لە سەر بنەمای گرێ دامەزراون) بەراورد کراون، دەرکەوتووە، کە ئەم جۆرە ڕێزمانە، زیاتر لەگەڵ سروشتی ئەو زمانانەی، کە لە ڕووی ڕیزبەندیی توخمەکانەوە ئازادن، یان توخمەکانیان

پەیڕەوی ڕیزبەندی ناکەن، لەوانەش زمانی تورکی، چیکی، ئەڵمانی، دانیمارکی، عەرەبی، لاتینی یەکدەکەوێتەوە.(رسولی١٣٩٠: ٤) بە واتایەکی تر، لە نواندنە بەندێتییەکاندا توانای پیشاندانی ئەو ڕستانەی، کە پەیڕەوی سەرەوریزبوون ناکەن، بە بەراورد لەگەڵ نواندنی بەرهەمهێنان هەم زیاترە و هەم گونجاوتریشە. هەر ئەمەشە وای کردووە، کە ئەو زمانانەی پەیڕەوی ڕیزبەندی ناکەن، پەیکەر[1]ـە بەندێتییەکانیان بە باشتر دابنرێ. بەهەمان شێوە زمانی کوردیش پەیڕەوی سەرەوریزبوون ناکات.

٥_ یەکێك لە کۆنگرە گرنگەکان، کۆنگرەی دووەمی جیهانی((نیشانە زمانییەکان و سیستەمی زمان)) ساڵی ١٩٦٤ لە مەجدبۆرگ) بوو، کە لە ژێر ئاڵای مشتومڕی ناوخۆیی نێوان ڕستەسازیی بەرهەمهێنان و ڕستەسازیی بەندێتیدا بەسترا.(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧٣)

٦_ گرنگترین بەڵگە بۆ پەسەندکردنی ڕێزمانی بەندێتی، ئەو ئەنجامە پەسەندکراوانەیە، کە بەرهەمی بەکارهێنانی ئەم ڕێبازەیە لە هەندێ زماندا، ئەویش بە سوود وەرگرتن لە ڕێبازی فێربوونی ئامێری، بووە.(رسولی١٣٨٩: ٥)

٧_ ڕستەسازی بەندێتی گونجاوە بۆ هەموو شیکردنەوە ڕستەسازییە کارەکییەکان، چونکە وێنەی ڕستە لە ڕوانگەی دەرخستنی سروشتی کار و ژمارەی ئەو توخمانەی، کە پێیەوە بەندن، چ تەواوکەر، بێ چ سەربار، پیشاندەدات.(جمعة ٢٠٠٨: ٢٢٢)

٨_ گرنگییەکی تری ڕێزمانی بەندێتی بریتییە لەوەی، کە ئەو پەیکەرانەی بە پێی نواندنی ڕێزمانی بەندێتی ئامادەکراون دەشێ بە پەیکەرەی بەرهەمهێنان ئالوگۆڕ بکرێن بەڵام پێچەوانەی ئەمە بە شێوەیەکی سەداسەد ڕێی تێناچێت.

٩_ یەکێکی تر لە گرنگییەکانی ڕێزمانی بەندێتی ئەوەیە، کە لە ڕێزمانی بەندێتیدا، دەتوانرێ زۆربەی زانیارییە لێکسیکییەکان (وەکو بارگەخستنی ڕستەسازی و واتایی) بە شێوەیەکی ڕوون لە نێو کەوانە بەندێتییەکاندا، پیشانبدرێن.

١-١-٤-١- پێگەی بکەر لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا

یەکێ لە گرنگترین جیاوازیی نێوان قوتابخانەی بەندێتی و بەرهەمهێنان بۆ پێگەی بکەر لە هەر یەکە لەم دوو ڕێزمانە، دەگەڕێتەوە. ڕێزمانی بەرهەمهێنان، لە سەرەتای پەیدابوونیەوە، بە شوێنکەوتن و پشتبەستن بە ڕێبازی لۆژیکی ئەرستۆیی، کە ڕستە بۆ دوو بەشی نیهاد(بنە) و گوزارە(بار) دابەش دەکات، لە پاڵ کاردا، بکەر وەکو یەکێ لە دوو کۆڵەگەی سەرەکیی ڕستە دانراوە و لە یەکەمین هەنگاوی شیکردنەوەی ڕستەسازیدا، ڕستە بۆ دوو بەشی سەرەکیی گرێی ناوی و گرێی کاری دابەش کراوە:

ڕستە ← گرێی ناوی + گرێی کاری

بەڵام ڕێزمانی بەندێتی، بە پێچەوانەی ڕێزمانی بەرهەمهێنان و زۆربەی هەرە زۆری ڕێزمانەکانی تر، وازی لەم دابەشکردنە دوانییە هێنا. واتە، ((چاوی لە دوو توخمی کۆنی ڕستەسازیی دێرین، واتە (بکەر- گوزارە)ی ڕستە، هەروەها پێگەی تایبەتیی بکەر پۆشی)).(البرزز ١٣٨٨: ٢٠٣) بە واتایەکی تر، لەم ڕێزمانەدا، بکەریش لە ڕیزی تەواوکەرەکانی کار دەژمێردرێ و لە شیکردنەوەی ڕستەسازیی ئەم تیۆرەدا، تەواو جیاوازە لەگەڵ شیکردنەوە باو و دێرینەکە. ((ڕێزمانی بەندێتی هەر زوو، واتە لە یەکەمین ڕۆژەکانی هاتنە ئارایەوە، گرێی ناوی، یان نیهاد لە خوار کار و وەکو یەکێ لە تەواوکەرەکانی کار خستۆتە ڕوو.))(طبیب‌زاده ١٣٨٤ ب: ٧٠)

هەڵبەتە لە لۆژیکی کۆندا، بنەیان بە سەرەکی و باریان بە لاوەکی لە بەرچاوگرتووە، بەڵام ڕێزمانی بەرهەمهێنان بەها و پێگەیەکی کەم تا زۆر یەکسانیان بۆ ئەم دوو چەمکە داناوە و دواترین گۆڕانکاریی ڕێزمانی بەرهەمهێنان، تا ڕادەیەکی زۆر بەهێزتر بوونی بواری گوزارە پیشاندەدات(سەباح ڕەشید قادر ٢٠٠٩: ١١٠–١١٢)، بە ڕادەیەك، کە لە هەندێ لە لقەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، بەئاشکرا قسە لە بارەی وەلاوەنانی شیکردنەوەی ئەرەستۆیی دەکەن و گریمانەی (بکەر لە نێو گرێی کاری بوون) دەکەن.(محمد ابراهیمی ١٣٨٢) (علیزاده ١٣٨٢)

ڕێزمانی بەندێتی پێی وایە، کە دابەشکردنی ڕستە بۆ بەشی نیهاد و گوزارە دابەشکردنێکی ڕستەسازی نییە، بەڵکو دابەشکردنی زانیارییە. ئینگل لەو باوەڕەدایە، کە

دابەشکردنی ڕستە بۆ نیهاد و گوزارە، ئەوەندەی ڕوونکەرەوەی ڕۆنانی زانیاری و دابەشکردنی زانیاریی کۆن و نوێیە، ئەوەندە ڕوونکەرەوەی ڕۆنانی ڕستەسازیی ڕستە نییە.(رسولی١٣٨٩: ٦). هەروەها لای وایە، کە دابەشکردنی ڕستە بۆ دوو بەشی نیهاد و گوزارە، شێوەیەکی گونجاوە بۆ نامە لە ڕۆنانی زانیاریی ڕستە، بەڵام بۆ دابەشکردنی ڕۆنانی ڕستەسازیی ڕستە، دەبێ شیکردنەوە لە کارەوە، کە چەقە قورسایی ڕستەیە، دەست پێبکرێ.(طبیب زادە ١٣٨٣: ١٤-١٥)

١-١-٤-٢- شیکردنەوەی زنجیرەی هەرەمیی ڕستە لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا

سەرەڕای ئەوەی، کە هەر یەکە لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان و بەندێتی لە شیکردنەوەی ڕستەسازیدا پەیڕەوی شیکردنەوەی زنجیرەی هەرەمیی ڕۆنانەکانی ڕستە دەکەن، یان هەر دوو تیۆریەکە هەوڵ دەدەن ڕۆنانی زنجیرەی هەرەمیی ڕستە لە سەر بنەمای ئەو پەیوەندییە جۆراوجۆرانەی، کە لە نێوان پاژەکانی ڕستەدا هەیە پیشانبدەن؛ بەڵام بە شێوەی جیاواز ڕۆدەنرێن(دروستدەبن): لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، سەرەی زنجیرە هەرەمییەکە، هەموو ڕستەکە، واتە (S) پێکی دەهێنێ، کە سەرەتا بە شێوەی دوانی بە سەر هەر دوو گرێدا، واتە، گرێی ناوی(NP) و گرێی کاری(VP)، کە لە ڕووی زنجیرەی هەرەمییەکەوە هاوبەهان، دابەشدەبێ. سەرەڕای ئەو سوودانەی، کە ئەم جۆرە دابەشکردنە هەیەتی(لەوانە بەکارهێنانی لەلایەن زمانەوان و ڕێزماننووسانەوە هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ و بەکارهێنانی لە بوارە کارەکیەکانی وەکو فێرکردنی زمان و زمانەوانیی کۆمپیوتەرییەوە)، «هیچ بەڵگەیەکی(ڕۆنانی، یان ڕستەسازی) ی دیاریکراو بۆ بەکارهێنانی نەبووە. ڕەگ و ڕیشەی ئەم بۆچوونە بۆ یەکەمین ڕوانینی فەیلەسوفە یۆنانییەکان لە بواری کاتیگۆرییە لۆژیکییەکان و ڕێزمان دەگەڕێتەوە.»(طبیب اده ١٣٨٠ب: ٥٢) بەڵام لە ڕێزمانی بەندێتیدا، کارەکە سەرەی زنجیرە هەرەمییەکە پێکدەهێنێ(جمعة٢٠٠٨: ٢١٧) واتە ڕێزمانی بەندێتی شیکردنەوەی خۆی لە پاژەوە دەست پێدەکات و ئەگەر و مەرجی ئامادەبوونی کەرەسە بەشداربووەکانی تری ڕستە، تەنیا ئەوەیە، کە بەندی سەرە(البرزز ١٣٨٨: ٢٠٣)، یان بەندی بەندی سەرەبێ. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە ڕێزمانی بەندێتی یەکەمین تیۆرە، کە ئەم

بۆچوونە(دابەشکردنی دوانیی ڕستە بۆ گرێی ناوی و کاری)ی خستۆتە ژێر پرسیارەوە و شێوەیەکی تری لە شوێنی ئەو پێشنیازکردووە.(طبیبیادە ١٣٨٠ب: ٥١)

ئەم دوو ڕێزمانە بە دوو گۆشەنیگای جیاوازەوە باس لە دیاردەیەکی نەگۆڕ (ڕۆنانی ڕستە)دەکەن. ڕێزمانی بەرهەمهێنان، لە گۆشەنیگای پەیوەندیی نێوان گشت و پاژەوە لە پەیوەندیی نێوان کەرەسەکانی نێو ڕستە دەڕوانێ، بەو واتایەی، کە ئەو کەرەسەیەی دەکەوێتە سەرەوە گشتە(بۆ نموونە ڕستە) و دوو کەرەسەی تر دەکەونە خوارەوەی ئەوەوە، ئەمانیش دوو پاژی ئەو گشتەن(بۆ نموونە گرێی ناوی و گرێی کاری):

١ _ *ئازاد دیارییەکەی بە من دا.*

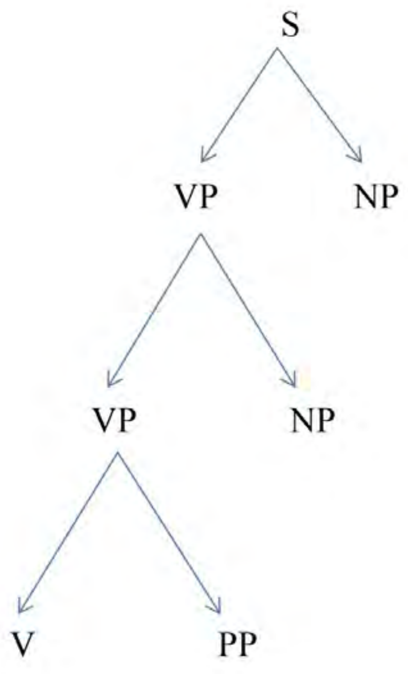

هێلکاریی ژمارە ١

پەیوەندیی گشت و پاژ لە نێوان کەرەسەکانی ڕستە لە ڕوانگەی ڕێزمانی بەرهەمهێنانەوە

بەڵام ڕێزمانی بەندێتی، لە گۆشەنیگایەکی ترەوە، کە ئەویش گۆشەنیگای بەندێتییە (پەیوەندیی نێوان سەرە و بەند)، لە پەیوەندیی نێوان کەرەسەکانی نێو ڕستە دەڕوانێ:

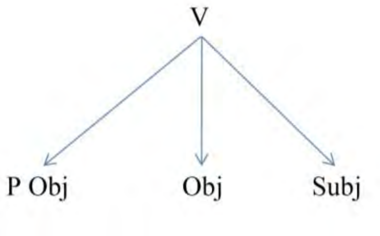

هێلکاریی ژمارە ٢

پەیوەندیی بەندێتیی نێوان کەرەسەکانی ڕستە لە ڕوانگەی ڕێزمانی بەندێتییەوە

لە ڕێزمانی بەندێتیدا، سەرەی ڕستە کارە، شیکردنەوەی ڕستەسازی لە ڕێگەی ناسینەوەی کاری بنچینەیی(چەق)ی ڕستە و دوابەدوای ئەویش دەستنیشانکردنی تەواوکەرەکانی کارەکەوە دەست پێ دەکات. واتە لەم ڕێزمانەدا سەرەتا کاری بنچینەیی لە ڕستەکەدا دەناسرێتەوە، پاشان تەواوکەرەکانی کارەکە دەستنیشاندەکرێ، ئینجا تەواوکەرەکانی، تەواوکەرەکان و ... تاد دیاری دەکرێن. «بەم شێوەیە بەشی هەرە گەورەی شیکردنەوەی ڕستەسازی کۆتایی دێ.»(طبیبیاده ١٣٨٤ ب: ٦٩)

بە شێوەیەکی تر بڵێین، بەگوێرەی پەیوەندیی نێوان سەرە و بەند، هەر هەموو پاژەکانی ڕستەکە دەستنیشان دەکرێن. «بەم پێیە یەکەمین و گرنگترین هەنگاو لە شیکردنەوەی ڕستەسازیی ڕستە جێبەجێ دەکرێ.»(طبیبیاده ١٣٨٤ ب: ٧٠)

١-١-٤-٣- چۆنییەتیی نواندنی ڕۆنانی ڕستە لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا

نواندنی ڕۆنانی ڕستە بەشێکی گرنگی شیکردنەوەی ڕستەسازییە گرنگییەکەشی لەوەدایە، کە «ئەنجامەکانی ئەو شیکردنەوە ڕستەسازییە پیشاندەدات»(Van Valin 2004) هەر دوو ڕێزمانەکە بۆ پیشاندانی ڕۆنانی ڕستە، سوود لە هێلکاری وەردەگرن. بە بەراوردکردنی هێلکاریی درەختی و درەختی بەندێتی بۆ ئەم ڕستەیەی خوارەوە:

٢ _ *ئامانج كتێبێکی گەورەی بۆ من نارد.*

بەچاکی جیاوازییەکانی ئەم دوو تیۆرییە لە نامەی ڕۆنانی ڕستەکان پیشان دەدرێ.

هەر وەکو دەبینرێ، لە هێلکاریی پەیوەست بە ڕێزمانی بەرهەمهێنان (هێلکاریی ١) دا، ((لە ڕستەوە دەست پێدەکەین و دابەشیدەکەین بە سەر گرێکـان. بـەم شـێوەیە بـەردەوام دەبین، تا دەگەین بە وشەکان))(رسولی١٣٩٠: ٧) لەم هێلکارییەدا شەش پەیوەنـدی هەیـە، کە بریتین لە:

یەکەم/ پەیوەندیی ڕستە بە هەر یەکە لە گرێی ناوی و گرێی کارییەوە،

دووەم/ پەیوەندیی گرێی کاری بە هەر یەکە لە گرێی ناوی و گرێی کارییەوە،

سێیەم/ پەیوەندیی گرێی کاری بە هەر یەکە لە گرێی بەند و گرێی کارییەوە،

چوارەم/ پەیوەندیی گرێی بەند بە هەر یەکە لە ئامرازی بەند و ناوەوە،

پێنجەم پەیوەندیی گرێی ناویە بە ناو و ئاوەڵناوەوە،

شەشەم پەیوەندیی گرێی ناویە بە ناو و نیشانە نەناسیاوییەوە.

وەك دەبینرێ ((هەموو پەیوەندییەکان لە جۆری پەیوەندیی گشت بـە پـاژن))(البرززز ١٣٨٨: ٢٠٢-٢٠٤)، بە شـێوەییێك، ئەگـەر ئـەم پەیوەندییانـە، هـەر وەکـو لـە ڕێزمـانی بەرهەمهێناندا باوە، بە شێوەی ئەم یاسا هێڵییانەی خوارەوە بنووسین، هەمیشـە تـوخمی لای ڕاست گشتە و لە دوو توخمی لای چەپ، کە پاژی توخمە گشتەکەی لای ڕاستن، پێکهاتووە:

ڕستە ← گرێی ناوی + گرێی کاری

گرێی کاری ← گرێی بەند + گرێی کاری

گرێی بەند ← ئامرازی بەند + ناو

گرێی ناوی ← ناو + ئاوەڵناو

گرێی ناوی ← ناو + نیشانەی نەناسیاوی

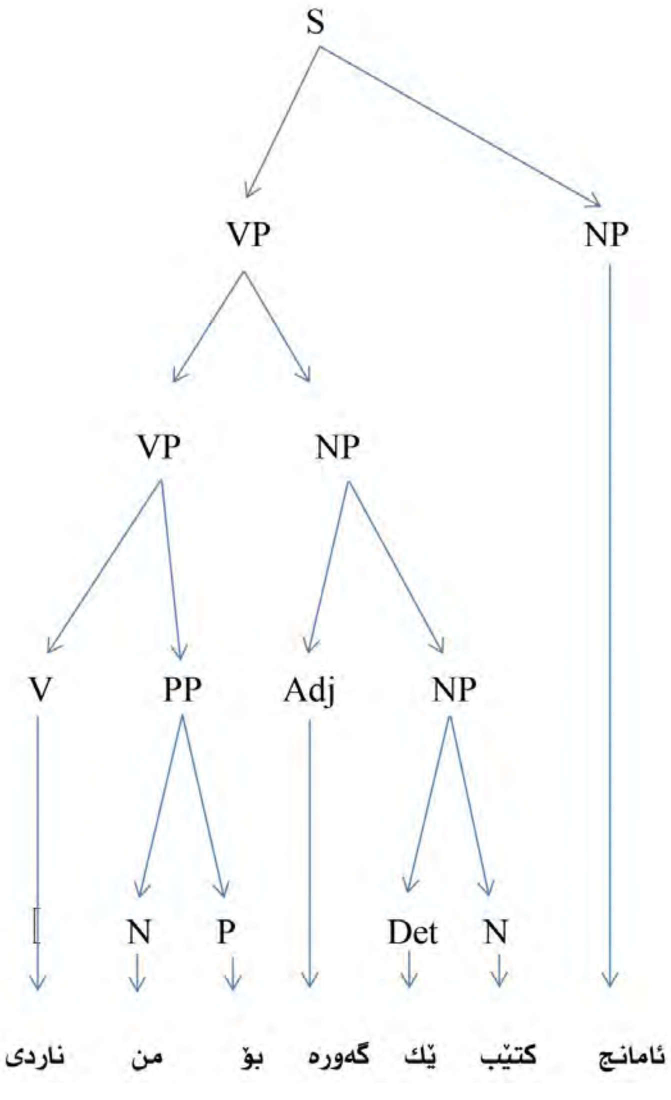

هێلكاریی ژمارە ٣

نواندنی ڕستە بەپێی ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە(٢)

بەڵام لە ڕێزمانی بەندێتیدا، بۆ نواندنی ڕستە سوود لە چەند هێلکاریەك، کە پێیان دەگوترێ (stemma)، وەردەگیرێ. لەم هێلکارییانەدا، ((کار دەکەوێتە بەرزترین ئاستی پەیوەندیی زنجیرەی ڕیزبەندییەوە.))(البرزی ١٣٨٨: ٢٠٢-٢٠٤) وەك لە هێلکاریی پەیوەست بە ڕێزمانی بەندێتی (هێلکاریی ٢) دەردەکەوێ، هەموو پەیوەندییەکان، ((لەشێوەی پەیوەندیی زاڵ(سەرە) و بەند دەردەکەون.))(بعلبکی١٩٩٠: ١٤٢) بەگشتیش پەیوەندییەکانی نێو ڕێزمانی بەندێتی لە شێوەی پەیوەندیی پاژ بۆ پاژن. کاری (ناردن)، وەکو چەقە قورسایی ڕستەکە، سێ بەندی بکەر، بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە خۆدەگرێ، هەروەها ناوی (کتێب) و ئامرازی بەندی (بۆ) وەکو حوکمکەرێك دەردەکەون، کە یەکەمیان(کتێب) بەندێکی ئاوەڵناو(گەورە) و دووەمیان (بۆ) بەندێکی جێناو(من) لە خۆدەگرن. لە ڕێزمانی بەندێتیدا، هەر وەکو لە دوو هێلکارییەکەدا دەردەکەوێ، هەر توخمێك دەتوانێ تەنیا بەندی یەك سەرە بێ، بەڵام هەر توخمێك دەتوانێ لە هەمان کاتدا بە سەر چەند توخمێکدا زاڵ بێ؛ لە ڕستەکەی سەروو، هەر یەکە لە سێ بەندی بکەر و بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ تەنیا بەندی یەك توخمن، واتە کار، بەڵام کارەکە هاوکات حوکمی سێ بەند دەکات. لە هەر یەکە لەو پەیوەندییانەی، کە لە هێلکارییەکانی ڕێزمانی بەندێتی دەبینرێت، هەمیشە توخمی سەروو، توخمی سەرە و توخمی خواروو، توخمی بەندە. ((هەندێ جار وا دێتە پێش، کە توخمێك هاوکات، هەم سەرە، هەم بەندبێ.))(طبیب زادە ١٣٨٣: ١٥-١٧). وەك لە هێلکارییە بەندێتییەکەی خواروو[٣] دەردەکەوێ لە ڕستەی (٢)دا ناوی (کتێب) بەندی کاری (ناردن)ـە، و بە سەر ئاوەڵناوی (گەورە)دا زاڵە:

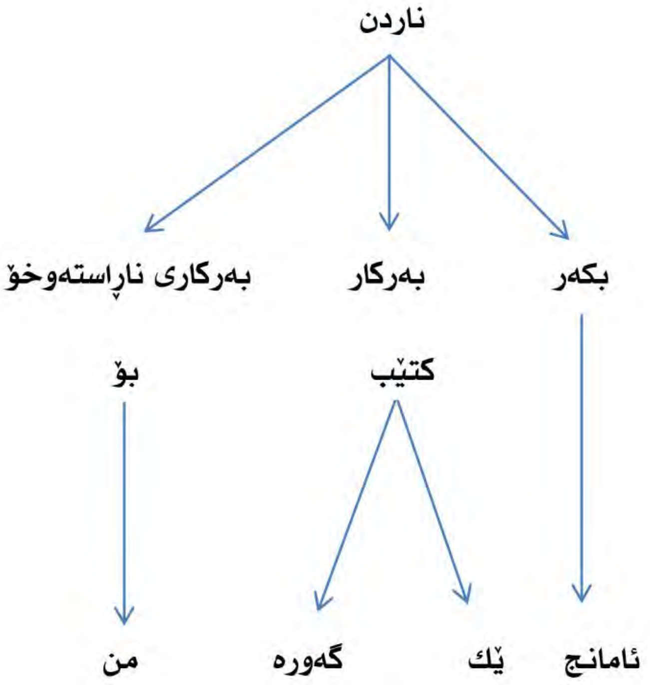

هێلکاریی ژمارە ٤

نواندنی ڕستە بەپێی ڕێزمانی بەندێتی

١-١-٤-٤- چەمك و زاراوە سەرەکییەکانی هەر دوو ڕێزمانەکە

ڕێزمانی بەرهەمهێنان لە هەنگاوەکانی شیکردنەوەی ڕستەدا، بۆ ناونانی پارچە و پاژە جۆراوجۆرەکانی ڕستە، سوود لە کۆمەڵێك زاراوەی وەکو گرێی ناوی، گرێی کاری، گرێی بەند، ئاوەڵناو و... هتد وەردەگرێت. «ئەم زاراوانە بەهیچ جۆرێك ڕوونکەرەوەی ڕۆڵی ڕستەسازیی پارچە و پاژەکانی ڕستە نین، بەڵکو ئاماژە بە کاتیگۆریی وشەسازی، یان بەشی ئاخاوتنیان دەکات.» (طبیب اده ١٣٨٣: ١٧-١٨) زاراوەکانی ناو، ئامرازی بەند، ئاوەڵناو و کار، بۆ وەسفکردنی تایبەتمەندییە ڕستەسازییەکان، زاراوەی تەم ومژ و لێڵن، چونکە بۆ

نموونە گرێی ناوی دەتوانێ هەم بکەر و هەم بەرکاربێ. هەروەها گرێی بەند دەتوانێ بەرکاری ناڕاستەوخۆ، یان ئاوەڵگوزارە بێ. لە لایەکی ترەوە، ((سوودوەرگرتن لە زاراوە وشەسازییەکان بۆ وەسفکردنی چەمکە ڕستەسازییەکان دەبێتە هۆی ئەوەی، کە هەر زاراوەیەك، لە وەسفکردنی ڕستەسازیی ڕستەدا، هەندێ جار زیاتر لە جارێك دەربکەوێت.))(طبیب اده ۱۳۸۳: ۱۷-۱۸) بۆ نموونە لە شیکردنەوەی ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، بۆ ڕستەی (۲)، زاراوەکانی گرێی ناوی و گرێی کاری هەر یەکەیان چەند جارێك و گرێی بەندیش یەك جار بەکارهاتووە، بەڵام لە ڕێزمانی بەندێتیدا، لە تەواوی شیکردنەوەی ڕستەسازیی ڕستەدا، هیچ گرێیێکی ناوی(NP) و هیچ گرێیێکی کاری(VP)، بەتایبەتی هیچ ڕستەیەك(S) یەك نییە(کۆمەڵێك زمانەوان ۲۰۰۹: ۳۰۷) تەنانەت ئەگەر هەشبێ لەوەی، کە لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا بەکاردێت، جیاوازە. لە ڕێزمانی بەندێتیدا، هەمیشە سوود لە زاراوەی وەکو کار، بکەر، بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، ئاوەڵناو و... وەردەگیرێ، واتە سوود لەو زاراوانە وەردەگیرێ، کە بە شێوەیەکی تایبەت بە کاتیگۆریی ڕستەسازیی پاژەکانی ڕستەوە پەیوەستن، وەردەگیرێ. ((هەر بۆیەش، لە هێلکارییەکانی ئەم ڕێزمانەدا، هەر زاراوەیەك تەنیا یەك جار بەکاردێ.)) (طبیب اده ۱۳۸۳: ۱۷-۱۸) دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە زاراوەی وەکو کار و ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا بەکارهێنانی دوانییان هەیە. بەو واتایەی، کە هەم ئاماژە بە کاتیگۆریی وشەسازی و هەم بە ڕۆڵی ڕستەسازیی پاژ و پارچەکانی ڕستە دەکات. بە واتایەکی تر، هەر دوو چەمکی فۆڕمی ڕێزمانی و ئەرکی ڕێزمانی تێکەڵکراوە. بۆ نموونە لە ڕستەکەی پێشوو ، واتە ڕستەی(۲)، هەر یەکە لە ئامانج و کتێب لە ڕووی فۆڕمی ڕێزمانییەوە ناون، بەڵام لە ڕووی ئەرکی ڕێزمانییەوە یەکەمیان بکەر و دووەمیان بەرکارە. ئەم تێکەڵکردنی فۆڕمی ڕێزمانی و ئەرکی ڕێزمانییە زیاتر لە کاردا، دەردەکەوێ، کە بۆ هەر دووکیان، واتە فۆڕمی ڕێزمانیی کار و ئەرکی ڕێزمانیی کار، هەر زاراوەی کار بەکارهاتووە. لە هێلکارییەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، هەمیشە بە واتا وشەسازییەکەی(فۆڕمی ڕێزمانی) سوود لەم زاراوانە وەردەگیرێت، بەڵام لە هێلکارییەکانی ڕێزمانی بەندێتیدا، مەبەست چەمکە ڕستەسازییەکە(ئەرکی ڕێزمانی)یانە.(طبیباده ۱۳۸۳: ۱۷-۱۸)

١-١-٤-٥- سەرەبوونی کاری ناوك لە ڕستەدا

یەکێکی تر لە جیاوازییە گەورەکانی نێوان ئەم دوو قوتابخانەیە، پەیوەستە بە ((جۆری تێگەیشتن و پێناسەیان بۆ کاری سەرەی ڕستە.))(طبیب. اده ١٣٨٣: ١٨- ١٩) کاری سەرە، لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، بریتییە لە سەرەی گوزارە، یان سەرەی گرێی کاری. واتە ئەو کارەی، کە لەگەڵ بکەر ڕێکدەکەوێت، بەڵام کاری سەرە، یان کاری بنچینەیی، لە ڕێزمانی بەندێتیدا، بریتییە لە کارێك، کە تایبەتمەندیی ئەوەی هەیە ڕێگە بە بوونی چەند یەکەیەکی ناوی لە دەورووبەری خۆی بدات. یان دەتوانرێ بگوترێ ((داوای چەند یەکەیەکی ناویی دیاریکراو لە دەورووبەری خۆی بکات.))(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٧) بەو واتایەی، کە کار، جۆر و ژمارەی بەندەکانی ڕستە(واتە کەرەسە ڕستەسازییەکانی وەکو بکەر، بەرکار و ... هتد) دیاری دەکات. ئەمەش یەکێکە لە گرنگترین و دەرکەوتوترین تایبەتمەندیی ڕێزمانی بەندێتی.(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٦)، کە ئەم جیاوازییە، زیاتر لەو ڕستانەدا گرنگییەکەی دەردەکەوێ، کە لە ڕێگەی کاری ڕێژەییەوە (بۆ نموونە کارەکانی وەکو <<بوون>> و <<توانین>>)، ڕۆدەنراون(طبیباده ١٣٨٣: ١٨- ١٩). بۆ نموونە:

٣ _ ئەو دەتوانێ کتێبەکە بخوێنێتەوە.

٤ _ دەبێ کتێبەکە بخوێنینەوە.

ڕێزمانی بەرهەمهێنان، هەمیشە لە شیکردنەوەی ئەم جۆرە ڕستانەدا، ئەو کارەی لەگەڵ بکەردا، ڕێکدەکەوێ وەکو سەرەی کاری ڕستە هەڵدەبژێرێت(طبیب اده ١٣٨٣: ١٨- ١٩)؛ بۆ نموونە سەرەی کاری لە هەر دوو ڕستەکەی سەروو بە پێی ڕێزمانی بەرهەمهێنان بریتییە لە <<خوێندنەوە>>، بەڵام ڕێزمانی بەندێتی بۆ دوو ڕستەکەی سەروو بە ڕیز کاری ڕێژەیی <<توانین>> و <<بوون>> وەکو کاری سەرە هەڵدەبژێرن؛ چونکە کاری ڕێژەیی ئەوە دیاری دەکات، کە ڕستە بەناچاری پێویستیی بە کارێکی ترە(پاڕستەی تەواوکەری) و ئەو کارەی نێو پاڕستەی تەواوکەریش بەدڵنیاییەوە دەبێ بە ڕێژەی ئیلتیزامی بێ.

١-١-٤-٦- جۆر و ژمارەی بەندەکانی کار لە هەر دوو ڕێزمانەکەدا

جیاوازییەکی تری ئەم دوو قوتابخانەیە پەیوەستە بە جۆر و ژمارەی ئەو بەندانەی، کە هەر یەکەیان بۆ کار، لە ڕستەدا، لە بەرچاوی دەگرن. ڕێزمانی بەرهەمهێنان بە گشتی تەنیا باوەڕی بە بوونی دوو بەند، واتە تەواوکەر و سەربار، هەیە. بەو واتایەی، کە ڕێزمانی بەرهەمهێنان ((هیچ قسەیەك لە بارەی تەواوکەرە سەرپشکیەکانەوە ناکات و هیچ باسێکیش لە بارەی بنەماکانی جیاوازیکردن لە نێوان تەواوکەرە خورتی و سەرپشکیەکانەوە نادات بەدەستەوە.))(طبیب- اده ۱۳۹۰: ۱۰) ئەم ڕێزمانە هەمیشە هەوڵ دەدات جیاوازیی توخمەکانی وەکو تەواوکەرەکان و سەربارەکان، بە شێوەیەکی ورد و یاسابەند، لە یاساکانی گرێ پێکهێنان، یان هێلکارییە درەختییەکانی خۆیدا پیشان بدات. ڕێزماننووسانی بەرهەمهێنان هەوڵێکی زۆریان داوە بۆ خستنەرووی چەندین تێست بۆ پیشاندانی جیاوازییە ڕۆنانییەکانی تەواوکەر و سەربارەکان لە ڕێگەی هێلکارییە درەختییەکانەوە. لەوانەیە هۆی لە بەرچاونەگرتنی تەواوکەرە سەرپشکیەکان لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، ئەو گرفتاری و کێشانە بێ، کە لە ئاراستەکردنی جیاوازییە ڕۆنانیەکانی لەگەڵ تەواوکەرە خورتییەکان لە سەرێك و لەگەڵ سەربارەکان لە سەرێکی ترەوە بوونی هەیە. کارێکی سروشتییە، کە زیادکردنی توخمی سێیەم بۆ ئەم باسە، کارەکە زۆر زەحمەتتر دەکات لەوەی، کە هەیە.(طبیب اده ۱۳۸۰ب: ٤٩)؛ لە کاتێکدا ڕێزمانی بەندێتی ئەم دابەشکردنە دوانییە بە تەواو نازانێ و بەندەکانی کار بە سەر چوار دەستەدا دابەش دەکات. بە پێی ڕێزمانی بەندێتی، بەندەکانی کار سەرەتا بە سەر دوو دەستەی گشتیی تەواوکەرەکان و سەربارەکان و دواتر تەواوکەرەکانیش خۆیان بە سەر دوو دەستەی تەواوکەرە خورتییەکان و تەواوکەرە سەرپشکیەکان و سەربارەکانیش بە سەر دوو جۆری سەرباری گشتی و تایبەتیدا دابەش دەبن.

١-١-٥- ئامانجی ڕێزمان و ڕستەسازیی بەندێتی

ئامانجی ڕێزمانی بەندێتی بریتییە لە دەرهێنانی تەواوکەرەکانی کار و بەدوای ئەوەوە دەست نیشانکردنی ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار و ڕۆنانە بنجییەکانی ڕستە. ئەم ڕۆنانانەش هەم بۆ ڕستەسازی، هەم بۆ فێرکردنی زمان گرنگن. ئامانجی شیکردنەوەی

ڕستەسازیش ئەوەیە، کە ئەرکی هەموو فۆڕمەکانی وشە، یان یەکە لێکسیکییەکان دیاری بکات.(طبیب اده ١٣٨٠ب: ٤٣-٤٤)

١-١-٦- بنەماکانی ڕێزمانەکە

بە گشتی ڕێزماننوسانی بەندێتی لە بارەی سەربەخۆبوون و سەربەخۆنەبوونی ڕێزمانی بەندێتییەوە دەبن بە دوو گرووپەوە. هەندێکیان، لەوانەش ((هێلبیگ و شنکل (Helbig & schenkel)، پێیان وایە، کە ئەم ڕێزمانە لقێکە لە لقەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان.))(البرززز١٣٨٨: ٢٠٢) هەروەها لە ژێر کاریگەری ڕێزمانی بەرهەمهێنانەوە، هەوڵیانداوە پەیوەندی لە نێوان ئەم تیۆرە و تیۆری بەرهەمهێناندا بدۆزنەوە و تەنانەت ڕێزمانی بەندێتی بە شێوەی یەکێ لە لقەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان بناسێنن.

هەندێ زمانەوانی تر ئەم ڕێزمانە بە ڕێزمانێکی سەربەخۆ دادەنێن و لەوەش زیاتر وەکو ڕێزمانێکی ڕکابەری ڕێزمانی بەرهەمهێنان(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٥) سەیری دەکەن.

هەموو جۆرەکانی ڕێزمانی بەندێتی پێیان وایە، کە ڕۆنانی ڕستەسازی، کۆمەڵە وشەیەك لە خۆدەگرێ، کە پەیوەندی دوودوویی نابەرانبەری لە نێوانیاندایە. بەم پەیوەندییانە دەگوترێ پەیوەندیی بەندێتی.

ڕێزمانی بەندێتی لە بنەڕەتدا لە ڕێگەی ((باس لە پەیوەندییە بەندێتییەکانی نێوان توخمی سەرە و بەندەکاندا، وەسفی ڕۆنانە ڕستەسازییەکانی زمانە جۆراوجۆرەکاندا دەکات.))(کبیرر ١٣٨٥: ٧) بەو واتایەی، کە هەموو پەیوەندییەکانی نێو ئەم ڕێزمانە لە ڕێگەی پەیوەندیی بەندێتییەوە شیدەکرێنەوە. بەندێتیش بریتییە لە پەیوەندیی نێوان توخمە زمانییەکان لە ڕۆناندا. ئەویش لە ڕووی سەربەخۆبوون و سەربەخۆنەبوونی تواناکەیان.

بە پێی ڕێزمانی بەندێتی ((ڕستە لە پلەیەکی قووچەکی(هەڕەمی)ی پەیوەندی بەندێتییەوە دروست دەبێ. بەو واتایەی، کە ڕێزمانی بەندێتی، بایەخ بە پەیوەندیی بەندێتیی دوانیی نێوان سەرە و بەندەکان دەدەن.))(طبیب اده ١٣٨٠ب: ٥٣) بە جۆرێکی تر بڵێین لەم ڕێزمانەدا، لە هەر ڕستەیەکدا تەنیا یەك کەرەسە سەربەخۆیە و کەرەسەکانی تری ڕستەکە ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ بەندن بەمەوە. واتە هەموو کەرەسەکانی تری ناو ڕستەکە

پەیوەندییان بەیەکترەوە هەیە.(ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی ٢٠٠٢: ١٣) بەمەش هیچ کەرەسەیەکی نێو ڕستە لە بۆشاییدا نامێنێتەوە.

لەم تیۆرەدا کار ئەرکی توخمی چەقی(بنکە یی)، یان سەرەی ڕستەی هەیە، کە لە شیکردنەوەی زنجیرەی پلەبەندییدا لە جێکەوتەیەکی بەرزتردایە بە گوێرەی توخمەکانی تری ڕستە و لە ئەنجامدا، شیکردنەوەی ڕۆنانی ڕستە لەوەوە دەست پێدەکات.(کرباسچي ١٣٨٩: ٣) هەر ئەمەشە وای کردووە، کە ئەم ڕێزمانە بەهۆی کار- تەوەربوونیەوە لە زۆربەی ڕێزمانانی تر جیابێتەوە. (چنگگگ١٣٨٤: ١٥٦)

تیۆری بەندێتی بە گشتی لە سەر دوو گریمانەی سەرەکی دامەزراوە. یەکەمیان ئەوەیە، کە هەر ڕستەیەك کارێکی چەقی(بنکەیی)ی هەیە و دووەمیان ئەوەیە، کە بە پێی جۆر و ژمارەی تەواوکەرە خورتی و سەرپشکیەکانی، دەتوانرێ ڕۆنانی بنجیی ئەو ڕستانەی، کە کاریان تێدا بەکارهاتووە، دیاری بکەین. لە هەموو ئەم پەیوەندیانەدا، وشەیەك بەند و وشەیەکی تر سەرە(٤)یە.(رسولی ١٣٩٠: ٥-٦)

١-١-٧- چەند تایبەتمەندییەکی ڕێزمانی بەندێتی

سەرەڕای ئەوەی، کە هەندێ زمانەوان پێیان وایە پێویستە وا سەیری ڕستەسازیی بەندێتی بکرێ، کە شێوەیەکی جیاوازە لە شێوەکانی ڕستەسازیی ڕۆنانکاری، بەڵگەشیان بۆ ئەمە تەنیا ئەوەیە، کە ئەم تیۆرە لە فەڕەنسا و وڵاتانی تر پەرەی سەندووە(هلبش ٢٠٠٣: ٣٦١)؛ بەڵام تیۆری ڕێزمانی بەندێتی، یەکێکە لە تیۆرەکانی ڕێزمانە ڕۆنانکاری و فۆڕمییەکان.(طبیب اده ١٣٨٥أ: ٢٣-٢٥) مەبەست لە ڕێزمانی فۆڕمیش ئەوەیە، کە ((بێ پشت بەستن بە زانیاریی سەرووەدەق(دەوروبەری زمانی و نازمانی))(گلفام ١٣٨٥: ٥٥) و تەنیا بە پێی ڕۆنانی ڕستە لە ڕۆنانی زمان دەکۆڵرێتەوە، بەو واتایەی، کە ((مەودای باس لە سنووری ڕستە ناچێتە سەرەوە))(کبیرر ١٣٨٥: ٣ ، ٧)، کەواتە گەورەترین یەکە کە ڕێزمانی بەندێتی لێی دەکۆڵێتەوە، ڕستەی ڕۆنان دروستە(٥). بە واتایەکی تر، لە ڕێزمانە فۆڕمییەکان تا بکرێ ئەو یەکانەی، کە لە ڕستە گەورەترن(وەکو دەق و پەرەگراف و ... هتد)، یان لە وشە، یان یەکەی لێکسیکی بچووکترن(وەکو مۆڕفیم و ... هتد)، ناخەنە نێو باسکانی

خۆیانەوە. هەروەها تەنیا دان بەو گروپە ئەرکە ڕستەسازییانەدا دەنێ، کە ((بتوانرێ بە سوودوەرگرتن لە شیکردنەوە فۆڕمییەکان بوونیان بسەلمێنرێت.))(طبـ بیبیادە ١٣٩١: ٢٨)

ڕێزمانە فۆڕمییەکان، گریمانەی ئەوە دەکەن، کە زمان سیستەمێکی ڕۆنانییە و بایەخێکی تایبەت بە ڕۆنانی زمان دەدەن. (علوی مقدد ١٣٨٤: ٨٠) واتە زمانەوانە فۆڕمییەکان زمان بەسیستەمێك، کە لە سەر بنەمای (ڕۆنان)ی شێوە بیرکاری و هاوکێشە بونیاد نرابێ، دەزانن.

جگە لە ڕێزمانی بەندێتی، ژمارەیەك تیۆری فۆڕمالیستیی تری وەکو (ڕێزمانی مۆنتاگیۆ)، (ڕێزمانی وشە)، (ڕێزمانی بەرهەمهێنان) و ... هتد هەیە.(علوی مقدم ١٣٨٤: ٨٠)

بە شێوەیەکی گشتی ئەم ڕێزمانە لە دوو تیۆری گریّ ئۆتۆنۆمییەکان و تیۆری بارگەخستن، پێکهاتووە[٦].

١-٢- تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکان

تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکان، یەکێکە لە تیۆرەکانی نێو ڕێزمانی بەندێتی و مەبەست لێی شیکردنەوەی ڕۆنانی ناوەوەی گرێیە. بە پێی ئەم تیۆرە هەر گرێیێك لە وڵاتێك دەچێ، کە سیستەمێکی سیاسیی فیدراڵی هەیە، واتە لە حوکمەتێکی ناوەندی (سەرە) و چەند هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی (بەندەکان) پێکهاتووە. گەورەترین گرێ، کە لە ڕێزمانی بەندێتیدا، لێی دەکۆڵرێتەوە ڕستەیە و حکومەتی ناوەندیش لە ڕستەدا کارەکەیە، هەرێم(ویلایەت)ـە ئۆتۆنۆمیەکانیش، گرێ پێکهێنەرەکانی ڕستەکە(تەواوکەر و سەربارەکان)ن. کار وەکو سەرەی ڕستە، کەرەسەیەکی حوکمکەرە و پەیوەندییە دەرەکییەکانی نێوان گرێکان بەوەوە پەیوەستە. واتە بەرپرسی پەیوەندییە دەرەکییەکانی نێوان گرێکانە؛ بەڵام پەیوەندییە ناوەکییەکانی هەر گرێیێك پەیوەست نییە بە کارەوە؛ بە واتایەکی تر، پەیوەندییە ناوەکییەکانی هەر گرێیێك بە گوێرەی زنجیرەیەك لە پەیوەندییە بەندێتییەکانی نێوان سەرە و بەندەکانی نێو خودی گرێکانەوە بەڕێوەدەبرێ. کەواتە دەتوانرێ بگوترێ هەر یەکە لەو گرێیانەی، کە لە ڕستەش بچووکترن هەر یەکەیان لە خودی خۆیاندا وەکو سیستەمێکی فیدراڵی کاردەکەن، کە لە حکومەتێکی ناوەندی، یان سەرە و چەند هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی پێکهاتووە. بۆ نموونە: حکومەتی ناوەندی لە گرێی ناویدا، ناو و لە گرێی ئاوەڵناویدا ئاوەڵناوە ... و بەم شێوەیە.(طبیب اده ١٣٩١: ٢٠-٢١)

بە پێی ئەم تیۆرە، ڕستەکانی زمان لە دوو کێڵگەی جیاواز و بەیەکەوە پەیوەستی فەرهەنگ و ڕستەسازی دێنە بەرهەم:

لە بەشی فەرهەنگدا، بارگەخستنی هەموو کەرەسە لێکسیکییەکان تۆمار کراوە، بۆ نموونە ئەگەر سەیری کارەکانی زمانی کوردی بکرێ، سەرەڕای ئەوەی، کە ڕۆنانی بارگەخستنیان تۆماردەکرێت، لەو کاتەوەی، کە قسەکەرێکی زمانی کوردی کارێك بۆ ڕۆنانی

ڕستەیەك هەڵدەبژێرێت، هاوكات ڕۆنانی بنجیی ڕستەكەش هەڵدەبـژێرێت. بـۆ نموونـە ئەگـەر كاری «خواردنەوە» وەكو كاری ناوەندیی ڕسـتە هەڵبـژێردرێ، لـە خـۆوە بكـەر و بـەركاری ڕاستەوخۆش وەكو ئەو توخمانەی تری، كە لە ڕۆنانی ئەو ڕستەیەدا هەن هەڵدەبژێردرێ.

هەرچی بەشی ڕستەسازیشە ئەو یاسا ڕستەسازییانە لە خۆدەگرێ، كە بە سەر ڕۆنانـە بنجییە سەرەكییەكاندا، جێبەجێ دەكرێن و ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەكان دێننە بەرهەم.

تایبەتمەندییەكانی ئەم دەستە ڕۆنانانە(ڕۆنانە بنجییەكانی ڕستە)، تەنیا بە پێی بەشی فەرهـەنگ نـاتوانرێ ڕوونبكرێنـەوە، بـەڵكو بـۆ ڕوونكردنـەوەیان دەبـێ بـۆ ئـەو یاسـا ڕستەسازییانەی، كە لە بەشی ڕستەسازیشدا هەن، بگەڕێینەوە. بۆ نموونە بەهۆی كاریگـەریی بەكارهێنانی پرۆسەی ڕستەسازیی بەئیسنادی كردن بە سەر ڕستەی(٥)دا:

٥ _ هۆشیار هات.

بە(ڕۆنانی بنجیی سەرەكیی ||ب||)ەوە، ڕستەی داڕێژراوی

٦ _ ئەوە هۆشیار بوو، كە هات.

بە(ڕۆنانی بنجیی داڕێژراوی ||ئەوە+ تەواوكەری بكەر + پاڕستە $_{\text{بەئیسنادی کردن}}$||)ـەوە بەرهـەم دێ. كەواتـە دەتـوانرێ بگـوترێ ڕۆنانـە بنجییـە سـەرەكیەكانی زمـان ڕۆنانـە لێكسـیكییەكانن، بـەڵام ڕۆنانـە بنجییـە داڕێـژراوەكانی زمـان ڕۆنانـە لێكسـیكی-ڕستەسازییەكانن. ژمارەی ڕۆنانە بنجییە سەرەكی و ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەكان لـە هـەموو زمانەكاندا سنووردارن.(طبـبییادە ١٣٩١: ٢٠-٢١)

١-٢-١- دوو گریمانە لە بارەی هەموو گرێكان

بە شێوەیەكی گشتی تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەكان لە سەر دوو گریمانە ڕۆنراوە:

یەكەم: هەموو گرێیێك، ئەگەر ڕستە بێ، یان هەر گرێیێكی تری بچووكتر لە ڕسـتەی وەكو گرێی ناوی، یان ئاوەڵناوی، یا... هتد، ناتوانێ لە پێنج جۆر توخم زیاتر لە خۆ بگرێت.

دووەم: تەنیا لە ڕێگەی ڕوونكردنەوەی پەیوەندییە بەندێتییەكانی نێـوان هـەمان ئـەو پێنج توخمەی پێشوو، دەتوانرێ ڕۆنانی هەر گرێیێك نیشان بدرێ.(طبـبییادە ١٣٩٠: ٨)

١-٢-٢- پێنج جۆر توخمەپێکهێنەرەکانی گرێکان

به شێوەیەکی گشتی ئەو توخمانەی، کە لە هەر گرێیێکی ڕستەسازیدا دەتوانن دەربکەون، دەبن بە دوو جۆرەوە: سەرە و بەندەکان. بەندەکانیش خۆیان لە دوو جۆردا دەبینن: تەواوکەرەکان و سەربارەکان. دیسان هەر یەکە لە تەواوکەرەکان و سەربارەکانیش یەك لە دوای یەك دەبن بە دووجۆرەوە: تەواوکەرە خورتییەکان و تەواوکەرە سەرپشکیەکان، سەرباری تایبەتی و سەرباری گشتی.

لە هەموو گرێکاندا تەنیا پێنج جۆر توخم دەتوانن لە ڕۆنانیاندا بەشداری بکەن، ئەو پێنج جۆر توخمەش ئەمانەی خوارەوەن:

١. سەرە

٢. تەواوکەری خورتیی سەرە

٣. تەواوکەری سەرپشکیی سەرە

٤. سەرباری تایبەتی (کە سەرباری سەرەیە)

٥. سەرباری گشتی (کە سەرباری هەموو گرێکەیە).

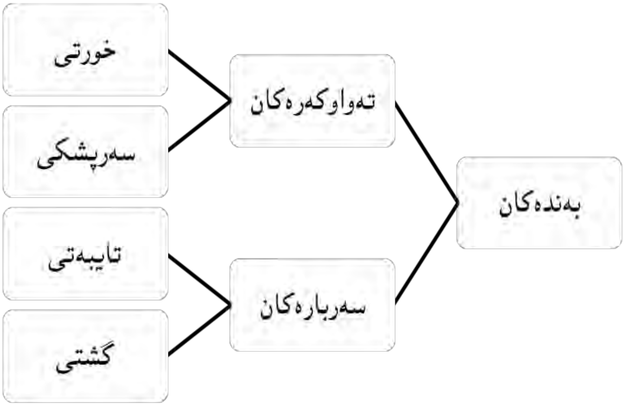

هێلکاریی ژمارە ٥

جۆری بەندەکان لەڕێزمانی بەندێتیدا

وەك لە هێلكارییەكەی سەروو ڕوونكراوەتەوە، توخمی یەكەم سەرەی ڕستەكەیە و بە هیچ توخمێكەوە بەندنییە، بەڵكو هەموو توخمەكانی تر ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ بەندی ئەون، بەم پێیە لە هەر گرێییێكی ڕستەسازیدا تەنیا چوار جۆر بەند بوونی هەیەوە. لەخوارەوە بە درێژی باس لە هەر یەكە لە پێنج توخمەكە دەكەین:

۱-۲-۲-۱- سەرە

سەرە، بەشی ناوەندیی گرێ. هەموو توخمەكانی تری گرێكە جۆرێك لە پەیوەندیی ڕێزمانی، یان واتاییان بە سەرەوە هەیە.(چگنی ۱۳۸٤: ۲٤۸) بەو واتایەی، كە سەرە بەشی تەوەرەیی گرێكانە و هەموو كەرەسەكانی تر لە ڕووی ڕێزمانی، یان واتاییەوە بەوەوە پەیوەستن و لە دەوری ئەودا، خول دەخۆن.

تالێرمان، سەرە بەگرنگترین وشەیە دەزانێت لە گرێدا، ئەمەش بۆ چەند هۆیەك دەگەڕێنێتەوە: یەكەم/ زانیاریی واتایی گرنگ دەگوازێتەوە، واتە واتای تەواوی گرێكە لەلایەن ئەوەوە دیاری دەكرێت، دووەم/ تاكە وشەیە، كە بتوانێ شوێنی هەموو گرێكە بگرێتەوە. سێیەم/ ناتوانرێ بكرتێنرێت. (دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، كە لە هەندێ شوێندا، بەڕواڵەت سەرە دەكرتێ، چونكە بەجۆرێك لە جۆرەكان باسكراوە. بە واتایەكی تر، بڵێین بەقەرینە كرتاوە) چوارەم/ دەشێ بەندێكی خورتی وەربگرێت.(Tallerman 1998: 90-91)

بەم جۆرە دەتوانرێ بگوترێ تایبەتمەندییەكانی سەرە ئەمانەن:

۱_ هەڵگری گرنگترین زانیاریی سیمانتیكییە لە گرێدا.

۲_ سەرەكان هەمیشە خورتین.

۳_ لەگەڵ كەرەسە شوێنكەوتووەكانی خۆیان ڕێكدەكەون لە سەر هەندێ، یان هەموو نیشانە ڕێزمانییەكانی هەمان سەرە.(ئومێد بەرزان برزۆ ۲۰۱۱: ۱۵) بە واتایەكی تر، دەتوانرێ بگوترێ، سەرە ئەو كەرەسەیە، كە بەندەكانی خۆیان دیاری دەكەن، تەنانەت بڕیار لە سەر شێوە ڕستەسازیەكەشیان بدات.

٤_ سەرەی هەموو گرێییێك، توخمێكە، كە هەموو گرێكە بەهۆی جۆری ئەوەوە ناودەنرێت. واتە ناونانی گرێكە پەیوەستە بە جۆری سەرەكەوە و فۆڕمی گرێكە لەلایەن

ئەوەوە دیاری دەکرێ. بە واتایەکی تر، هەر گرێیێك بەهۆی جۆری سەرەکەیەوە ناودەنرێت. بۆ نموونە سەرەی گرێی ناوی ناوە، سەرەی گرێی بەند ئامرازی بەندە، سەرەی گرێی ئاوەڵناوی ئاوەڵناوە، و سەرەی گرێی ئاوەڵکاریش ئاوەڵکارە.

٥_ سەرە فۆڕم و ژمارەی تەواوکەرە خورتی و سەرپشکیەکانی لە خۆ دەگرێت، هەر بۆیە لەو کاتەوە، کە سەرە وەکو توخمێکی لێکسیکی لە فەرهەنگی قسەکەرانی زمانەکەدا هەیە، فۆڕم و ژمارەی تەواوکەرەکانی ئەو وشەیە لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرەدا دیاریکراوە.(طبیب اده ١٣٩١: ١٢)

دوابەدوای سەرە، بەندەکان دێ. بەندەکانیش ئەو کەرەسانەن، کە لە گرێکاندا، بوونیان سەربەخۆ نییە و وەك لە ناوەکەشیانەوە دیارە، بەندن بە کەرەسەی ترەوە. لە خوارەوە باس لە هەر یەکە لەم چوار بەندە دەکرێ و خاڵی هاوبەش و جیاوازییەکانیان دەخرێتە ڕوو.

١- ٢-٢-٢- بەندەکان

بەندەکان ئەو کەرەسانەی نێو گرێکانن، کە بوونیان سەربەخۆ نییە و وەك لە ناوەکەشیانەوە دەردەکەوێ بەندن بە کەرەسەی ترەوە. دابەش کردنی بەندەکان بە سەر دوو جۆری تەواوکەر و سەربارەکان، پەیوەستە بە توندیی پەیوەندیی بەندێتیی نێوان سەرە و بەندەکانەوە و بە گوێرەی توندیی پەیوەندیی بەندێتیی نێوان تەواوکەر و سەرەوە، تەواوکەرەکانیش دەبن بە دوو جۆری تەواوکەری خورتی و سەرپشکی. سەربارەکانیش بە گوێرەی توندیی پەیوەندیی بەندێتیی نێوان سەربار و سەرەوە، دەبن بە سەرباری تایبەتی و سەرباری گشتی.(طبیب اده ١٣٩١: ٣٠-٣١) بە واتایەکی تر، دابەشکردنی بەندەکان بۆ چوار جۆری (تەواوکەری خورتی، تەواوکەری سەرپشکی، سەرباری تایبەتی و سەرباری گشتی)، ئەو شەبەنگە ڕوون دەکاتەوە، کە لە نزیکترین بەندی کارەوە(واتە تەواوکەری خورتی)دەست پێدەکات و بە دوورترین بەندی (واتە سەرباری گشتی) کۆتایی دێت. تەواوکەرە سەرپشکیەکان، دوای تەواوکەرە خورتییەکان نزیکترین کەرەسەن لە سەرەوە و دوای ئەوان سەربارە تایبەتەکان دێنکە هەر دووکیان یەك بە دوای یەك کەتوونەتە ناوەڕاستی ئەم شەبەنگەوە.(طبیب اده ١٣٨٣: ٢٥) هەر بۆیە هەندێ لە ڕێزماننوسان، لەوانەش تویبێرت،

هێربست، بیوسچێرت، ماتیۆز و فاتەر جیاوازیی نێوان تەواوکەر و سەربارەکان لە ژێر باسی پلەبەندی لە بەندەکان دەکۆڵنەوە. بۆ نموونە هێربست پەیوەستبوونی بەندە جۆراوجۆرەکان بە سەرەکانیانەوە، لە سەر بنەمای ئەرکی سەرە لە دەستنیشانکردن و دیاریکردنی فۆڕمی بەندەکانیانەوە، بە سەر چوار جۆردا دابەشدەکات.(طب ب‌یبیاده ۱۳۸۳: ۳۱)

۱-۲-۲-۲-۱- تەواوکەرەکان

تەواوکەر ئاماژە بەو ڕستە، یان دەربڕینە، دەکات، کە لەگەڵ سەرەدا لێکدەدرێ و پێکهاتەیەکی گەورەتر لە هەمان جۆری سەرە دێنێتە کایەوە.(چگنی ۱۳۸٤: ۱۰۱) بە واتایەکی تر، دەتوانرێ بگوترێ، توخمێکە، کە بوونی بە کارێك، یان ناوێك، یان ئاوەڵناوێك، یان ئامرازێکی بەندەوە پەیوەستە لە ڕۆنانێکی زمانیدا.(گلفام ۱۳۸۵: ۱٦۰) هەروەها بەشێکن لە بارگەی سەرە. بەو واتایەی، کە لە ڕیزی زانیارییە لێکسیکییەکاندان. وەك پێشتریش ئاماژەمان پێکرد، ئەو زانیارییانە(فۆڕم و ژمارەی تەواوکەرەکانی ئەو وشەیە لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرە)هەر لەو کاتەوە، کە سەرە وەکو توخمێکی لێکسیکی لە فەرهەنگی قسەکەرانی زماندا هەیە، دیاریکراوە.(طب ب‌یبیاده ۱۳۹۱: ۱۱-۱۲)

۱-۲-۲-۲-۲- سەربارەکان

لە ڕۆنانە ڕێزمانیەکاندا، سەربار توخمێکی کەم بایەخ، یان سەرپشکیە و کرتاندنی کار ناکاتە سەر ناسنامەی ڕۆنانیی ڕۆنانە ڕێزمانیەکە.(چگنی ۱۳۸۲: ۱۳) بەو واتایەی، کە بوون و نەبوونی سەربار هیچ لە چیەتیی ڕۆنانە ڕێزمانیەکە (گرێکە) کەم ناکاتەوە. کەواتە ئامادەبوون و ئامادەنەبوونیان لە ڕۆنانی ڕستەی سەرەکی(یا هەر گرێیێکی تر)دا، هیچ گرفتێك دروست ناکات.(م ییعمادی۱۳۷۹: ۱٤۱-۱٤۲)

بە گشتی سەربار پێکهاتەیەکی ناسەرەکی(الخولی ۱۹۹۱: ٦)، یان لاوەکی و سەرپشکیی ڕۆنان(گرێکان)ـە و بە شێوەیەکی گشتی زانیاریی زیادە و ناسەرەکی لە خۆدەگرن و کرتاندنیان هیچ خەوشێك ناخاتە نێو ڕۆنانی ڕستەوە. بە واتایەکی تر، دەتوانرێ سەربارەکان بکرتێنرێن بێ ئەوەی ڕۆنان و کرۆکی ڕستەکە(یا هەر گرێیێکی تر) بشێوێنێت. واتە کرتاندنی سەربارەکان لە دەوڵەمەندیی زانیارییە دراوەکان کەمدەکاتەوە، بەڵام کارناکاتە سەر فۆڕم

دروستیی ڕستە(گرێ بە گشتی).(گلفام ١٣٨٥: ٢٥) بە واتایەکی تر، کرتاندنیان هیچ کارێك ناکاتە سەر لایەنی ڕێزمانیی ڕستە(مەحمود فەتحوڵلا ئەحمەد ١٩٨٨: ١٣)، بەڵکو ئەرکیان تەنیا دەرخستنی زانیاریی زیادەیە دەربارەی لایەنەکانی ڕووداو. (ئومێد بەرزان برزۆ ٢٠١١: ٨٨)، یان تەنیا بار و مەرجی ڕووداوەکە دەردەخات(ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی ٢٠١٠: ١٢٩–١٣٠) و بەهیچ شێوەیەك نابنە بەشێك لە بارگەی سەرە.

١-٢-٢-٢-٣- جیاوازیی نێوان بەندەکان

یەکێ لە گرنگترین باسەکانی ڕێزمانی بەندێتی بریتی بووە لە دۆزینەوەی بنەما بۆ جیاوازی کردن لە نێوان جۆری بەندەکان(واتە تەواوکەری خورتی و سەرپشکی و سەرباری گشتی و تایبەت). تا ئێستا چەندین ئەزموونی جۆراوجۆر بۆ جیاوازی کردن لە نێوان ئەم بەندانە پێشنیازکراوە، بەڵام بە گشتی دەتوانرێ بگوترێ بۆ جیاکردنەوەی بەندەکان، دوو ئەزموونی کرتاندن و تایبەتکردن لە هەموو ئەزموونەکانی تر سەرکەوتووتر بووە.(طبیبزاده ١٣٨٣: ٢٢)

یەکەم: جیاوازیی نێوان تەواوکەرە خورتی و سەرپشکیەکان

تەواوکەرە خورتییەکان ئەو دەستە تەواوکەرەن، کە بوونیان لە ڕستەدا پێویستە و لەلایەن سەرەوە هەڵدەبژێردرێن.(کرباسچیي١٣٨٩: ٧) بەو واتایەی، کە تەواوکەرە خورتییەکان بوونیان خورتییە لە ڕستەدا بۆ ئەوەی ڕستەکە بکەنە ڕستەیەکی ڕێزمانی و ناکرێ لە ڕستەدا بکرتێنرێن.(Herbst2000) کەواتە بە پێی ئەزموونی کرتاندن، ئەگەر بەکرتاندنی یەکێ لە پاژەکانی ڕستە، بوە هۆی ئەوەی، کە ڕستەکە ببێتە نارێزمانی، یان ناتەواو، ئەوا پێکهاتە کرتاوەکە بە تەواو کەری خورتی دادەنرێ.(طبیب اده ١٣٨٣: ٢٢)" هەرچی تەواوکەرە سەرپشکیەکانە، ئەو توخمانەن، کە لە ڕووی شێوەوە بە کار(دروست تر بڵێین بە سەرە)ـەوە بەندە. بەو واتایەی، کە لەلایەن سەرەوە هەڵدەبژێردرێن، بەڵام هەرگیز لە ڕوانگەی ڕستەسازییەوە پێویست نییە دەرببڕێت.(Herbst2000)

بەم پێیە کرتاندنی تەواوکەرە خورتییەکان گرێکە دەکەن بە نارێزمانی:

٧ _ ژیله دەبێ بەمامۆستا.

*٨ _ *ژیله دەبێ.*

بەڵام کرتاندنی تەواوکەرە سەرپشکیەکان نابێتە هۆی ناڕێزمانی بوونی گرێکان:

٩ _ ئاکام لەگەڵ ژیلەدا هاوسەرگیریی پێکهێنا.

١٠ _ ئاکام هاوسەرگیریی پێکهێنا.

کەواتە دەتوانرێ بگوترێ، تاکە جیاوازیی نێوان تەواوکەری خورتی و تەواوکەری سەرپشکی لەوەدایە، کە کرتاندنی تەواوکەری خورتی گرێکە دەکات بە ناڕێزمانی، بەڵام کرتاندنی تەواوکەری سەرپشکی نابێتە هۆی ناڕێزمانی بوونی گرێکە.(طبیب زاده ١٣٩١: ١٢)

دووەم: جیاوازیی نێوان تەواوکەر و سەربار

دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە هەمیشە جیاکردنەوەی تەواوکەر و سەربار بە پێی ئەو ڕستەیە دەبێ، کە تێیدا بەکارهاتووە، نەك بە پێی فۆڕمیان واتە هیچ کاتێك لە دەرەوەی ڕستە ناتوانرێ بە بەندێك بگوترێ تەواوکەر، یان سەربار، بەڵکو سەرەتا دەبێ ڕستەکە ببینرێ، کە بەندەکەی تێدا بەکارهاتووە، ئینجا جۆرەکەی دیاری بکەین.(طب بیبیادە ١٣٨٣: ٢٣-٢٤) ئەمەش بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە: یەکەمیان ئەوەیە، کە ئەو کەرەسەیەی لە ڕستەیەکدا تەواوکەرە، دەشێ لە ڕستەیەکی تردا سەرە، یان سەربار بێ. بۆ نموونە وشەی <<جوان>> لە ڕستەی(١١)دا تەواوکەرە، بەڵام هەمان وشە لە ڕستەی(١٢)دا سەربار و لە گرێی ئاوەڵناویی(١٣)دا سەرەیە:

١١ _ گوڵەکە جوانە.

١٢ _ منداڵەکە جوان دەڕوات.

١٣ _ زۆر جوان

وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد سەرە فۆڕمی تەواوکەرەکانی خۆی دیاری دەکات. بۆ نموونە ناوەکانی <<خۆپاراستن>> داوای تەواوکەرێك دەکات، کە لە شێوەی گرێی بەندی <<لەیی>> بێ و <<پشت بەستن>>یش داوای تەواوکەرێك دەکات، کە لە شێوەی گرێی بەندی <<بەیی>> بێ، (١٤_أ) و (١٥_أ)، سوود وەرگرتن لە تەواوکەری تر، یان تەنانەت

سوود وەرگرتن لە گرێی بەندی تریش، دەبێ بە هۆی فۆڕم نادروست بوونی ئەو گرێیە (١٤_ب، ١٤_پ) و(١٥_ب، ١٥_پ). ئەم تەواوکەرانەش تەواوکەری خورتین و لە شێوەی ئامرازی بەندن.

١٤_

أ_ پشت بەستن بە یاسا نێودەوڵەتییەکان

*ب_ * پشت بەستن یاسا نێودەوڵەتییەکان*

*پ_ * پشت بەستن لە یاسا نێودەوڵەتییەکان*

١٥_

أ_ دوورکەوتنەوە لە کاری نایاسایی

*ب_ * دوورکەوتنەوە کاری نایاسایی*

*پ_ * دوورکەوتنەوە بۆ کاری نایاسایی*

سەربارەکان بەوە لە تەواوکەرەکان جیادەبنەوە، کە سەربارەکان هەمیشە سەرپشکین لە کاتێکدا، کە تەواوکەرەکان بەزۆری خورتیین. جیاوازیی نێوان ئەم دوانە لەوەدایە، کە تەواوکەر کەرەسەیەکە، لەلایەن سەرەوە هەڵدەبژێردرێ بەم پێیە پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ سەرەدا هەیە، بەڵام سەربار زانیاریی زیادە لە خۆدەگرێ و پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ سەرەدا نییە.(چسابرکرر١٣٨٩: ٦)

لێرەدا بە گشتی چەند جیاوازییەکی نێوان سەربار و تەواوکەرەکان لە خوارەوە دەخەینەروو:

هاتنی تەواوکەر لە ڕستەدا بەهاتنی سەرەوە (کار، یان ئەو ئاوەڵناوەی، کە لەوەچەپۆلێکی گونجاودایە) بەندە، لە کاتێکدا ئەم سنووردارییە وەك پێوانەیەك بۆ هاتنی سەربار نییە.(محەمەد عومەر عەول ٢٠٠٨: ٢٦) و بە گوێرەی پێویست دەتوانرێ چەندین سەربار لە قاڵبی پێکهاتە جیاوازەکاندا، بۆ ڕستە زیادبکەین.(گلفام١٣٨٥: ٢٥)

سەربار لە ڕووی سینتاکسەوە لادەبرێت(دەکرتێنرێ)، چونکە لابردنی سەربار نابێتە هۆی ناڕێزمانی بوون، بەڵام تەواوکەر بەپێچەوانەی سەربارەوە خورتییە، لابردنی، یان دەبێ بە

هۆی نارێزمانی بوونی ڕستەکە، یان واتای کار(سەرە) و ڕستەکە دەگۆڕێت.(محەمەد عومەر عەول ۲۰۰۸: ۲۷)

هەروەها ژمارەی تەواوکەر سنووردارە و بە جۆری ئەو کار (سەرە)یەی لە وەچەپۆلێکی گونجاودایە و داوای تەواوکەر دەکات، بەندە؛ بەڵام ئەم سنووردارییە بۆ سەربار نییە، چونکە هیچ سنوورێکی ڕێزمانی بۆ ژمارەی سەربار لە دروستەی ڕستەدا نییە.(هەمان سەرچاوە: ۲۸)

لە ڕاستیدا تاکە جیاوازی لە نێوان تەواوکەر و سەرباردا لەوەدایە، کە یەکەمیان بەشێکی گرنگی ڕستەیە و خورتییە و دەستی لێ هەڵناگیرێ؛ بەڵام دووەمیان کەرەسەیەکی ناگرنگی ڕستەیە و زانیارییەکمان لە بارەی سەرە(یا هەموو گرێکان)ـەوە پێدەدرێ، کە دەتوانرێ وازی لێ بهێنرێ، بە واتایەکی تر، هاتنی لە ڕستەدا سەرپشکیە.(مەحمود فەتحوڵلا ئەحمەد ۱۹۸۸: ١٤)

لە ڕاستیدا ئەم چەند جیاوازییەی نێوان تەواوکەر و سەربار، بەس نییە بۆ دیاری کردن و جیاکردنەوەی نێوان تەواوکەر و سەربارەکان، بەڵکو دەبێ جیاکردنەوەکە هەموو جۆرەکانی تەواوکەر(تەواوکەری خورتی و تەواوکەری سەرپشکی) و سەربارەکان(سەرباری تایبەتی و سەرباری گشتی) بگرێتەوە، بۆیە سەرەتا جیاوازیی نێوان تەواوکەری خورتی لەگەڵ هەر یەکە لە تەواوکەری سەرپشکی و سەربارەکان دەکەین و دواتریش جیاوازیی نێوان تەواوکەری سەرپشکی و سەربارەکان ئینجا جیاوازیی نێوان جۆرەکانی سەربار دەکەین. جیاوازیی نێوان تەواوکەری خورتی لەگەڵ هەر یەکە لە تەواوکەری سەرپشکی و سەربارەکان لەوەدایە، کە کرتاندنی تەواوکەری خورتی ڕستەکە دەکات بە نارێزمانی بەڵام ئەو بەندانەی، کە بەکرتاندنیان ڕستەکە(یا هەر گرێیێکی تری ڕستەسازی) نابێ بە نارێزمانی، ئەوا، یان تەواوکەری سەرپشکین، یان سەربارن.(طبیب اده ۱۳۸۳: ۲۲) وەك دەبینرێ بۆ جیاکردنەوەی تەواوکەری خورتی لەگەڵ هەر یەکە لە تەواوکەری سەرپشکی و سەربارەکان، سوودمان لە ئەزموونی کرتاندن وەرگرت و ڕێزمانی بوون و نارێزمانی بوونی گرێکەمان کرد بەپێوەر بۆ جیاکردنەوەی، بەڵام بۆ جیاکردنەوەی تەواوکەری سەرپشکی لە سەربار، سوود لە ئەزموونی تایبەتکردن وەردەگیرێت. بە پێی ئەزموونی تایبەتکردن، ئەو بەندەی، کە لەگەڵ

هەموو کارێکدا بەکاربێ سەرباره و ئەو بەندەی، کـە تـەنیا لەگـەڵ هەنـدێ کـاری تایبەتـدا بەکاردێت، تەواوکەری سەرپشکیە.

خاڵێکی تر، کە بەدوای ئەزموونی تایبەتکردن جێگەی باسە ئەوەیە، کە تەواوکەرە بە ئارەزووەکان لە ڕستەدا تەنانەت دوای کرتاندنیشیان، کاری ڕستەکە لە خودی خۆیـدا ئامـاژە بە بوونی تەواوکەرە سەرپشکیەکە دەکات.(طبـ ب‌بیباده ۱۳۸۳: ۲۳)

۱٦ _ *گفتوگۆکردن لەگەڵ ئەواندا بێسوودە.*

۱۷ _ *گفتوگۆکردن بێسوودە.*

وەك دەبینرێ دوای کرتاندنی تەواوکـەری سەرپشـکیی <<لەگـەڵ ئەوانـدا>>یـش، ڕستەکە نەبۆتە ناڕێزمانی، بەڵام وەکو چەمك هەر بوونی هەیە درکی پێدەکرێ، بە واتایـەکی تر، تەواوکەری سەرپشکیی <<لەگەڵ ئەواندا>> دەربکەوێ(بوونی ڕستەسازیی هەبێ)، یان دەرنەکەوێ(بوونی ڕستەسازیی نەبێ) هەمیشە گفتوگرکردن لەگەڵ کەسێك، یان چینێك، یـان لایەنێکدا دەکرێ، بەمەش چەمکەکەی بوونی هەر دەمێنێ.

سێیەم: جیاوازیی نێوان سەرباری تایبەتی و سەرباری گشتی

سەرباری تایبەتی ئەو بەندەیە، کە ناکەوێتە نێو ڕۆنانی بارگەخسـتنی سـەرەوە، بـەم پێیە سەرە بەهیچ شێوەیەك کۆنترۆڵێکی شێوە و ژمارەی سەرباره تایبەتەکان ناکات، بـەڵکو قسەکەرانی زمان بە گوێرەی باسەکە هەر ژمارە و فۆڕمێکی سەرباری تایبەتی، کە بیانـەوێ بۆ سەرەی زیاد دەکەن. هەڵبەتە سـەرە لـە ڕووی واتـاوە پەیوەنـدیی تایبـەتی بـە سـەرباره تایبەتییەکانی خۆیەوە هەیە بەجۆرێك، کە هەر قسەکەرێکی زمان ناتوانێ هـەر سـەربارێکی تایبەتی لەگەڵ هەموو سەرەیەکدا بەکاربێنێت(طبـ ب‌بیباده ۱۳۹۱: ۱۲) بۆ نموونە:

۱۸ _ *ئامانج تیکە تیکە نانەکەی دەخوارد.*

۱۹ _ *؟ ژیلە تیکە تیکە کتێبەکەی دەخوێندەوە.*

هەرچی سەرباری گشتییە سەرەڕای ئەوەی، کە وەکو سەرباری تایبەتی ناکەوێتە نێـو ڕۆنانی بارگەخستنی سەرەوە، بـەڵام جیاوازییەکـەی لەوەدایـە، کـە بەپێچـەوانەی سـەرباری تایبەتی، نەك تەنیا بەندی سەرە، بەڵکو بەندی هەموو گرێکەیە. سەرەڕای ئەوەی، کە سـەرە

بچووکترین ڕۆڵی لە دیاریکردنی فۆرم و ژمارەی سەرباره گشتییەکاندا نییە، هەر بۆیەش قسەکەرانی زمان دەتوانن بە گوێرەی پێویست هەر سەربارێکی گشتی، کە بیانەوێ لەگەڵ هەر سەره و گرێیێکدا بەکاربێنن(طب بییاده ١٣٩١: ١٢) بۆ نموونە:

٢٠ _ *خۆشبەختانە نەخۆشەکە نانەکەی خوارد.*

٢١ _ *خۆشبەختانە ڕووبار کتێبەکەی خوێندەوە.*

٢١ _ *خۆشبەختانە منداڵەکە نەمرد.*

١-٢-٣- جۆرەکانی بەندێتی

بە شێوەیەکی گشتی زمانەوانان لە بارەی جۆرەکانی بەندێتییەوە دەبن بە دوو بەشەوە. بەشێکیان پێیان وایە، کە بەندێتی بە گوێرەی بوونی پەیوەندیی بەلاکانییەوە، بە سەر بەندێتیی یەکلا و بەندێتی دوولاوە دابەش دەبێ.(بعلبکی١٩٩٠: ١٤٢) کۆمەڵەی دووەمیان وای بۆ دەچن، کە بەندێتی بە شێوەیەکی گشتی بە سەر سێ جۆردا دابەش دەبێ: بەندێتیی یەکلا، دوولا و هاولا. (Van Valin 2004: 101) لە بەندێتیی یەکلادا سەرە دەتوانێ بەبێ بەندەکەی دەرکەوێت، بەڵام بەندەکە ناتوانێ بەبێ سەره دەرکەوێت، بۆ نموونە لە گرێی ناوی <<کچی برام>>. بەمەش دەتوانرێ بگوترێ بەندێتیی یەکلا پەیوەندیی نێوان توخمێکی زمانییە، کە سەربەخۆ نییە لەگەڵ توخمێکی تری زمانیی سەربەخۆ.(بعلبکی١٩٩٠: ٥١٨)

بەڵام لە بەندێتی دوولادا، نە سەره و نە بەندەکە، هیچ کامیان ناتوانن بێ ئەوی تر دەرکەون، هەر وەکو لە پەیوەندیی نێوان بکەر و کاردا(جگە لەو کارانەی، کە کەشوهەوا دەگەیەنن). ئەم جۆره بەندێتییەش بریتییە لە پەیوەندیی نێوان دوو توخمی زمانی، کە هیچ کامیان سەربەخۆ نین و بەتەنیا نایەن(دەرناکەون)، بەڵکو هەر دووکیان پێویستییان بەیەکتر هەیە.(بعلبکی١٩٩٠: ٣٢٢)

٢٢_ ئێمە کتێبەکانمان هێنا.

٢٣_ *ئێمە کتێبەکانمان

٢٤_ *کتێبەکان هێنا.

هەرچی جۆری سێیەمی بەندێتییە، کە پێی دەگوترێ بەندێتی هاولا و ئامرازەکانی بەستنەوە(بۆ نموونە: و، لەگەڵ) بەشداری لە ڕۆنانیدا دەکەن، تێیدا هەر دوو کەرەسەکە دەبن بە سەرە و هیچ کامیان بەندی ئەوی تریان نییە، بۆ نموونە لە نێوان هەر یەکە لەم گرێ هاوتایانەدا: <<من و تۆ>>، <<هات و ڕۆیشت>>، <<برا و خوشکەکەم>> و <<دڵتەنگ و بێزار>> پەیوەندیی بەندێتیی هاولا هەیە.

١-٢-٤- ڕیزبەندی توخمەکان، ئاستەکانی بەندێتی

لەم تەوەرەیەدا باس لەم بابەتانە دەکرێت: پەیوەندییە بەندێتییەکان، ڕیزبەندی توخمەکان، ئاستەکانی بەندێتی، پەیوەندییە بەندێتییەکان و ڕیزبوونی توخمەکان.

١-٢-٤-١- پەیوەندییە بەندێتییەکان و ڕیزبەندەکانیان

شیکردنەوەی ڕستەسازی بە ناسینەوەی بەندەکانی کار دەست پێدەکات. واتە لەم ڕێزمانەدا سەرەتا کاری سەرەکی لە ڕستەدا دیاری دەکرێت، دواتر بەندە ڕاستەوخۆکان دەردەهێنرێن و دوای ئەوەش دەچینە سەر بەندی بەندەکان و ... تاد. بەم شێوەیە بەشە گەورەکەی شیکردنەوەی ڕستەسازی کۆتایی دێ.(طبیب‌زاده ١٣٨٤ ب:٧٠)

بەندبوونی توخمەکان لە گرێکاندا بە پێی ڕیزبەندێکی دیاریکراو و کەم تا زۆر نەگۆڕ دەبێ، ئەویش خۆی لە سێ هەنگاودا دەبینێتەوە:

لە هەنگاوی یەکەمدا، تەواوکەرە سەرپشکی و خورتییەکان هاوکات و بە پێی یەك بنکە، بەڵام بە دوو سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆ، بە سەرەوە بەند دەکرێن. پەیوەندییە بەندێتییەکان بە تیرێك نیشان دەدەین، کە سەرەتاکەی لە بەندەکەوە دەست پێدەکات، نووکەکەی بە سەرە کۆتایی دێ. بەندەکان بە گشتی دەخەینە نێو جووت کەوانەی شکاوەوە و مەودای نێوان توخمەکانیش لە گرێکاندا بە کۆما دیاری دەکەین(٧):

[[(تس)]، [تخ]، [سەرە]]

لێرەدا هەر یەکە لە تەواوکەرە خورتی و سەرپشکیەکە هاوکات و بەیەك بنکـە و دوو سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆ، بە سەرەوە بەند کراون و سەرەڕای ئەوەی، کە هـەر یەکـەیان لـە نێو جووتێك کەوانەی شکاوەدان، بەکۆمایەکیش لە یەکترمان جیاکردوونەتەوە.

لە هەنگاوی دووەمدا، سەرباری تایبەتی بە کۆی تەواوکەرەکان و سەرەوە بەند دەبێ:

[[/ست/]، [(تس)]، [تخ]، [سەرە]]

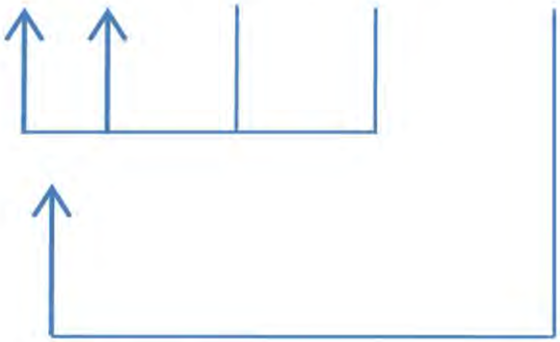

لە هەنگاوی سێیەم و کۆتاییدا، سەرباری گشتی بە هەموو گرێکەوە(واتە کۆی سەرباری تایبەتی و تەواوکەرەکان و سەرەوە) بەند دەبێ:

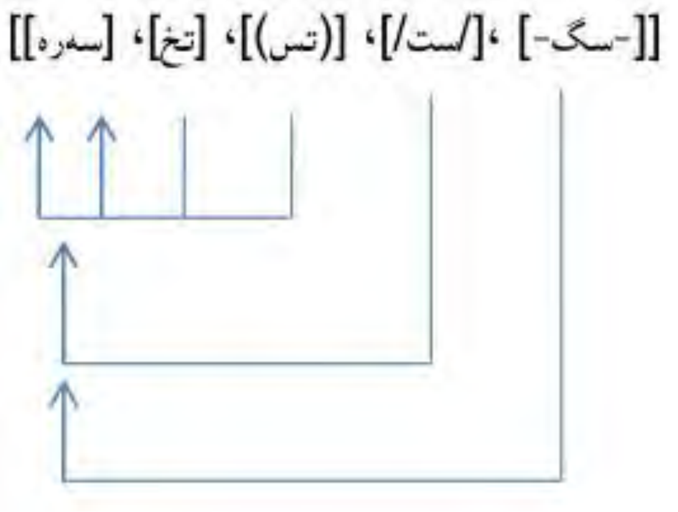

١- ٢-٤-٢- ڕیزبەندی توخمەکان

ریزبەندی توخمەکان، لە نموونەکەی سەروودا، ڕیزبەندێکی ئایدیالی، یان گریمانەکراوە، چونکە ڕیزبەندی بەندێتی و ڕیزبەندی توخەمەکان تێیدا یەککەوتوونەتەوە، واتە هەر توخمێك، کە لە ڕووی مەوداوە لە سەرە نزیکترە، لە ڕووی بەندێتییشەوە نزیکترە لێی(طبیب زاده ١٣٩١: ١٤):

[[٣-سگ-] ،[٢/ست/]، [١(تا)]، [١تخ]، [سەرە]]

ریزبەندە گریمانەکراوەکەی سەروو لە کرداردا بە شێوەی تر دەردەکەوێت، واتە زۆربەی کات ئەو توخمانەی، کە لە ڕووی بەندێتییەوە لە سەرە نزیکترن(تەواوکەرەکان)، لە سەرە دوورترن و بە پێچەوانەشەوە ئەو توخمانەی، کە لە ڕووی بەندێتییەوە لە سەرە دوورترن(سەربارەکان)لە سەرە نزیکترن؛ هەرچۆنێك بێ پەیوەندییە بەندێتییەکان نەگۆڕن و هەر ئەوەیە، کە لە سەرەوە نیشانمان دا. واتە بۆ نموونە لە ڕستەدا هەمیشە سەرەتا تەواوکەرە خورتی و سەرپشکیەکان، بە پێی یەك بنکە بە سەرەوە بەند دەبن و دواتر سەربارە تایبەتەکان

بەبنکەی هاوبەشی سەرە و تەواوکەرەکانیەوە بەند دەبێ، ئینجا سەرباری گشتی بە هەموو گرێکەوە بەند دەبێ. هەر وەکو لەم هێلکارییەی خوارەوەدا ڕوونکراوەتەوە:

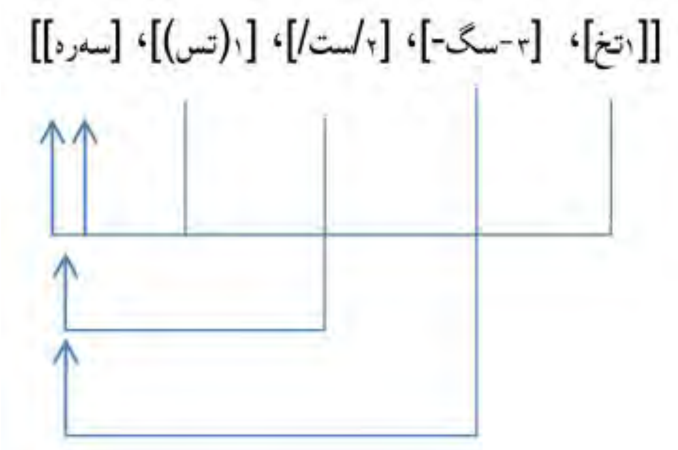

هەر وەکو دەبینرێ دوو هێلکارییەکەی سەروو ڕیزبەندی کەرەسەکانیان جیاوازە، بەڵام هەر دووکیان سێ ئاستی بەندێتییان هەیە. هەر وەکو لە دوو هێلکاریەکەی سەروو دەردەکەوێ، توخمەکانی ئاستی سەرووتر لە ڕووی بەندێتییەوە لە سەرەوە نزیکترن، توخمەکانی ئاستی خوارووتریش، کە لە سەرە دوورترن، بوارێکی فراوانتریان هەیە. بەکورتی هەرچەندە ڕیزبەندی توخمەکانی ئەم دوو هێلکارییە جیاوازە، بەڵام ڕیزبەندی بەندێتییان یەکسانە. ژمارەی پاڵ هەر توخمێکی نموونەی سەروو ئاستی ئەو توخمە لە پەیوەندیی بەندێتییدا ڕووندەکاتەوە.(طبیب اده ۱۳۹۱: ۱۳-۱۵)

لە ڕێزمانی بەندێتیدا ڕۆنانی گرێکان، لەلایەن ڕیزبەندی پەیوەندییەکانەوە ڕوون دەکرێتەوە نەك لەلایەن ڕیزبەندی توخمەکانەوە.(طبیب. اده ۱۳۹۰: ۲۱) ئەم دوانەش(ڕیزبەندی پەیوەندییەکان و ڕیزبەندی توخمەکان) یەکناکەونەوە، هەر بۆیەش پێویستیمان بە ئاستەکانی بەندێتی دەبێ، کە لە ئاستەکانی بەندێتیی هێلکاریەکاندا دەتوانرێ درك بە ڕیزبەندی پەیوەندییەکان بکرێ.

١- ٢-٤-٣- ئاستەکانی بەندێتی

هەر وەکو پێشتر ئاماژەی پێکرا، ناتوانرێ لە ڕیزبەندی توخمەکانەوە درك بە پێوانەی بەندبوونی توخمەکان بە سەرەوە بکەین، بەڵکو ئاستەکانی بەندێتی ڕوونکەرەوەی ئەم کارەیە.

بەندەکان لە ڕووی پێوانەی بەندێتییان بە سەرەوە، هەمان ئەو ڕیزبوونەیان هەیە، کە لە هێلکاریی جۆرەکانی بەندەکاندا خستمانە ڕوو. واتە سەرەتا تەواوکەرە خورتییەکان ئاستی بەندێتییان بە سەرەوە لە زۆرترین پلەدایە، چونکە:

یەکەم: لەو کاتەوە سەرە لە فەرهەنگی قسەکەرانی زماندا هەیە، تەواوکەرە خورتییەکانیشی لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرە دیاریکراوە.

دووەم: کرتاندنی دەبێ بە هۆی ڕۆنان نادروستیی گرێکە. لە دوای تەواوکەرە خورتییەکان تەواوکەرە سەرپشکیەکان پلەی بەندێتییان بە سەرەوە لە زۆرترین ئاستدایە، چونکە ئەوانیش لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرەدا لە فەرهەنگی زماندا هەن و لە ئەنجامدا لە ڕیزی زانیارییە فەرهەنگیەکانی سەرە دەژمێردرێن، بەڵام کرتاندنیان نابێتە هۆی ڕۆنان نادروستیی گرێکە. دواتر سەرەی سەربارە تایبەتەکان دێ، کە بەشێك نین لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرە، بەڵام بەهۆی هەندێ تایبەتمەندیی واتاییەوە تەنیا لەگەڵ هەندێ لە سەرەدا دێن، نەك لەگەڵ هەموو سەرەیەکدا. لە کۆتاییدا سەربارە گشتییەکان دێن، کە نە لە ڕۆنانی بارگەخستنی سەرەدا هەن و نە لە ڕووی واتاییەوە بە هەندێ سەرەی تایبەتەوە بەندن. لە ڕاستیدا سەربارە گشتییەکان لەگەڵ هەموو سەرەیەکدا دێن نەك تەنیا سەرە، بەڵکو هەموو گرێکە وەسف دەکەن.(طبطبایی‌زاده ١٣٩١: ١٢)

کەواتە توخمەکانی ئاستی سەرووتر، واتە تەواوکەرەکان(سەرەتا خورتییەکان و دواتر سەرپشکییەکان) زیاتر بە سەرەوە بەندن، و توخمەکانی ئاستی خوارووتر واتە سەربارەکان(سەرەتا تایبەتییەکان، ئینجا گشتییەکان)، کە لە(سەرە)وە دوورترن، بوارێکی فراوانتریان هەیە. بۆ نموونە لە ڕستەی (٢٥)دا:

٢٥ _ من پێری کتێبەکەم بە نامەزرۆییەوە بۆ ئاواز نارد.

سەرە، کاری <<ناردن>>ە. ئەم کارە لە ڕۆنانی بارگەخستنی خۆیدا سێ تەواوکەری هەیە، کە بریتیین لە تەواوکەرە خورتییەکانی بکەر<<من>>،

بەرکار<<کتێبەکە>> و تەواوکەری سەرپشکیی بەرکاری ناڕاستەوخۆی بۆیی <<بۆ ئاواز>>. هەروەها ڕستەکە سەربارێکی تایبەت<<بەتامەزرۆییەوە>> و سەربارێکی گشتی <<پێری>> ی هەیە. لە هەر ڕستەیەکدا، کە تێیدا سوود لە کاری <<ناردن>> وەرگیرابێ، سێ تەواوکەرەکەشی بوونیان هەیە، چونکە ئەم تەواوکەرانە لە ڕیزی زانیارییە فەرهەنگییەکانی کاری <<ناردن>>ن. بەمەش هەر بەو فۆڕمەی، کە هەیانە لەگەڵیدا دێن. بکەر و بەرکار، تەواوکەرە خورتییەکانی ئەم کارەن، چونکە بە کرتاندنیان لەم ڕستەیەدا، ڕستەکە دەبێ بە ناڕێزمانی، بەڵام بەرکارە ناڕاستەخۆیە (بۆیی)یەکە تەواوکەرێکی سەرپشکییە، چونکە بەکرتاندنی ڕستەکە نابێ بە ڕۆنان نادروست، بەڵام واتاکەی بە شێوەیەکی شاراوە لە نێو خودی کارەکەدا هەر دەمێنێ. بۆ نموونە ڕستەی:

٢٦ _ *من کتێبەکەم نارد.*

خۆی لە خۆیدا بە واتای ئەوە دێ، کە من کتێبەکەم بۆ کەسێك، یان شوێنێك ناردووە. گرێی بەندی <<بەتامەزرۆییەوە>> سەرباری تایبەتیی کاری <<ناردن>>ە، چونکە لەگەڵ هەموو کارێکدا بەکارنایەت، بۆ نموونە ناتوانرێ بگوترێ

٢٧ _ *؟خانووەکە بە تامەزرۆییەوە ئاگری گرت.*

بەڵام <<پێری>> سەرباری گشتیی هەموو ڕستەکەیە، چونکە لەگەڵ هەموو ڕستەیەکی تریشدا بەکاردێ بۆ نموونە

٢٨ _ *خانووەکە پێری ئاگری گرت.*

١-٢-٤-٤- پەیوەندییە بەندێتییەکان و ڕیزبوونی توخمەکان

پەیوەندییە بەندێتییەکان لەو گرێ ئۆتۆنۆمییانەی، کە ڕیزبوونی وشە، یان توخمەکان تیایاندا ئازادە، ئەو گرێیانەی گۆڕان لە ڕیزبوونی وشەکانیان نابێتە هۆی ناڕێزمانی بوونیان، شێوەیەکی جیاوازی هەیە لەگەڵ هەمان پەیوەندی لەو گرێیانەی ڕیزبوونی وشە تیایاندا ئازاد نییە. لەو گرێ ئۆتۆنۆمییانەی، کە ڕیزبوونی وشە تیایاندا ئازادە(طبیب اده ١٣٩١: ٢١-٢٣) (بۆ نموونە لە ڕستەی

٢٩ _ *نازدار قسەکانی بۆ زریان گێڕایەوە.*

سەرەتا تەواوکەرەکانی سەرە بەیەك بنکە و دوو سەرەتا و کۆتایی جیاوازەوە بە سەرەوە بەند دەبن:

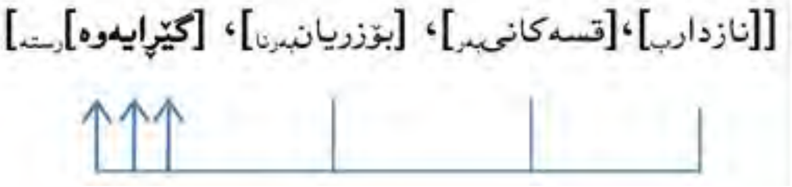

دوای تەواوکەرەکان، سەربارە تایبەتەکانیش هاوکات بە بنکەی هاوبەش بەڵام بە دوو سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆ بە کۆمەڵەی سەرە و تەواوکەرەکانییەوە بەند دەبن. بۆ نموونە ڕستەی

٣٠ _ نازدار بەتامەزرۆییەوە قسەکانی وشە بە وشە بۆ زریان گێڕایەوە.

سەربارە تایبەتەکاتی <<بەتامەزرۆییەوە>> و <<وشە بە وشە>> هاوکات بەیەکەوە و بە دوو سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆوە بە سەرە و تەواوکەرەکانییەوە بەند دەبن:

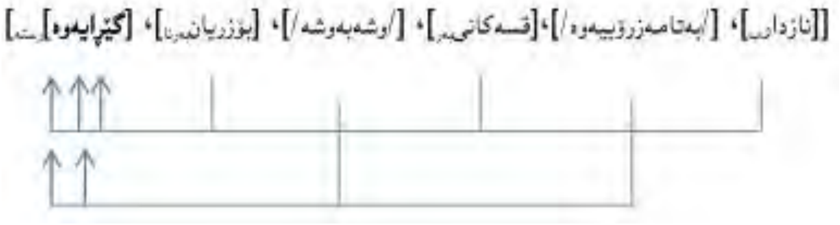

لەکۆتاییدا، سەرەی سەربارە گشتییەکان دێ، کە ئەوانیش هاوکات بە بنکەی هاوبەش، بەڵام بە سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆ بە کۆمەڵەی سەرەی گرێ، تەواوکەر و سەربارە تایبەتەکانییەوە بەند دەبن. بۆ نموونە لە ڕستەی

٣١ _ خۆشبەختانە دوێنێ نازدار بەتامەزرۆییەوە قسەکانی وشە بە وشە بۆ زریان گێڕایەوە.

سەربارە گشتییەکانی <<خۆشبەختانە>> و <<بەتامەزرۆییەوە>> هاوکات بە بنکەی هاوبەش، بەڵام بە دوو سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆوە بە هەموو ڕستەکەوە بەند دەبن:

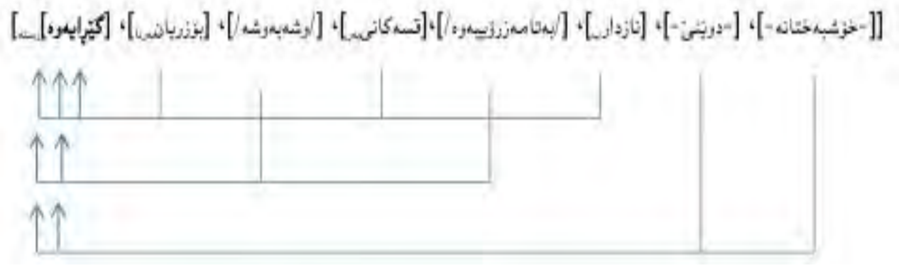

بەڵام لەو گرێیانەی، کە ڕیزبوونی وشە، یان توخمەکان تیایاندا ئازاد نییە و گۆڕان لـە ڕیزبوونیان دەبێ بە هۆی ناڕێزمانی بوونی گرێکە (بـۆ نموونـە لـە گرێـی نـاویی لـە زمـانی کوردیدا)، سەرەتا تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکان هاوکات و بەیەك بنکە و بە سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆوە بە سەرەی گرێکەی خۆیانەوە بەند دەبن. واتە لە ڕووی شێوەی بەنـدبوونی تەواوکەرەکان بە سەرەوە لەم گرێیانەدا، هەر وەکـو شـێوەی بەنـدبوونی تەواوکەرەکانـە لـەو گرێیانەی، کە ڕیزبوونی توخمەکان تیایاندا ئازادە. بۆ نموونە لە گرێی ناویی

٣٢ _ تێڕوانینی ئەو بۆ قسەکانی مامۆستا

تەواوکەرەکانی <<ئەو>> و <<بۆ قسەکانی مامۆستا>> بەیەکـەوە بـە سـەرەی گرێکەوە واتە ناوی<<تێڕوانین>>ـەوە بەنددەبن:

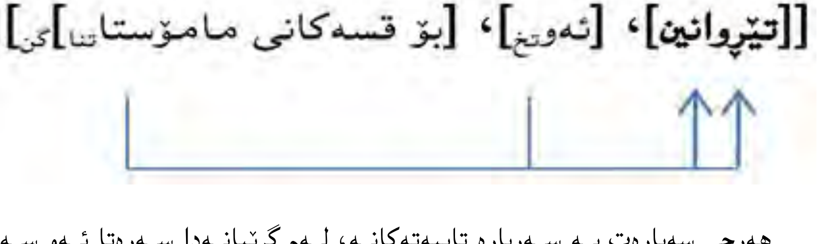

هەرچی سەبارەت بـە سـەرباره تایبەتەکانـە، لـەم گرێیانـەدا سـەرەتا ئـەو سـەرباره تایبەتەی، کە کەوتۆتە نزیك سەرەوە بە بنکەیەکی سەربەخۆ بە سەرەوە بەنـد دەبـێ، ئینجـا ئەو سەرباره تایبەتەی، بـە گـوێرەی سـەرباره تایبەتەکـەی یەکـەم، دوورتـرە لـە سـەرە بـە بنکەیەکی سەربەخۆ بە کۆی سەرە و سەرباره تایبەتەکەی یەکەمەوە بەند دەبێ. ئەم شێوازە،

تا ئەو ڕادەیە بەردەوام دەبێ، کە باری بەندێتیی هەموو سەرباره تایبەتـەکان ڕووندەبێتـەوە. هۆکاری ئەوەی سەرەتا سەرباره تایبەتە نزیکەکەی سەره بە سەرەوە بەند دەبـێ، دواتـر ئـەو سەربارەی، کە دوورتر لە سەرەوە بە کۆی سەره و سەرباری یەکەمەوە بەند دەبێ، ئەوەیە، کە گرتنەوە و ڕیزبوونیان چەسپاوە و هەر گۆڕانێك لەم ڕیزبوونەدا، دەبێ بە هۆی فۆڕم نادروست بوون، یان لە ناوچوونی گرێکە. بۆ نموونە لە گرێی ناوی

٣٣ _ مێزە دارییەکەی ژیلە، کە دوێنێ بینیمان

سەرەتا سەرباری تایبەتیی <<دارییەکە>> بە سەرەوە بەند دەبێ و دواتر سـەرباری تایبەتیی <<ژیلە>> بە کۆی سەره و سەرباری تایبەتیی یەکەمەوە بەند دەبێ و دوای ئەوە سـەرباری تایبـەتیی <<کـە دوێنـێ بینیمـان>> بـە کـۆی سـەره و هـەر دوو سـەرباره تایبەتییەکەی پێش خۆیەوە بەند دەبێ و بەم شێوەیە:

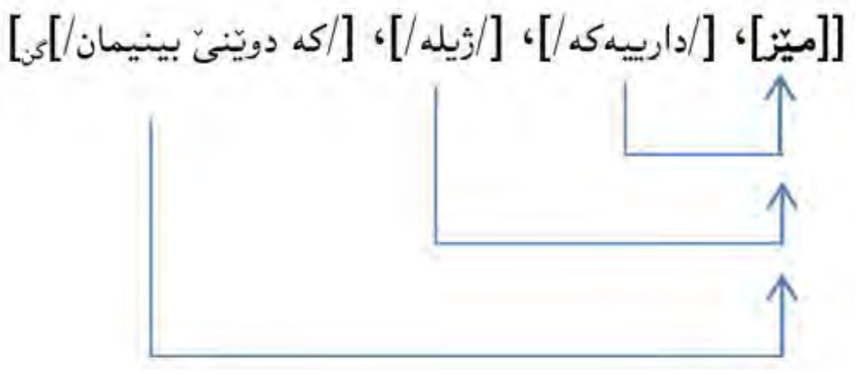

سەرباره گشتییەکانیش، دوا بەندەکانن. لەم جـۆرە گرێیانـەدا، یـەك بـە یـەك و بـە بنکەی سەربەخۆوە بـە سـەرەکانی خۆیانـەوە بەنـد دەبـن. لێرەشـدا سـەرەتا ئـەو سـەرباره گشـتییەی، کـە لـە سـەره نـزیکترە، بەبنکەیـەکی سـەربەخۆ بـە کـۆی سـەره و سـەرباره تایبەتەکانیەوە بەند دەبێ. دواتر سەرباره گشتییەکەی تریش بە بنکەیەکی سەربەخۆ، بە کۆی سەره و سەرباره تایبەتەکانی و سەرباره گشتیەکەی یەکەمەوە بەند دەبێ. ئەم شێوازەش، تـا ئەو ڕادەیە بەردەوام دەبێ، کە باری بەندێتیی هەموو سەرباره گشتییەکانیش، ڕوون دەبێتەوە. بۆ نموونە باری پەیوەندییە بەندێتییەکان لە گرێی ناویی

٣٤ _ ئەو تاکە مێزە دارییەی ژیلە

بەم شێوەیە:

[[-ئەو- ــە-]، [-تاك-]، [**مێز**]،[/داری/]، [/ژیلە/]گن]

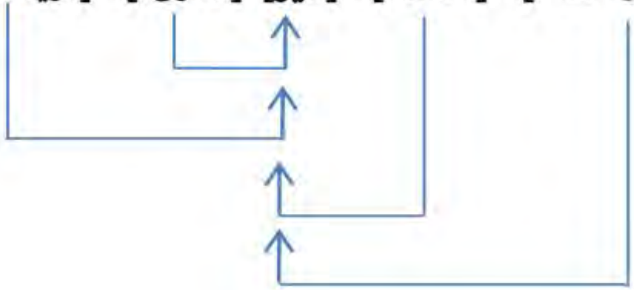

ئێستا ئەگەر لە گرێیێکی ناوییدا، سەربارێکی تایبەتی لە تەواوکەرێك نزیکتر بێ لە سەرە، بەهۆی زاڵبوونی ڕیزبوونی وشەکان بە سەر پەیوەندیی بەندێتییەوە، سەرەتا سەربارە تایبەتەکە بە سەرەوە بەند دەبێ، دواتر تەواوکەرەکان بە کۆی ئەو سەربارە تایبەتە و سەرەکەیەوە بەند دەبن.(طبیبیادە ١٣٩١: ٢١-٢٣) بۆ نموونە لە گرێی ناویی

٣٥ _ تێڕوانینە دروستەکەی ئەو بۆ قسەکانی مامۆستا

سەرەتا سەرباری تایبەتیی <<دروست>>، کە لە سەرە <<تێڕوانین>> نزیکترە، پێیەوە بەند دەبێ، دواتر تەواوکەرەکانی<<ئەو>> و <<بۆ قسەکانی مامۆستا>> بەیەك بنکە، بەڵام بە سەرەتا و کۆتایی سەربەخۆوە، بەکۆی سەرە و سەربارە تایبەتەکەیەوە بەند دەبن:

[[**تێڕوانین**]، [دروستەکەتخ]، [ئەوتخ]، [بۆ قسەکانی مامۆستاتنا]گن]

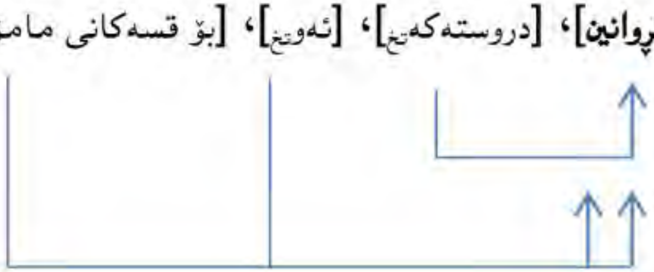

ئێستا دەتوانرێ كۆی پەیوەندییە بەندێتییەكان لە گرێی ناویی

٣٦ _ *ئەم دوا تێڕوانینە دروستەی ئەو بۆ قسەكانی مامۆستا*
كە هەموو بەند(تەواوكەر و سەربار)ـە ڕێتێچووەكانی تێدایە، ڕوون بكەینەوە:

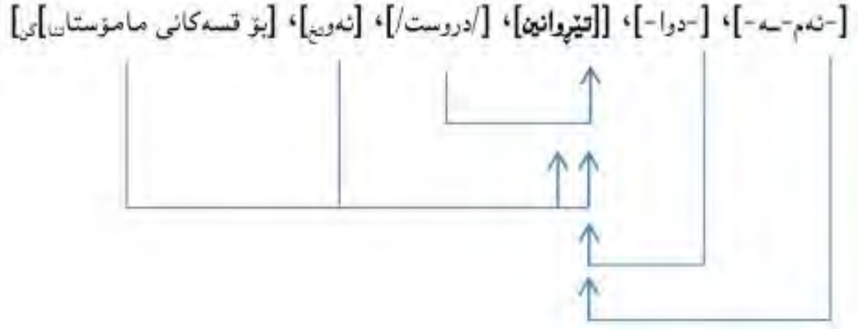

١-٢-٥- پەیوەندییە بەندێتییەكان لە جۆرەكانی گرێدا

شیكردنەوەی ڕۆنانی هەر گرێیێك بریتییە لە ڕوونكردنەوەی پەیوەندیی بەندێتیی نێوان توخمەكانی ئەو گرێیە. ڕیزبوونی پەیوەندییە بەندێتییەكانی نێو هەموو گرێكان، پەیڕەویی بنەمایەكی هاوبەش و دیاریكراو دەكەن. بۆ نموونە لە شیكردنەوەی هەموو گرێیێكدا، سەرەتا تەواوكەرە خورتی و سەرپشكییەكان، هاوكات و بەیەكەوە بە سەرەوە بەند دەبن، دوای ئەوە سەربارە تایبەتەكان بە كۆی سەرە و تەواوكەرەكانیەوە بەند دەبێ، ئینجا سەربارە گشتییەكان بە هەموو گرێكەوە بەند دەبن.

بۆ نواندنی ئەم پەیوەندییە بەندێتییانە، سوود لە كۆمەڵێك نیشانە و هێما وەردەگرین:

توخم/ گرێ= هەر یەكە لە توخمەكانی گرێیێك و هەروەها هەر گرێیێكی ڕستەسازیش دەخەینە نێو جووتە كەوانەیەكی شكاوەوە:[توخم/گرێ]

سەرە= سەرەی هەر گرێیێك بەپیتی ڕەش(بۆڵد) و لە نێو جووتە كەوانەیەكی شكاوەوە[**سەرە**] نیشان دەدرێ.

تەواوکەری خورتی= تەواوکەرە خورتییەکانی هەر سەرەیەك لە نێو جووتە کەوانەیەکی شکاوەوە بە شێوەی کورتکراوە [تخ] نیشان دەدەین.

تەواوکەری سەرپشکی= تەواوکەرە سەرپشکییەکانی هەر سەرەیەك لە نێو جووت کەوانەیەکدا، کە ئەویش خۆی لە نێو جووتە کەوانەیەکی شکاوەدایە، بە شێوەی کورتکراوە[(تا)] نیشان دەدەین.

سەرباری تایبەتی= سەربارە تایبەتەکانی هەر سەرەیەك لە نێو جووتێك هێڵی لاردا، کە ئەویش خۆی لە نێو جووتە کەوانەیەکی شکاوەدایە، بە شێوەی کورتکراوە[/ست/] نیشان دەدەین.

سەرباری گشتی= سەربارە گشتییەکانی هەر سەرەیەك لە نێو جووتێك تەقەڵدا، کە ئەویش خۆی لە نێو جووتە کەوانەیەکی شکاوەدایە، بە شێوەی کورتکراوە [-سگ-] نیشاندەدەین.

بەم پێیە ڕستەی (٢٥)، بەم شێوەیەی خوارەوە نیشان دەدەین:

[[من تخ]، [-دوێنێ- سگ]، [کتێبەکە تخ]،[/بەتامەزرۆیەوە/ ست]، [(بۆ ئاواز) تا]، [**ناردم**سەرە]ڕستە]

هەندێ جار گرێیێك تەواوی پێنج توخمەکەی سەروو لە خۆ ناگرێت. لەم بارەشدا، پەیوەندییە بەندێتییەکان بەهەمان ئەو ڕێزبەند و ڕوونکردنەوەیەی، کە گوتمان بەکار دێت:

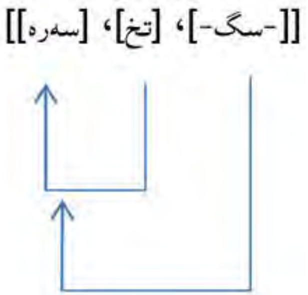

هەندێ جاریش گرێیێك، زیاتر لە پێنج توخم لە خۆدەگرێت، لەم بارەدا تەنیا ژمارەی توخمەکانی ئەو گرێ دەتوانێ لە پێنج زیاتر بێ بەلام ژمارەی جۆرەکانی ئەو توخمانە هەرچۆنێك بێ لە پێنج زیاترنابێت:

[[٥-سگ-]،[٤-سگ-]،[٣/ست/]،[٢/ست/]،[١(تس)]،[١(تس)]، [١تخ]،[١تخ]،[سەرە]]

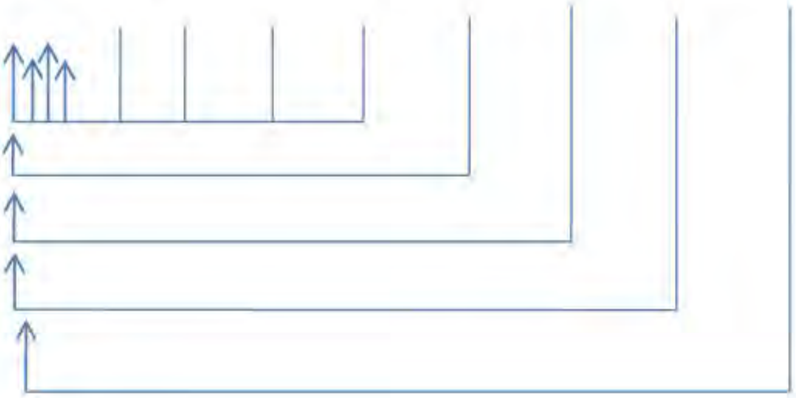

ریزبەندی ئاسۆیی توخمەکان لە نموونەی پێشوودا، ڕیزبەندێکی گریمانەکراوە. لە بارێکدا، کە لە گرێکاندا، ئەم ڕیزبەندە بە شێوەیەکی تر دەردەکەوێت، بەڵام ڕیزبەندی پەیوەندییە بەندێتییەکان (یا ئاستەکانی بەندێتی) هەمیشە هەر بەو شێوەیە دەمێنێتەوە و هیچ گۆڕانێکی تێدا نایەتە کایەوە:

[[٣/ست/]،[٥-سگ-]،[٤-ست-]،[١(تس)]،[١(تس)]،[٢/ست/]،[١تخ]،[١تخ]،[سەرە]]

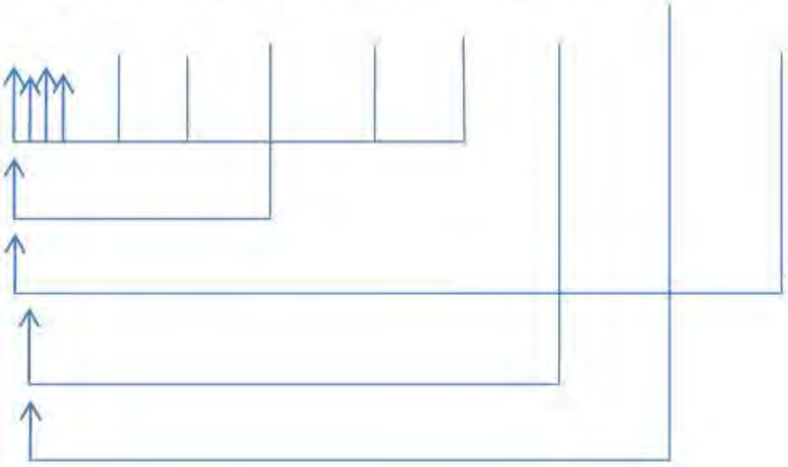

هەر کاتێکیش، کە ژمارەی سەرباره تایبەتییەکان لە یەك زیاتر بێ، سەرەتا ئەو سەربارەی، کە لە سەرە نزیکترە، بە سەرەوە بەند دەبێ و دواتر سەربارە دوورترەکە، بە کۆی سەرە و سەرباری یەکەمەوە بەند دەبێ:

[[/ست/]، [/ست/]، [سەرە]]

لە بارەی سەربارە گشتییەکانیشەوە، بارەکە بەهەمان شێوەیە. واتە ئەو سەربارە گشتییانەی، کە لە(سەرە)وە دوورترن، سەرە و ئەو سەربارە گشتییانەی، کە لە(سەرە)وە نزیکترن وەسف دەکەن:

[[-سگ-]، [-سگ-]، [سەرە]]

بە گشتی هەر گرێیێك، چەند توخمێك لە خۆدەگرن، کە هەر یەکە لەو توخمانە خۆیان بە شێوەی گرێی بچووکتر، کە لە چەند توخمێکی تایبەت بەخۆیان پێکهاتوون، دەردەکەون. لەم بارەدا سەرەتا پەیوەندییە بەندێتییەکان لە گرێ گەورەکە پیشان دەدەین. کاتێك ئەرکی ڕێزمانی هەر یەکە لە توخمەکانی نێو گرێ بنەڕەتییەکە ڕوون بووەوە، ئینجا دەچینە سەر پەیوەندییە بەندێتییەکانی نێو هەر یەکە لە گرێ ڕستەسازییە بچووکەکانی تر، بەم شێوەیە بەردەوام دەبین، تا ئەرکی ڕستەسازیی یەکەیەکەی یەکە لێکسیکییەکان دیاری دەکرێ و شیکردنەوەی ڕستەسازی کۆتایی دێ.(طبیبیادە ۱۳۹۱: ۱۵)

١-٢-٥-١- لێکچوونی گرێ جۆراوجۆرەکان

گرێکان لە ڕووی جۆری توخمەکان و پەیوەندییە بەندێتییەکانیانەوە، چەند ڕوویەکی لێکچوونیان هەیە، کە بە گشتی دەتوانرێ لە چەند خاڵێکدا بیانخەینە ڕوو:

١. هەر گرێیێك، بەناچاری سەرەیەکی هەیە.
٢. دەشێ سەرە لە هەموویاندا زیاتر لە بەندێکی هەبێ.
٣. جۆری بەندەکان لە هەموو گرێکاندا، ناگاتە زیاتر لە چوار جۆر(دوو جۆر تەواوکەر و دوو جۆر سەربار).

١-٢-٥-٢- جیاوازیی نێوان گرێ جۆراوجۆرەکان

گرێ جۆراوجۆرەکان لە ڕووی جۆری توخمەکان، پەیوەندییە بەندێتییەکانیان و ئەو تەواوکەر و سەربارانەی، کە لە خۆی دەگرن، چەندین جیاوازی لە نێوانیانداهەیە. لێرەدا ئێمە گرنگترینیان دەخەینە ڕوو:

سەرەی هەر گرێیێك لە ڕووی فۆڕمەوە لە گرێکانی تر جیاوازە. بۆ نموونە سەرەی گرێی ناوی، ناو، سەرەی ڕستە، کار و سەرەی گرێی بەند، ئامرازی بەندە و... بەم شێوەیە.

هەر سەرەیەك تایبەتمەندیی خۆی هەیە بۆ هەڵبژاردنی تەواوکەرەکان. بەو واتایەی، کە دەشێ ژمارە و جۆری تەواوکەرەکانی هەر سەرەیەکیش لەگەڵ ژمارە و جۆری تەواوکەرەکانی سەرەیەکی تر جیاوازبێ: کار، کە سەرەی ڕستەیە، دەتوانێ تا هەشت تەواوکەری جیاواز لە خۆبگرێ، کە بریتین لە: بکەر، بەرکار، بەرکاری ناراستەوخۆ، تەواوکەری ئامرازی خستنەسەر، تەواوکەری بکەر، تەواوکەری بەرکار، تەواوکەری پاڕستەیی و ئاوەڵگوزارە. سەرباره تایبەتییەکانی کاریش ناودەنرێن ئاوەڵکاری کار و سەرباری گشتیی کاریش ناودەنرێن ئاوەڵکاری ڕستە. هەر یەکە لە ناو و ئاوەڵناو، کە بەریز سەرەی گرێی ناوی و گرێی ئاوەڵناوین، سێ جۆر تەواوکەر زیاتر لە خۆناگرن، کە بریتین لە تەواوکەری پەیوەندی، تەواوکەری ئامرازی خستنە سەر و تەواوکەری پاڕستەیی، بەڵام ناو پێنج بەندی پێشەوە لە خۆ دەگرێ، کە هەموویان بە سەرباری گشتی بۆ هەموو گرێکە دەژمێردرێن کە بریتین لە: ڕادە، جێناوی ئاماژە، ژمارە، جیاکەرەوە و دیاریکەر. ئەمەو سەرەڕای ئەوەی، کە پێنج

بەندی دواوە لە ئەرکی سەرباری تایبەتی لە خۆدەگرێت: ئاوەڵناو، سەرباری خستنە سەر، بریتی و... هەروەها ئامرازی بەندیش وەکو سەرەیەك تەنیا یەك تەواوکەری خورتی لە خۆدەگرێ، ئەویش گرێی ناوییە.(طبیب زاده ١٣٩١: ١٥-١٦)

گەورەترین جیاوازیی نێوان گرێکان بە چۆنییەتی ڕیزبوون، یان ڕیزبەندی توخمەکانیانەوە بەندە. بۆ نموونە ڕیزبوونی کەرەسەکان لە ڕستەدا (تارادەیەك) ئازادە. بەو واتایەی، کە دەتوانرێ شوێنی توخمە پێکهێنەرەکانی ڕستەی کوردی بگۆڕدرێ بێ ئەوەی، کە ڕستەکە ببێتە نارێزمانی، یان واتاکەی بگۆڕێت:

٣٧ _ أ _ پێری من کتێبەکەم بە تامەزرۆییەوە بۆ ئاواز خوێندەوە.

ب _ من پێرێ بە تامەزرۆییەوە کتێبەکەم بۆ ئاواز خوێندەوە.

بەڵام ڕیزبوونی کەرەسەکانی گرێی ناوی لە زمانی کوردیدا ئازاد نییە، بەو واتایەی، کە بچووکترین شوێنگۆڕکێ، یان گۆڕانی ڕیزبوونی کەرەسەکانی گرێی ناوی دەبێتە هۆی نارێزمانی بوونی گرێ ناوییەکە، یان دەبێتە هۆی گۆڕانی واتاکەی. بۆ نموونە:

٣٨ _ أ/ زیرەکترین قوتابیانی ئەم پۆلە

ب _ *قوتابیانی زیرەکترین ئەم پۆلە*

*پ _ * قوتابیانی ئەم پۆلە زیرەکترین*

*ت _ * ئەم پۆلە زیرەکترین قوتابیانی*

کەواتە ڕستە و گرێ ناوییەکان لە زمانی کوردیدا لە ڕووی ئازادبوون و ئازادنەبوونی ڕیزبوونی کەرەسەکانیانەوە جیاوازییەکی زۆر لە نێوانیاندا هەیە. دواتر دەبینین، کە پەیوەندییە بەندێتییەکان بەهۆی هەمان ئەو ئازادبوون و ئازادنەبوونەی ڕیزبوونی کەرەسەکان لە گرێکاندا، شێوەی جیاواز بەخۆیانەوە دەبینن.(طبیباده ١٣٩١: ١٦-١٧)

هەرچەندە لە بەشەکانی داهاتوودا، باسی هەموو گرێکانی زمانی کوردی و تایبەتمەندییەکانیان دەکەین، بەڵام لێرەشدا بەمەبەستی ڕوونترکردنەوەی پەیوەندییە بەندێتییەکانی نێوان هەر پێنج توخمەکەی نێو گرێکان، بەهێنانەوەی نموونەیەك نیشاندراوە، کە چۆن دەتوانرێ بەسوودوەرگرتن لە تیۆری ڕێزمانی بەندێتی، و بە پێی تۆڕێك لە پەیوەندیی

زنجیرەی بەدوای یەکداهاتندا، ئەرکی ڕێزمانیی یەکە بە یەکەی یەکە لێکسیکییەکان لە ڕستەیەکی وەکو ئەم ڕستەیەی خوارەوە پیشان دەدرێ:

٣٩ _ خۆشبەختانە ژیلە، کچی سامان، ئەو کتێبە سوورەی خۆی بەتامەزرۆییەوە بە دۆستە کۆنەکەی دا.

بۆ شیکردنەوەی ڕستەسازیی هەموو وشەکانی ئەم ڕستەیە، سەرەتا بە گەورەترین گرێ، واتە خودی ڕستەکە دەست پێدەکەرێ و توخمەکانی، واتە سەرە و بەندەکانی دەستنیشان دەکەین. سەرەی ئەم ڕستەیە، کاری «دان»ـە، کە ڕۆنانی بارگەخستنیی لە فەرهەنگی زەینی کوردزمانانندا بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

دان: <[ب]، [بەر]، [بەرنا بەیی]>

واتە ئەم کارە سێ تەواوکەری خورتی لە خۆدەگرێ، کە بریتین لە بکەر، بەرکار و بەرکاری ناراستەوخۆی «بەیی». بە گوێرەی ئەم ڕۆنانە بارگەخستنییە دەتوانرێ تەواوکەرەکانی سەرە لە ڕستەی سەرەوە دیاری بکرێ:

[خۆشبەختانە [ژیلە، کچی سامان$_{\text{ب}}$]، [ئەو کتێبە سوورەی خۆی$_{\text{بەر}}$] بەتامەزرۆییەوە[بە هاوڕێ کۆنەکەی$_{\text{بەرنا}}$]، [دا$_{\text{سەرە}}$]]

ئێستا دوو توخم دەمێنێتەوە ئەوانیش ئاوەڵکارەکانی «خۆشبەختانە» و «بەتامەزرۆییەوە». ئاوەڵکاری«خۆشبەختانە» سەرباری گشتیی، یان ئاوەڵکاری ڕستە(ئار)یە بۆ هەموو ڕستەکە، چونکە لەگەڵ زۆربەی هەرەزۆری ڕستەکاندا بەکاردێ(خۆشبەختانە باران باری/ خۆشبەختانە جەنگەڵەکە ئاگری نەگرت/ خۆشبەختانە هەواکە سارد بوو) و«بەتامەزرۆییەوە» سەرباری تایبەتی، یان ئاوەڵکار(ئاك)ـە بۆ کاری «دان»، چونکە تەنیا لەگەڵ هەندێ کاردا بەکاردێت:

*٤٠ _ * بەتامەزرۆییەوە باران باری.*

*٤١ _ * بەتامەزرۆییەوە جەنگەڵەکە ئاگری نەگرت.*

*٤٢ _ * بەتامەزرۆییەوە هەوا سارد بوو.*

کەواتە ئێستا دەتوانرێ باری توخمەکانی ڕستەی سەروو بە تەواوی دیاری بکرێ:

[[-خۆشبەختانە-]، [ژیلە، کچی سامانب]، [ئەو کتێبە سوورەی خۆیب]، [/بەتامەزرۆییەوە/]، [بە دۆستە کۆنەکەیبەرنا]، [داسەرە]]

بەدەستنیشانکردنی باری هەموو کەرەسەکانی ڕستە، دەتوانرێ پەیوەندییە بەندێتییەکانی نێو ڕستەی سەروو بەئاسانی پیشان بدەین:

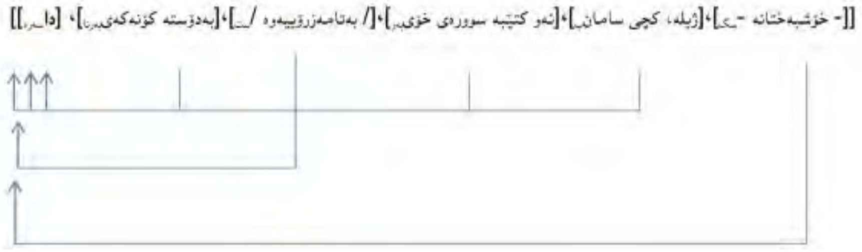

بەڵام هێشتا شیکردنەوەی ڕستەسازی کۆتایی نەهاتووە، چونکە دەبێ پەیوەندییە بەندێتییەکان لە یەکە یەکەی ئەو گرێیانەی، کە ماونەتەوە تا ئەو ڕادەیە شیبکرێتەوە، کە بە بچووکترین یەکە لێکسیکییەکان، واتە یەکەکانی کۆتایی لە شیکردنەوەی ڕستەسازیدا، بگەین. گرێی ئاوەڵکاریی «خۆشبەختانە» پێویستیی بە شیکردنەوەیەکی تایبەت نییە، چونکە تەنیا لە یەك وشە پێکهاتووە، کە ئەرکەکەشی سەرباری گشتی، یان ئاوەڵکاری ڕستەیە. کەواتە کاری خۆمان لە گرێی ناویی «ژیلە، کچی سامان»، کە لە ڕستەی سەروودا ئەرکی بکەری هەیە، دەست پێدەکەین. سەرەی ئەم گرێیە، «ژیلە» یە، ئەم سەرەیە سەربارێکی تایبەتیی هەیە، کە ناوی دەنرێ بریتی. کەواتە پەیوەندییە بەندێتییەکان لەم گرێیەدا بەم شێوەیە:

ئێستا دەبێ پەیوەندییە بەندێتییەکان لە گرێی ناویی «کچی سامان»دا، پیشان بدەین، تاکو کاری شیکردنەوەی ڕستەسازیی گرێی ناویی بکەری لە ڕستەی سەروو کۆتایی بێ. ئەرکی ئەم گرێ ناوییە لە ڕستەکەی سەروو بریتییە لە بریتی بۆ بکەر و توخمەکانی ئەم گرێیە بریتین لە سەرەیەك («کچ»)، و سەربارێکی تایبەتی («سامان»)، کە پێی دەوترێ سەرباری خستنەسەر (سخ):

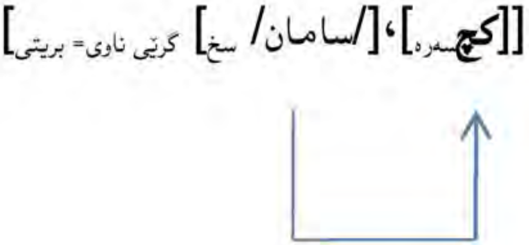

ئێستا ئەرکی ڕێزمانیی یەکەیەکەی یەکە لێکسیکییەکان لە گرێی ناویی بکەری لە ڕستەکەی سەروو دیاریکراوە:

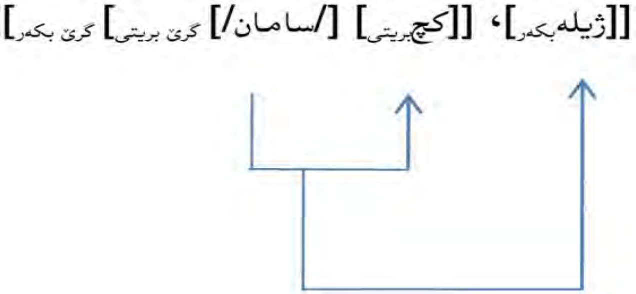

ژیلە: سەرەیە لە گرێی بکەر

کچ: سەرەیە لە گرێی بریتی

سامان: سەرباری تایبەتییە لە گرێی بریتی

سەرەڕای ئەمانە، ئەرکی ئەو گرێیانەش، کە بچووکترن دیاری کراوە. بۆ نموونە گرێی ناویی «کچی سامان» لەم گرێدا بریتیی بکەرە.

گرێکەی دواتر، کە دەبێ شیبکرێتەوە، گرێی ناویی «ئەو کتێبە سوورەی خۆی»یە، کە هەموویان بەیەکەوە وەك ئەرکی تەواوکەری ڕاستەوخۆ لە ڕستەکەدا دەرکەوتووە. ئەم گرێیە لە سێ توخم پێکهاتووە: یەکەمیان سەرەیە، کە ناو(«کتێب»)ە، دووەم سەرباری گشتی بۆ هەموو گرێکە«ئەو»، و سێیەم دوو سەرباری تایبەتی بۆ «کتێب»، واتە ئاوەڵناوی «سوور» و ناوی «خۆ»:

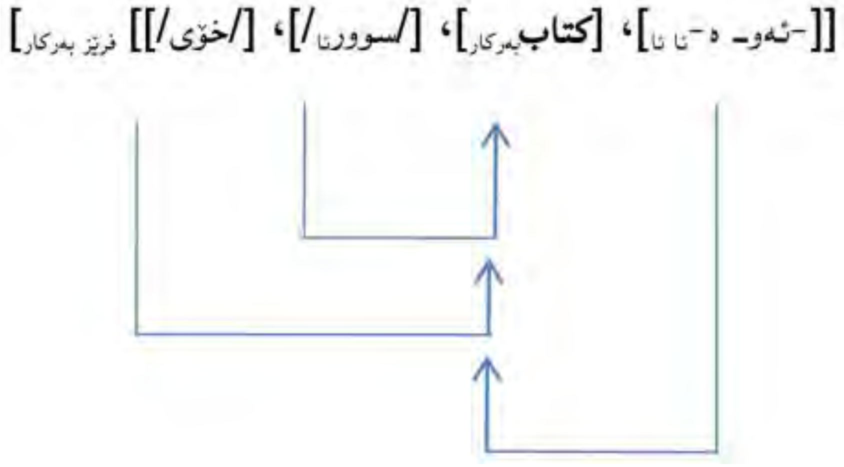

دەتوانرێ ئەرکی یەکە لێکسیکییەکان لە هەر سێ گرێی ناویی سەروودا لە چوارچێوەی پەیوەندییە بەندێتییەکاندا دیاری بکرێ:

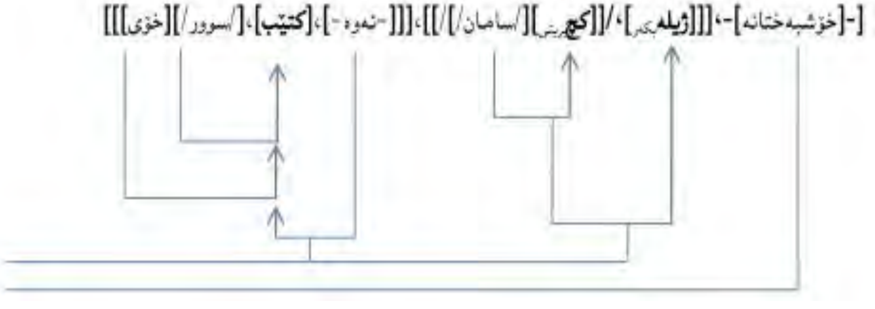

هەر وەکو دەبینین، لەم ڕێبازەدا، هەر وشە، یان یەکەیەکی لێکسیکی لە کۆتاییدا خۆی گرێییێکە و لە نێو جووتێك کەوانەی شکاوەی سەربەخۆدایە، بەڵام کەرەسەکانی وەکو نیشانەی خستنەسەر و ئامرازی لێکدەری (کە) ناخرێنە نێو کەوانەی شکاوەی سەربەخۆوە، چونکە ئەم کەرەسانە بە کەرەسەی لێکسیکی ناژمێردرێن، بەڵکو چەند مۆڕفیمێکن، کە ئەرکی تایبەت بە هەندێ لە گرێکان دەدەن. ئەم شێوە شیکردنەوەیە هەر بەم جۆرە بەردەوام دەبێ تاکو ئەرکی ڕێزمانیی هەموو یەکە لێکسیکییەکان لە ڕستەی مەبەستدا، لە چوارچێوەی پەیوەندیی بەندێتیی نێوان سەرە و توخمە ڕستەسازییەکانی هەموو ڕستەکە و گرێ جۆراوجۆرەکانی ڕوون دەبێتەوە. پەیوەندییە بەندێتییەکانی ڕۆنانی ڕستە بەوردی ڕوون دەکاتەوە بەڵام نواندنی تەواوی ئەم پەیوەندییانە لە هەموو گرێکانی ڕستەیەکدا ڕوو بەڕووی تۆڕێکی زۆر ئاڵۆزمان دەکاتەوە، هەر بۆیە لەم نامەیەدا بۆ دوورکەوتنەوە لە نواندنی ڕاستەوخۆی پەیوەندییە بەندێتییەکان، کە لە ڕادەبەدەر ئاڵۆز و تێکچڕژاوە، سوود لە ڕێبازی پلەبەپلە و وەسفی، بۆ نواندنی ئەم پەیوەندییانە، وەردەگرین. لەم نامەیەدا بەدرێژی باس لەم ڕێبازە دەکەین، بەڵام لێرەدا بەکورتی و بەسوودوەرگرتن لە کورتکراوەکان، ڕستەکەی سەروو بە گوێرەی پەیوەندیی بەندێتییەکانی شیدەکەینەوە. بۆ ئەم کارە سەرەتا ڕستەکە بۆ بەشە پێکهێنەرە سەرەکییەکانی شی دەکەینەوە:

[[-خۆشبەختانە-]، [ژیلە، کچی سامان$_{\text{ب}}$]، [ئەو کتێبە سوورەی خۆی$_{\text{بەر}}$]، [/بەتامەزرۆییەوە/]، [بە دۆستە کۆنەکەی$_{\text{بەرنا}}$]، [دا$_{\text{سەرە}}$]]

دواتر یەکەیەکەی ئەو گرێیانەی، کە لە یەك وشە زیاتر پێکهاتوون، بە گوێرەی پەیوەندیی بەندێتیی توخمە پێکهێنەرەکانیان، تا ئەو ڕادەیە شی دەکەینەوە، کە فۆڕم و ئەرکی بچووکترین توخمی لێکسیکییان دیاری دەکرێ:

بکەر: [[**ژیلە**]، [/کچی سامان/]گن]

[[**کچ**]، [/سامان/]گن]

بەرکار: [[-ئەو-]،[**کتێب**]، [/سوور/]،[/خۆی/]گن]

سەرباری تایبەتی: [[**بە- ەوە**]، [/تامەزرۆیی/]گب]

بەرکاری ناڕاستەوخۆ: [[**بە**]،[دۆستە کۆنەکەی] گب]

[[**دۆست**]،[/کۆنەکەی/] گن]

١-٢-٦- ماركەلێدانی سەرە و بەندەكان

ریزبوونی توخمەکان ڕێگایەکی باوە بۆ ئاماژەکردن بە پەیوەندییە ڕێزمانییەکان، بەڵام ئەمە هەمیشە بەو شێوەیە نییە، بە تایبەتی لەو زمانانەی، کە ڕیزبوونی ئازادیان هەیە. هەر بۆیەش لە زۆربەی زمانەکاندا یەکێ لە ڕێگاکانی نواندنی پەیوەندیی بەندێتیی نێوان سەرە و بەند لە ڕێگەی مارکەلێدانەوە دەبێ. ئەمەش بە دوو جۆر دەبێ، یەکەمیان مارکەلێدانی بەندەکان و دووەمیان مارکەلێدانی سەرەیە.(Van Valin 2004: 99) زمانەکان بە پێی سروشتی خۆیان، یەکێك لەم دوانە، یان هەر دووکیان(هەندێك جار مارکەلێدانی بەندەکان و هەندێ جار مارکەلێدانی سەرە) هەڵدەبژێرن. بۆ نموونە لە زمانی کوردیدا هەندێك جار سەرە مارکەی لێدراوە وەکو

٤٣ _ برای من

٤٤ _ کتێبەکەی ڕادەستی من کرد.

٤٥ _ من هاتم.

ئەویش لە یەکەمیاندا لە ڕێگەی <<ی>> خستنەسەرەوە و لە دووەمیاندا بەشێکی سەرە(کە کارەکەیە) واتە <<رادەست>> مارکەی لێدراوە. هەروەها لە سێیەمیشدا، سەرە(کارەکە)، واتە <<هات>> لە ڕێگەی جێناوی ڕێکەوتنەوە مارکەی لێدراوە. هەندێ جار بەندەکە مارکەی لێدەدرێ بۆ نموونە<< لە هەولێرەوە>> ئەمەش لە ڕێگەی پاشکۆی ئامرازی بەند<<-ەوە>> مارکەی لێدراوە.

١-٣- تیۆری بارگەخستن

تیۆری بارگەخستن هەوڵێکە بۆ شیکردنەوەی ڕستە. بۆ ئەم مەبەستەش پشت بەرۆڵی هەندێ وشە لە ڕستەدا، دەبەستێ، کە پێویستییان بە بوونی توخمی تر هەیە. (Van Valin 2004: 92) بەم پێیە ڕستە بریتییە لە توخمێکی بناغەیی(کە بە گشتی کارە) و ژمارەیەك توخمی بەند.(چگنگ ١٣٨٢: ٤٧٣)

١-٣-١- داهێنانی بارگەخستن

هەموو زمانەوانان و لێکۆڵەرانی زمانەوانی، کۆکن لە سەر ئەوەی، کە داهێنانی چەمکی بارگەخستن، یان وەرگرتنی لە کیمیا[٨] و هێنانی بۆ نێو زمانەوانی، بۆ زمانەوانی فەرەنسیی لوسیان تینێر(١٩٥٦) دەگەڕێتەوە.(حیدرپور ١٣٨٣: ١٢٢-١٢٣) (حق بین ١٣٨٥: ٢١) (Herbst 2000)(ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی ٢٠١٠: ١٢٩)(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٨)

١-٣-٢- زاراوەی بارگەخستن

ئەم زاراوەیە لە ئەڵمانیدا، (Valenz)(بوننتج ٢٠١٠: ٢٢٨) و لە ئینگلیزیدا، (Valency)(Allerton 2006: 301) و لە عەرەبیدا، هەر یەکە لە زاراوەکانی (التکافؤ)(مونان ٢٠١٢: ١٥١)، (قوة الکلمة)(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧٤)، (قوة الفعل)(مورالك ١٩٩٥: ٢٩٨)، (المحلاتیة)(المتتکل ١٩٨٨: ٣٥)، (التعدیة)(جمعة ٢٠٠٨: ٢٢١) و (تعلقیة الفعل)(جمعة ٢٠٠٨: ٢١٧) و لە زمانی فارسیدا، (ظرفیت)[٩] و لە زمانی کوردیشدا، هەر یەکە لە زاراوەکانی(هاوهێزی)(جەمال عەبدول ٢٠٠٢: ١٨١)، (توانای کار)(ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی ٢٠١٠: ١٢٩)، (بەبڕشتی کردار)(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٨)، (هێزی داواکاریی کردار)(کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٨) و (بارگەخستن)(محەمەد مەعروف فەتاح: ٢٠١٠-٢٠١١)ی بۆ بەکارهاتووە. ئێمەش لەم نامەیەدا لە بەر چەند هۆیەك (بارگەخستن)مان پێباشترە و هەر بۆیەش ئەومان هەڵبژارد:

١. ئەم زاراوەیە تەنیا کار ناگرێتەوە، بەڵکو ناو، ئاوەڵناو و ... دەگرێتەوە.
٢. گەردان دەکرێت، بۆ نموونە دەوترێ ئەم کارە دوو بارگە دەخات، یان ئەم ناوە یەك بارگە دەخات
٣. لەکاتی جیاکردنەوەی وشە لێکسیکییەکانیشدا، دەتوانرێ بگوترێ کارە یەك/دوو/سێ و... بارگەییەکان.

١-٣-٣- سنووری بارگەخستن

لە بارەی سنووری بارگەخستنەوە زمانەوانان هاوڕانین، بۆیە لەم تەوەرەدا، زۆربەی ئەو بیروڕا جیاوازانە خراونەتە ڕوو، کە زمانەوانان لە بارەی سنووری بارگەخستنەوە خستوویانەتە ڕوو. بۆ ئەو مەبەستەش لە سێ لایەنەوە باسی سنووری بارگەخستن دەکەین. یەکەمیان، لەو لایەنەوە، کە ئایا بارگەخستن تەنیا تایبەتە بە کارەکانەوە و هیچ بەشە ئاخاوتنێکی تر ناتوانێ بارگەی هەبێ؟ و دووەمیش ئەوەیە، کە ئایا بارگەخستن تەنیا تایبەتە بە ڕێزمانی بەندێتییەوە، یان ڕێزمانانی تریش باسی لێوە دەکەن؟ سێیەمیان پەیوەستە بەوەوە، کە ئایا بارگەخستن تەنیا لە ئاستی ڕستەسازی و فەرهەنگدا هەیە، یان لە ئاستەکانی تری وەکو دەنگسازی و وشەسازیشدا دەبینرێ؟

لایەنی یەکەم: ئەویش پەیوەستە بەوەوە، کە ئایا بارگەخستن تەنیا تایبەتە بەکارەکانەوە، یان بەشە ئاخاوتنەکانی تری وەکو ناو، ئاوەڵناو و ئامرازی بەند و ... هتدیش دەگرێتەوە، یان دەتوانن بارگەخستنیان هەبێت، ئەوا زمانەوانان و لێکۆڵەرانی زمانەوانی دەبن بە دوو گرووپەوە:

گرووپی یەکەم، سنوور و بواری بارگەخستن ئەوەندە تەسك دەکەنەوە، کە تەنیا کارەکان دەگرێتەوە. لەوانەش(Mathews 1997: 291) بارگەخستن بە بوار و ژمارەی ئەو توخمە ڕستەسازییانەی، کە کار پێویستی پێەتی لە ڕۆنانی بابەتیی ئەو کارەدا دەزانێت. هەروەها لە (مونان ٢٠١٢: ١٥١)یشدا هاتووە، کە بارگەخستن زاراوەیەکە بەکاردێ بۆ دیاری کردنی ژمارەی ئەو تەواوکەرانەی، کە کار دەتوانێ دەسەڵاتی بە سەریاندا هەبێ. هەروەها

هەندێ لە زمانەوانەکانی تری وەکو(تینێر، برینکمان، ئێربن و... هتد) (هلبش ٢٠٠٣: ٣٧٥-٣٧٧) و لاینز(Lyons 1977: 496) یش هەمان بیروڕایان هەیە.

گرووپی دووەم هەندێ زمانەوانی تر، لەوانەش، کارڵ بوهلەر پێیان وایە، کە بارگەخستن تایبەت نییە بە کارەکانەوە، بەڵکو لێکسیمەکانی تریش بارگەیان هەیە. هەروەها ((دەری دەخات، کە سەرەڕای کارەکان، هەندێ لە لێکسیمەکانی تری وەکو ناویش لە پاڵ خۆیانەوە جێگەی بەتاڵ دەکەنەوە، کە دەبێ بە وشەگەلێك لە گرێی لێکسیکیی تایبەت پڕبکرێنەوە)).(حق‌بین١٣٨٥: ٢١) بەمەش سنووری بیرۆکەی بارگەخستن لەلایەن ڕێزماننووسەکانەوە فراوانکرا بۆ ئاوەڵناو و ناو.(Allerton 2006: 311)

هەندێ لە زمانەوانانی تریش، بەتایبەتی زمانەوانانی یەکێتیی سۆڤییەتی کۆن، وا لە چەمکی بارگەخستن دەگەن، کە تایبەتمەندیی هەموو بەشەکانی ئاخاوتنە، لەوانەش (ئەدمۆنی، لۆمتیڤ، لیکینا، مەڵچووك و... هتد).(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧٧-٣٧٨)

لایەنی دووەم بەندە بە تایبەتبوون و تایبەت نەبوونی بارگەخستن بە ڕێزمانی بەندێتییەوە. بۆ ئەمەش زمانەوانان دەبن بە سێ پۆلەوە. پۆلی یەکەمی زمانەوانان پێیان وایە، کە بارگەخستن تەنیا پەیوەستە بە ڕێزمانی بەندێتییەوە. جێرهارد هلبشی زمانەوانی ئەڵمانی لەو باوەڕەدایە، کە پێویستە وا سەیری تیۆری بارگەخستن بکەین، کە بەشێکی تێهەڵکێشراوی ڕستەسازیی بەندێتییە.(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧٤)

هەرچی پۆلی دووەمە لەو باوەڕەدایە، کە سەرەڕای ئەوەی بارگەخستن دراوەتە پاڵ تیۆری بەندێتی بەڵام بۆ وەسفی قوتابخانەی لیپ زیگ(Leipzig school)ی ئەڵمانیش بەکاردەهێنرێت.(Allerton 2006: 302)

پۆلی سێیەمی زمانەوانان پێیان وایە، کە ئەم چەمکە تەنیا بە ڕێزمانی بەندێتییەوە پەیوەست نییە، بەڵکو لە چەندین ڕێزمانی تری وەکو هەندێ لە جۆرەکانی ڕێزمانی ئەرکی لێی کۆڵراوەتەوە.(Allerton 2006: 301) لەوانەش زمانەوانانی ئەرکیی، هالیدای(حق بین ١٣٨٥: ٢١)، دیکسۆن و ئایخن ڤالد، ڤان ڤالین و لاپولا(رضایی ١٣٨٦: ٢٦١-٢٦٢) و جاکندۆفەوە(کشمیری ١٣٨٦: ٣٥٠)، لە ڕوانگەی ئەرکییەوە باسی بارگەخستنیان کردووە.

لەساڵەکانی دواییشدا، لە ئەنجوومەنە زمانەوانییەکاندا، بەتایبەتیش تایپۆلۆجیستەکان، بەجددی بەبارگەخستنەوە خەریك بوون(طبیب. اده ۱۳۸۰ب: ۷۳) سەرەڕای ئەمانەش پێویستە نکوڵی لەوە نەکرێ، کە بارگەخستن سەرنجی زۆر لە ڕێزمانەکانی تری وەکو (ڕێزمانی وشە، ڕێزمانی لێکسیکی- ئەرکی) ڕاکێشاوە.(Herbst 2000)

لایەنی سێیەم: ئەمەش پەیوەستە بەوەوە، کە ئایا بارگەخستن تەنیا لە ئاستی ڕستەسازی و فەرهەنگدا هەیە، یان لە ئاستەکانی تری وەکو دەنگسازی و وشەسازیشدا هەیە؟ لەم بارەیەوەش بە گشتی دوو بۆچوونی جیاواز هەیە: یەکەمیان پێی وایە، کە ئەم بیرۆکەیە(بارگەخستن) تەنیا لە ئاستی ڕستەسازی و فەرهەنگدا بوونی هەیە و لە ئاستەکانی تری وەکو دەنگسازی و وشەسازیدا بوونی نییە. زۆر لەو زمانەوان و لێکۆڵەرە زمانەوانییانەی، کە پێناسەی بارگەخستنیان کردووە و لێیان کۆڵیوەتەوە لایان وایە، کە تەنیا لە ئاستی فەرهەنگ و ڕستەسازیدا کاردەکات. ئالێرتۆن وای بۆ دەچێ، کە بارگەخستن تایبەتمەندییەکی ڕستەسازی- لێکسیکییە و لە هەمان کات کۆمەڵە پەیوەندییەك لە خۆدەگرێ، کە لەلایەکەوە لە نێوان بەشەکۆمەڵە جیاوازەکانی هەندێ وشە (بۆ نموونە کار) دا هەیە. لەلایەکی ترەوە ئەو چوارچێوە ڕۆنانییە جیاوازانەی، کە بۆ ئەم بەشە کۆمەڵەیە پێویستە. ئەم چوارچێوانە هەم لە ڕووی جۆرەوە، هەم لە ڕووی ژمارەی ئەو توخمانەی، کە لە پاڵ ئەم کارەدا هەن (یا ناو ... هتد) جیاوازن. بەم پێیە، بارگەخستن توانایەکە، کە کار(یا ناو و ... هتد) بۆ لێکدانیان لەگەڵ قاڵبە تایبەتەکانی تری پێکهاتەکانی ڕستە هەیانە.(Allerton 2006: 301) ، یان دەتوانرێ بگوترێ بارگەخستن ژمارە و جۆری ئەو پەیوەندییانەیە، کە توخمە ڕستەسازییەکان دەتوانن بەیەکەوە دروستی بکەن.(چگنی ۱۳۸۲: ٤٧٣)

دووەمیان: هەروەها لای هەندێ زمانەوانی تر، کە چەمکی بارگەخستن تەنیا بە سەر کار و بەشەکانی ئاخاوتن جێبەجێ ناکەن، بەڵکو بە شێوەیەکی گشتی بە سەر هەموو ڕەگەزە زمانییەکاندا، جێبەجێی دەکەن. زمانەوانە سۆڤییەتییەکان وا لە چەمکی بارگەخستن دەگەن، کە نەك تەنیا بە کارەکانەوە پەیوەستە و نە تەنیاشبە بەشەکانی ئاخاوتنەوە، بەڵکو بەهەموو ڕەگەزە زمانییەکانی ئاستە جیاوازەکانەوە پەیوەستە، لەوانەش سورینا، بەرکۆف و ستیپانۆڤا، چەمکی بارگەخستنیان بە واتا فراوانەکەی بەکارهێنا.(هلبش ۲۰۰۳: ۳۷۹)

١-٣-٤- بارگەخستن لە ڕێزمانی بەندێتیدا

لە ڕێزمانی بەندێتیدا، بە گشتی دوو تیۆر هەیە، کە لە دووتوێی ئەم ڕێزمانەدا، بایەخیان پێدراوە. یەکێ لەو تیۆرانە تیۆری گرێ ئۆتۆنۆمییەکانە(طبیب. اده ١٣٩٠: ٨)، کە لە بەشی پێشوودا، بەدرێژی باسی لێوەکرا و ئەوی تریان تیۆری بارگەخستنە. ئەم تیۆرەش بە گرنگترین بەش لە ڕێزمانی بەندێتی دادەنرێت.(کبیرر ١٣٨٥: ٨)

١-٣-٤-١- جۆرەکانی بارگەخستن

لە ڕاستیدا بارگەخستن ئاماژە بە ژمارەی ئەو تەواوکەرانە دەدات، کە وشەیەك وەری دەگرێت. بۆ نموونە بە پێی تیۆری بارگەخستن، چەقی قورسایی ڕۆنانی ڕستە، کارە، چونکە کار ئەوە دیاری دەکات، کە چ ژمارەیەك تەواوکەر دەتوانێ، یان دەبێ لە ڕستەدا دەربکەوێ. واتە لە هەر ڕستەیەکدا، کار سەرەیە و ئەو توخمانەی تر، کە دەمێننەوە، یان بەندی کارن، یان بەندی بەندی کارن.

بە شێوەیەکی گشتی بارگەخستن دەبێ بە دوو جۆرەوە، ئەوانیش بارگەخستنی ڕستەسازی و بارگەخستنی واتایین.

یەکەم/ بارگەخستنی ڕستەسازی

بارگەخستنی ڕستەسازیی کار(یا وشە) بریتییە لە ژمارەی ئەو تەواوکەرانەی، کە بە شێوەی مۆرفۆسینتاکسی تایبەت دەبن بە کار(یا وشە)ـەکەوە.(رضایی ١٣٨٦: ٢٦٦) بەجۆرێکی تر دەتوانین بڵێین مەبەست لە بارگەخستنی ڕستەسازیی هەر وشەیەك، ئەو تەواوکەرانەیە، کە وشەکە وەری دەگرێ و بە شێوەیەکی کرداری لە ڕستەدا دەردەکەون.

دووەم/ بارگەخستنی واتایی

لە ڕاستیدا تاکو باس لە بارگەخستنی ڕستەسازیی وشە لێکسیکییەکان بە شێوەیەکی تەواو ئەنجام نەدرێ، ناتوانین بچینە سەر بارگەخستنی واتاییان. واتە بەدوای دەست نیشانکردنی بارگەخستنی ڕستەسازی، دەتوانین لە بارگەخستنی واتایی وشەکان، واتە

تایبەتمەندییە(سیما) واتاییەکانی تەواوکەرەکانی وشەکە بکۆڵینەوە. دەست نیشانکردنی تەواوکەرە ڕستەسازییەکان، بەزۆری بە پێی پێوەرە فۆڕمییەکان ئەنجام دەدرێت، لەم ڕووەوە لانی کەم لە بارەی جۆرە بنەڕەتییەکانی تەواوکەرەکان، بکەر و بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ، جیاوازییەکی ئەوەندە لە نێوان رای زمانەوانانـدا نییە، بەڵام لە بارەی دەستنیشانکردنی سیما واتاییەکان بۆ تەواوکەرەکان، هەلومەرجەکە بەجۆرێکی ترە. دەست نیشان کردنی سیما واتاییەکان لە زمانەوانێکەوە بۆ زمانەوانێکی تر دەگۆڕێت. لەم ڕووەوە چەند پێرستێك لەم جۆرە سیمایانە هەیە.

١-٣-٤-٢- نواندنی ڕۆنانی بارگەخستنی ڕستەسازی

بەسوودوەرگرتن لە ژمارەیەك نیشانەی کورتکراوە و هێما دەتوانین ڕۆنانی بارگەخستنی کارەکان بەسادەیی و بەکورتی پیشان بدەین.(طب بیباده ١٣٨٥أ: ٣٨)

بە گشتی کار، ناو و ئاوەڵناوەکان، ئەو سەرانەن، کە تەواوکەری خورتی و سەرپشکی لە خۆ دەگرن و کۆی تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکانی هەر سەرەیەك، ڕۆنانی بارگەخستنی ئەو سەرەیە دێننە کایەوە. بۆ نموونە هەموو قسەکەرێکی کورد دەزانێ، کە کاری «بەکرێ دان»لەگەڵ سێ تەواوکەری بکەری خورتی، بەرکاری ڕاستەوخۆی خورتی و بەرکاری ناڕاستەوخۆی <<بەیی>> سەرپشکیدا بەکاردێ. ئەم زانیارییە ڕستەسازییە لە بارەی هەر کارێك، لە فەرهەنگی قسەکەرانی زماندا هەیە؛ واتە بۆ نموونە لە فەرهەنگی زەینیی هەر قسەکەرێکی کورددا، ڕۆنانی بارگەخستنی کاری «بەکرێ دان» بەم شێوەیەی خوارەوە تۆمارکراوە:

«بەکرێ دان»: <[ب]، [بەر]، [(بەرنا<<بەیی>>]>

ئەمە بۆ ئاوەڵناو و ناوەکانیش بەهەمان شێوەیە. بۆ نموونە ئاوەڵناوی «ئاگادار»، یان لەگەڵ تەواوکەرێکی ناڕاستەوخۆی <<لەیی>> ی سەرپشکی:

٤٦ _ *سۆران لە هاتنی تۆ ئاگادارە.*

یا تەواوکەرێکی پاڕستەیی سەرپشکی:

٤٧ _ *سۆران ئاگادارە، کە تۆ هاتووی.*

لەخۆدەگرێت. بەمەش ڕۆنانی بارگەخستنی ئاوەڵناوی «ئاگادار» بەم شێوەیە دەبێ:

«ئاگادار»: <[(تخ لەیی)]/ [(تپا)]>

هــەروەها نــاوی«پشــت بەســتن» هەمیشــە لەگــەڵ تەواوکــەرێکی ناڕاســتەوخۆی <<بەیی>> خورتی و تەواوکەرێکی خستنەسەری سەرپشکی بەکاردێ. بۆ نموونە لـەم گـرێ ناوییەی خوارەوەدا دیارە:

٤٨ _ پشت بەستنی دادوەر بە یاساکانی وڵات

بەم پێیە ڕۆنانی بارگەخستنی ناوی «پشت بەستن» بەم شێوەیەی خوارەوە دەبێ:

«پشت بەستن»: <[تخ بەیی]، [(تخس)]>

١-٣-٤-٣- فەرهەنگی بارگەخستن

بەســوود وەرگــرتن لــە دۆزینــەوەی بارگــە، دەتــوانین فەرهــەنگێکی بارگەخســتن ئامادەبکەین، کـە تێیـدا ڕۆنـانی بارگەخسـتنی ڕستەسـازی و واتایی(تەواوکـەرە خـورتی و سەرپشکییە ڕستەسازی و واتاییەکان)ی ناو، کار، ئاوەڵناو (و ئامرازی بەند) ـەکان دیـاری دەکرێـت.(رسولی ١٣٩٠: ١٣) بــە واتایــەکی تــر، بەســوود وەرگــرتن لــە فەرهەنگــە بارگەخستنییەکان، دەتوانین پەی بە جۆر و ژمارەی تەواوکەرەکانی هەموو وشەیەك و ڕۆنـانی بارگەخستنی ڕستە ببەین.(رسولی ١٣٩٠: ١٣)

تاکو ئێستا لانی کەم لە نۆ زمانی زینـدووی جیهـان فەرهــەنگی لـەم جـۆرە هەیـە، ئەمانیش زمانی ئینگلیزی، فەڕەنسی، ئیتاڵی، ڕووسی، عەرەبی، ڕۆمانی، یابـانی و چـیکی (رسولی١٣٩٠: ١٤) و لاتینین. (Herbst 2000)

یەکەمین فەرهەنگی بارگەخستنی کار لە سـاڵی ١٩٦٨ بــە نـاوی (wÖrterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben) لەلایــەن دوو زمانــەوانی ئەڵمانیای ڕۆژهەلات بەناوی هیلبیگ و شینکل بلاوکرایەوە. بەبلاوبوونەوەی ئـەم فەرهەنگـە یەکەمین هەنگاو لە بواری ئەو فەرهەنگانەی پەیوەسـتن بــە بارگەخسـتنی لێکسـیکی نـرا و بەدوای ئەوەوە فەرهەنگە یەك زمانە و دووزمانە(بەراوردکاری)ی تر بۆ زمانەکانی ئـەڵمانی، فەڕەنسی، ئیتاڵی، ڕۆمانی و ڕووسی بلاوکرانەوە.(Herbst 2000)

لەزمانی ئینگلیزیدا، هیچ فەرهەنگێکی سەربەخۆ سەبارەت بە بارگەخستنی کار و ئاوەڵناو نەبینراوە، پێدەچێ ئەمەش بۆ ئەوە بگەڕێتەوە، کە هەموو فەرهەنگە بەناوبانگەکانی زمانی ئینگلیزی کاتیگۆریی بارگەخستنیان لە کار و ئاوەڵناودا خستۆتەروو. بۆ نموونە لە فەرهەنگی ئۆکسفۆرد(١٩٩٦)دا لە بەرانبەر هەر دەروازەیەکدا، ڕۆنانی بارگەخستنی ئەو وشەیەشی دیاری کردووە(کرباسچي ١٣٨٩: ٥٠)، بەڵام لە ئەڵمانی و فەڕنسیدا فەرهەنگی بارگەخستن هەیە.(چسابرکرر١٣٨٩: ٤٩)

(Herbst 2000) لە بارەی هۆکاری بایەخ نەدان بەم تیۆرە لەو وڵاتانەی ئینگلیزی زمانن، ئاماژە بە چەند خاڵێك دەکات: لە وڵاتە ئینگلیزی زمانەکاندا، بە گشتی بایەخێکی ئەوەندە بەو تیۆرانەی، کە پەیوەستن بەو وڵاتانەی ئینگلیزی زمان نین، نادەن، دەتوانین بەجۆرێکی تر بڵێین ئەو تیۆرانەی، کە لە زمانی ئینگلیزییەوە سەرچاوەیان نەگرتبوو، سەرنجی زمانەوانە ئینگلیزەکانی ڕانەدەکێشا. هەروەها لە بارەی پرسی فێرکردنی زمانیشەوە ، لە زمانی ئینگلیزیدا، بیرۆکەیەکی لە مێژیینەی فێرکردنی زمان و فەرهەنگنووسی لە ئارادایە. هەروەها چەمکی بارگەخستن(لای هێربست) بۆ وەسف کردنی زمانەکانی وەکو ئەڵمانی و ڕووسی، کە دۆخی ڕێزمانییان هەیە زۆر گونجاوە. هەرچۆنێك بێ ئەم تیۆرە لە ساڵانی دواییدا، بەتایبەتی دوای ئەو گومانانەی سەبارەت بە بنەماکانی تیۆری بەرهەمهێنان هاتە کایەوە، لە بەریتانیا و ئەمریکاش لەلایەن (ئەلێرتۆن، هێربست و هۆدسن) خرایە ڕوو و کاریگەری هەبووە لە پێکهاتنی تیۆرە نوێکان.(طب بیياده ١٣٨٥أ: ٢٣-٢٥)

سەرەڕای ئەمانە بە سوود وەرگرتن لە ڕێبازە ئامارییەکان، لە پێنج پەیکەرەی زمانی ئینگلیزی، هەوڵی دانانی فەرهەنگی لقکردنی کاتیگۆرییانەی کاری دراوە.(رسولی١٣٩٠: ٧-٨) هەر وەکو بالدوین و هاوکارانی هەوڵی خستنەرووی فەرهەنگێکی بارگەخستنی دوو زمانەی یابانی-ئینگلیزییان داوە، کە لە سێ ئاستی وشە، چەمك و چوارچێوەی واتایی پێکهاتووە.

لەزمانی فەڕەنسیشدا کارێکی نزیك لەمەی پێشوو، واتە هەوڵی دانانی فەرهەنگی لقکردنی کاتیگۆرییانەی کار، دراوە و ئەنجام دراوە.(رسولی١٣٩٠: ٨)

یەکێ لە بەناوبانگترین فەرهەنگی بارگەخستن لە زمانی چیکییە، کە داتا بەندێتییەکانی پڕاگیش لە سەر بنەمای ئەوەوە دروستکراوە، کە تێیدا دەتوانین ئاماژە بە

فەرهــەنگی بارگەخســتنی کــاری عــەرەبی بکــەین، بــە پێــی داتــا بەندێتییــەکانی پــڕاگ.(رسـولی١٣٩٠: ٧) هــەروەها لــە زمــانی ڕووسیشــدا فەرهــەنگی لێکســیکیی بارگەخستنی ڕستەسازیی و واتایی دانراوە.

١-٣-٤-٤- تیۆری بارگەخستن و زمانەوانیی کارەکی

تیۆری بارگەخستن پەیوەندییــەکی بــەتینی بــە فێرکردنــی زمــانی بیانییــەوە هەیــە. بڵاوکردنەوەی فەرهەنگی بارگەخستنی کارەکانی زمانی ئەڵمانی لــە ســاڵی ١٩٦٨، لەلایــەن هەر دوو زمانەوانی ئەڵمانیای ڕۆژهەڵات (Helbigm, Schenkel) هەنگاوێکی گرنگ بوو لە بەرەوە پێشچوونی ئەو تیۆرە.(Herbst 2000)

یەکێك لە گرنگترین بەکارهێنانەکانی ڕێزمانی بەندێتی و تیۆری بارگەخستن، بە کاری فێرکردنی زمانەوە پەیوەستە. بەکارهێنانی ئەم تیۆرە لە کــاری فێرکردنــی زمانــدا، تــا ئــەو ڕادەیە سوودمەندبووە، کە هەموو ئەو کتێبانــەی لــە دەزگــای گۆتــە بــۆ فێرکردنــی زمــانی ئەڵمانی نووسراون، بە پێی ئەم تیۆرەن. سوودی ئەم تیۆرە، بە تایبەتی کاتێــك دەردەکــەوێ، کە لایەنی بەراوردکاری بێتە گۆڕێ، چونکە چەمکی تێپەڕ و تێنەپەڕ بۆ نوانــدنی جیــاوازیی بارگەخســتنی کــار لــە دوو زمــانی جیــاوازدا، بــەهیچ شــێوەیەك بــەس نییــە.(طبیـب- اده ١٣٨٠ب: ٧٣)

ئەو قوتابیانەی، کە دەیانەوێ فێری زمان بن، بە پێی پێوانــەی ڕســتەی زمــانی دایــك، هەوڵ دەدەن ڕســتەی زمــانی تــر ڕۆبنــێن. ئاســاییە کاتێــك، کــە ڕۆنــانی ڕســتەی دوو زمــان یەکنەکەونەوە، ئەوا ڕستە ڕۆنراوەکانیش فۆڕم نادروست دەردەچن.(طبیب زاده ١٣٨٠ب: ٧٣)

بە سوودوەرگرتن لەو ئامراز و توانایانەی، کە ڕێزمانی بەندێتی و تیۆری بارگەخستنی لێکسیکی دەیخەنە بەردەست، دەتوانرێ تەواوی ئەم جیاوازییانە بەســادەیی پیشــان بــدرێن و وردەوردە ئــەو قوتابیانــەی، کــە دەیانــەوێ فێــری زمــان بــن لــە بــوونی ئــەم جیاوازییانــە ئاگاداربکرێنەوە.(طب بییاده ١٣٨٠ب: ٧٥)

یەکێکی تر لە سوودە گرنگەکانی تیۆری بارگەخستنی لێکسیکی بەکارهێنانیەتی لە بەشی ئەندازیاریی زمانەوانیی کۆمپیوتەری(فەرهەنگی ئەلیکترۆنی و ...).(طبیب اده ١٣٨٠ب: ٤٥)

سوودێکی تری ئەم تیۆرە و بەتایبەتی بارگەخستنی واتایی بۆ نیشاندانی جیاوازیی واتایی نێوان کارەکانی زمانە جیاجیاکان، و لە ئەنجامدا لە کاری فێرکردنی زمان بۆ بیانییەکان سوودی زۆری لێوەر دەگیرێت.

هەر یەکە لە هیلْبیگ و شینکل سەرەڕای ئەوەی، کە باس لە گرنگیی فەرهەنگە بارگەخستنییەکانیان لە فێرکردنی زماندا دەکەن، تیشکیان خستۆتە سەر بەرەوپێشەوەبردنی لایەنە تیۆریەکانی بواری فەرهەنگ و پەیوەندیی بە ڕستەسازییەوە.(طبیب زادە ١٣٨٠ب: ٤٤)

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم

- کۆرپەی زمانی بریتییە لە کۆمەڵێك دەقی نوسراو و گوتراوی بەشێوەی نووسینی فۆنەتیکی کە دەتوانرێ لە وەسفکردن و شیکردنەوەی زماندا سوودی لێوەربگیرێ.(عاصی١٣٨١: ٤٨٤)

٢- ئەم هێلکارییە بۆ تیۆرەکەی چۆمسکی (چەند لایەنێك لە تیۆری ڕستەسازی، ١٩٦٥) دەگەڕێتەوە.

٣- جگە لەم شێوە نواندنە لەڕێزمانی بەندێتیدا چەند شێوەیەکی تریش هەن، لەوانەش:

١- تینێر ڕستەیەکی لەم شێوە (Alfred repeatedly offered that Bible to charles in strasbourg on Tuesday.) بەم جۆرە نیشان دەدات :(Allerton 2006: 303)

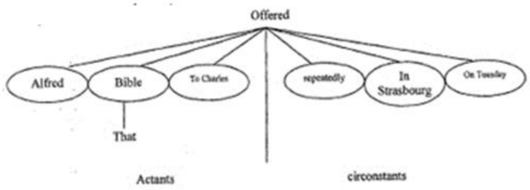

لەم ڕستەیەدا، وشەکانی Alfred, (that) Bible, to charles هەموویان ڕەگەزی بنچینەیین، کە بەریز ژمارەی ١، ٢ و ٣ یا پێدەدات. لەکاتێکدا ، کە repeatedly, in strasbourg, on Tuesday هەموویان ڕەگەزی نابنچینەیین.

٢- هەڵبەتە، بەو گۆڕانانەی، کە دواتر بەسەر باسی بارگەخستنەوە هات ئێستا ئەم ڕستەیە بەشێوەی هێڵی نیشان دەدەن، بەم شێوەیەی خوارەوە:

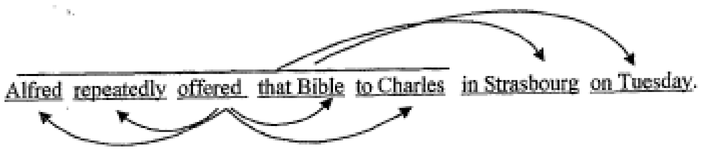

کە نیشانی دەدات گرێ ئاوەڵکارییەکانی in strasbourg, on Tuesday هەموو ڕستەکە وەسف دەکەن.

٣- هیسیش بەم شێوەیە ڕستە پیشان دەدات:

Children eat candy neatly

Va(Np1,x,NDb)

کە Va بەشێکە لە مۆڕفیمە کارییەکان و Np1 بەشێکە لە مۆڕفیمەکانی ناو و کۆکردنەوە، و N بەشی ناوێکە و Db بەشێکە لە ئاوەڵکارە چۆنییەتییەکان و ئەستێرەکەش (لەبنچینەدا ئەستێرە نییە، بەڵکو دوو کەوانە و هێمای x ـە) پێگەی بەهای زاڵ لە نێو بەهای شوێنکەوتوودا دیاریدەکات.

٤- ڕیفزن(Rewsin) هێلکارییەکی درەختیی تایبەتی لەم شێوەیەی خوارەوە بۆ پەیوەندییە ئیسنادییەکان داناوە:

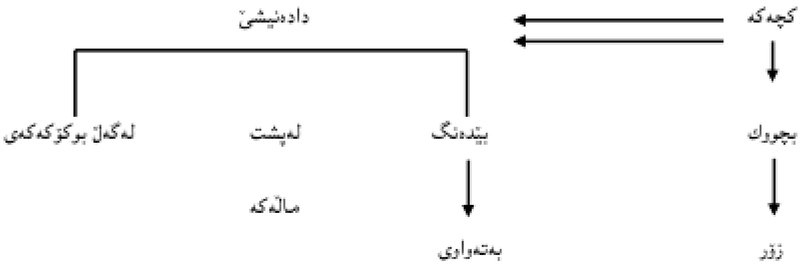

ئەم هێمایە ⇆ ی بۆ پەیوەندی ئیسنادی (واتە دوو سەرە)، ← ی بۆ پەیوەندی شوێنکەوتەیی (واتە یەك سەرە) داناوە. وا تێدەگات، کە شوێنکەوتن بەواتا فراوانەکەی ئەو پەیوەندییانەش لەخۆ دەگرێت، کە بە پەیوەندیی نائیسنادی دەژمێردرێن. لە هەر ڕستەیەکدا، تەنها یەك پەیوەندیی ئیسنادی دەبینرێت، کە بە شەقڵ(هێما)ی ڕستەکە دادەنرێت.

٥_ سەرەڕای ئەمانەش چەند زمانەوانێکی تری وەکو پدوچیڤا، مەڵچوك و هتد، هێلکاری تایبەت بەخۆیان داناوە.(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧١- ٣٧٢)

٦_ هەروەها ئەو هێلکارییەی، کە (تەبیب زادە) بەکاری هێناوە. ئێمەش وەك لەبەشەکانی داهاتوودا دەبینرێ، پەیڕەوی هەمان شێوازمان کردووە.

٤- جگە لە زاراوەی بەند(Depended) و سەرە(Head)، زاراوەکانی [منداڵ(Child) و مۆدیفایەر(Modifier)]یش بۆ بەند و زاراوەکانی [حوکمکەر(Governor)، سەرۆك(Regent) و دایك/ دایك و باوك (Parent)] بۆ سەرە بەکاردێن.

٥- مەبەست لە ڕستەی ڕۆنان دروست ئەوەیە، کە ڕستەکە هەم ڕێزمانی بێ و هەم تەواو. ڕستەی ڕێزمانیش(لەڕێزمانی بەندێتیدا) ئەو ڕستەیەیە، کە خەوشێك لە ڕۆنانی ڕستەسازیی ئەو ڕستەیەدا نەبێ. ڕستەی تەواویش ئەو ڕستەیەیە، کە بۆ تێگەیشتنی پێویستیمان بە ئاگاداربوون لە دەوروبەر نەبێ.(طبیب زاده ۱۳۹۱: ۲۸-۲۹)

٦- لە دووتەوەرەی داهاتوودا بەدرێژی باس لەم دوو تیۆرە دەکەین.

٧- بۆ زانیاریی زیاتر بروانە: (طبیب زاده ۱۳۹۱: ۱٤)

٨- بارگەخستن لەکیمیادا، بریتییە لە توانای یەکگرتنی گەردیلەیەك، یا کۆمەڵە گەردیلەیەك بەپێی گەردیلەکانی هایدرۆجین، یا هاوتاکەی.(جەمال عەبدول ۱۹۹۸: ۳۷۷)، یا بەژمارەی شوێن(ـەبەتاڵ)ـەکانی ئەتۆمێکی تایبەت دەگوترێ، کە دەبێ لەلایەن ئەتۆمی ترەوە پڕبکرێتەوە، تاکو پێکهاتەیەکی جێگیر بێننە کایەوە.(رضایی ۱۳۸٦: ۲٦۱)

٩- هەموو ئەو سەرچاوە فارسیانەی باسی بارگەخستنیان کردووە.

٢- كار و بارگەکانی

٢-١- تایبەتمەندییەکانی کار

کار لە زمانی کوردیدا، بە دوو چەمکی جیاواز بەکارهاتووە، کە زۆر جار تێکەڵ بەیەکتر دەبن. لەلایەکەوە لە پاڵ ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکار و ئامرازی بەنددا، وەکو بەشێکی ئاخاوتن(verb) دەخرێتە ڕوو و لەلایەکی ترەوە لە پاڵ بکەر، بەرکار، بەرکاری بەند و ... وەکو توخمێکی ڕستەسازی(predicate)(فتح احمد حسن فتح الله ١٩٩٠: ٥) سوودی لێوەردەگیرێت.

کار وەك گرنترین بەشی ئاخاوتن لە زمانی کوردیدا چەندین تایبەتمەندیی هەیە، کە بەهۆیانەوە لە بەشە ئاخاوتنەکانی تر جیا دەبێتەوە.

أ_ کار تاکە بەشی ئاخاوتنە، کە یەکێ لەم چەمکانەی خوارەوە بە شێوەی ئەرێ، یان نەرێ: ئەنجامدانی کارێك، ڕوودانی کارێك بە سەر کەسێك، یان شتێکەوە(مەحمود فەتحوللا ئەحمەد ١٩٨٨: ١٩-٢٠)، وەرگرتن(قەبولکردن)ی بارێك، یان سیفەتێك، خستنەپاڵی بارێك، یان سیفەتێك بۆ کەسێك، هەبوون، هەبوونی شتێك لە خۆدەگرێت. بەمەش ئەرکی گوزارە دەبینێت.

ب_ کاریگەری(تێنەپەڕ و تێپەڕ) تێدایە.

پ_ بکەردیار و نادیاری هەیە.

ت_ کاتی(ڕابردوو، ئێستا و ڕانەبردوو)ی تێدایە.

ج_ ڕووکاری(بەردەوامی، تەواو و دوور)ی هەیە.

چ_ ڕێژەی(هەواڵدان، فەرماندان، داخوازی)ی هەیە.

ح_ كەسی(یەکەم، دووەم وسێیەم)ی تێدایە.

خ_ ژمارەی تاك و کۆ (کەسەکان)تێدایە.

د_ نیشانەی کۆ وەرناگرێت.

ر_ بەندێك، یان زیاتر لە خۆ دەگرێ، کە دەتوانن بن بە بکەر، یان بـەرکار بـۆی و هەروەها ئاوەڵناو و ئاوەڵکاریش دەتوانن بن بە بەند بۆی.

ز_ ئامرازی خستنەسەر وەرناگرێت.

ژ_ یەکناگرن بۆ دروستکردنی کاری لێکدراو.

س_ ئاوەڵکار وەسفی دەکات.

ش_ لە دوای ئاوەڵناوی پلەی باڵادا نایەت.

ع_ بە گشتی لە کۆتایی ڕستەدا دێن.

غ_ کۆمەڵەیەکی کراوە پێکدێنن.

ف_ نیشانەکانی ناسیاوی و نەناسیاوی وەرناگرێت.

ڤ_ نیشانەی نەرێ وەردەگرێت.

ق_ نیشانەی <<ب>>ی فەرماندان و داخوازی وەردەگرێت.

ك_ نیشانەی ڕووکاری بەردەوامی<<دە>>یش وەردەگرێت.

گ_ گەردان دەکرێ.

ئەم تایبتمەندییانە بـە سـەریەکەوە لـە هـیچ کـام لـە بەشـەکانی تـری ئاخاوتنـدا، نابینرێت[١].

٢-٢- جۆرەکانی کار

لەم تەوەرەیەدا، سەرەتا لە ڕووی ڕۆنان، ئینجا لە ڕووی وەرگرتنی تەواوکەر، پاشان لە ڕووی بارگەخستنەوە باس لە جۆرەکانی کار دەکەین.

٢-٢-١- جۆرەکانی کار لە ڕووی ڕۆنانەوە

سەرەڕای ئەوەی، کە ڕۆنانی کار[٢] لە زمانی کوردیدا بایەخێکی زۆری پێدراوە[٣]، بەڵام هێشتا هەر بابەتێکی جێگەی مشتومڕە[٤]. ڕێزماننووس و زمانەوانان لە سەر ژمارە و جۆری کار لە ڕووی ڕۆنانەوە کۆك نین[٥]. بە گشتی ئەوەی سەرنجی ئێمەی ڕاکێشاوە و بۆ نامەکەشمان بایەخێکی زۆری هەیە و گرنگە دوو لایەنە: یەکەمیان کاری لێکدراو(بەتایبەتی تایبەتمەندییەکانی و چۆنیەتی جیاکردنەوە و دەست نیشانکردنی)[٦]ـە، ئەمەش لە بەر ئەوەیە، کە جۆێك لە تەواوکەری کارمان هەیە تەنیا لەگەڵ کارە لێکدراوەکاندا بەکاردێ و دووەمیشیان ئەوەیە، کە هەندێك کار لە زمانی کوردیدا هەن، نەخراونەتە نێو ئەم دابەشکردنانەوە، کە زمانەوان و ڕێزماننووسانی زمانی کوردی بۆ جۆرەکانی کار لە ڕووی ڕۆنانی کردوویانە.

بە گشتی کار لە ڕووی ڕۆنانەوە، دەبێ بە چوار جۆرەوە: کاری بنجی، کاری داڕێژراو، کاری لێکدراو و کاری فرێزی.

یەکەم/ کاری بنجی

کاری بنجی ئەو کارەیە، کە تەنیا لە قەدی کار و مۆرفیمی لە کارخستن، یان کردن بەناوەوە پێکهاتووە.

دووەم/ کاری داڕێژراو

کاری داڕێژراو ئەو کارەیە، کە لە کارێکی بنجی و لاگرێکی داڕشتن، یان زیاتر، دروستبووە و بە یەکەوە کارێکی نوێ بە واتایەکی تازەوە پێکدێنن.

سێیەم/ کاری لێکدراو

کاری لێکدراو ئەو کارەیە لانی کەم لە دوو بەش پێکهاتووە، کە بریتین لە بەشی کاری و بەشی ناکاری، ئەوانیش هەر دووکیان(واتە بەشی کاری و بەشی ناکاری) بەیەکەوە هەم لە ڕووی ڕستەسازی و هەم لە ڕووی واتاسازییەوە وەکو وشەیەکی نوێ ڕەفتاردەکەن. بەشە کارییەکەیان لە شێوەی کاری بنجی، یان داڕێژراو، یان لێکدراودا دەبێ و ئەوی تریشیان لانی کەم بریتییە لە کەرەسەیەکی فەرهەنگی (ناو / ئاوەڵناو / ئاوەڵکار ...).(محەمەد عومەر عەول ٢٠١٠: ٣٥٣)

لێرەدا هەوڵدراوە بزانرێ، ئایا چ کەرەسەیەك دەبێ بە کاری لێکدراو؟ و چ کەرەسەیەك نابێ بە کاری لێکدراو؟ وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد کاری لێکدراو لانی کەم لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەممان ناونا بەشی کاری و بە بەشی دووەمیشمان وت بەشی ناکاری. بەشە کارییەکە بە گشتی واتا بنجییەکەی خۆی، یان لە دەست دەدات، یان کاڵ دەبێتەوە و وەکو توخمێکی گەردانی ناسنامەی کاری بە کەرەسە زمانییەکە دەبەخشێ.(طباطبایی ١٣٨٤: ٢٦-٢٧) هەرچی بەشە ناکارییەکەیەتی لە ناو/ئاوەڵناو/ ئاوەڵکار/... پێك پێکهاتووە، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین، کە هەر زنجیرەیەك کەرەسەی لێکسیکی لە شێوەی (ناو/ئاوەڵناو/ ئاوەڵکار/...+کار) بێ نابێتە کاری لێکدراو، هەر بۆیە پێویستە چەند پێوەرێك بخرێتە ڕوو بۆ جیاکردنەوەی ئەو کەرەسانەی، کە کاری لێکدراون و ئەوانەی، کە لە ڕووی فۆڕمەوە لە کاری لێکدراو دەچن، بەڵام کاری لێکدراو نین. لێرەدا چەند پێوەرێك بۆ ناسینەوەی کاری لێکدراو دەخرێتە ڕوو:

پێوەری یەکەم: کاری لێکدراو وەك یەك یەکەی واتایی سەیردەکرێ. بەو واتایەی، کە بەشە پێکهێنەرەکانی کاری لێکدراو بەیەکەوە وەك کەرەسەیەکی فەرهەنگیی هەڵگری واتا دەردەکەون(محەمەد عومەر عەول ٢٠١٠: ٣٦٠- ٣٦٤) و بەشە کاریەکەی ناوەرۆکە واتاییەکەی نەماوە و بەشە هەرە گەورەکەی واتای کاری لێکدراو، بەشە ناکارییەکەی هەڵی دەگرێ(پێکی دەهێنێ). بۆ ئەوەی بزانین چ کەرەسەیەك وەك یەکەیەکی واتایی سەیردەکرێ و چ کەرەسەیەك واتایەکی لێکدراویی هەیە، سوود لە ئەزموونی جێنشینی(لەبری دانان)

وەردەگیرێ.(طباطبائی ١٣٨٤: ٢٨) بەپێی ئەم ئەزموونە ئەو کەرەسانەی، کە واتایەکی لێکدراوییان هەیە، واتە پەیوەندیی نێوان بەشە کارییەکە و بەشە ناکارییەکەی بە شێوەیەکە، کە بەشە ناکارییەکەی بەئاسانی دەتوانرێ بگۆڕدرێ بە وشەیەکی تر و هەمان پەیوەندیی واتایی لەگەڵ کارەکە دەمێنێتەوە.(یوسف شریف سعید ١٩٩٨: ٣٢) بۆ نموونە ئەگەر سەیری (کتێب خوێندنەوە) و (نامە نووسین) بکەین، دەبینین بەئاسانی دەتوانرێ بگۆڕدرێ بە وشە، یان گرێیێکی تر و هەمان پەیوەندیی واتایی لەگەڵ کارەکە بمێنێتەوە:

ڕۆژنامە/گۆڤار/... خوێندنەوە

چیرۆك/ڕۆمان/شیعر... نووسین.

هەر بە پێی ئەم پێوەرە زۆربەی ئەو ئاوەڵناوانەی، کە لەگەڵ کاری بوونی بوونایەتی، بوونی گۆڕان(ئەنجامی)[٧] و کاری کردندا دێن واتایەکی لێکدراوییان هەیە، بەمەش نابن بە کاری لێکدراو. بۆ نموونە دەتوانرێ زۆربەی هەرە زۆری ئاوەڵناوەکان لە بری ئاوەڵناوی(بێزار) لە (بێزاربوون)دا دابنرێ:

بێزار بوون	بێزار کردن
ڕازی بوون	ڕازی کردن
غەمبار بوون	غەمبار کردن
توڕە بوون	توووڕە کردن
گێژ بوون	گێژ کردن
ماندوو بوون	ماندوو کردن
...	...

ئەگەر لە واتای ئەم کەرەسانە بڕوانین، دەبینین هەر یەکە لە ئاوەڵناو و کارەکە واتای تایبەتی خۆیان هەیە و بەیەکەوە واتایەکی یەکگرتوویان نییە، بە واتایەکی تر، ناتوانین وەکو یەك یەکەی واتایی سەیریان بکەین.

کاری بوونی گۆڕان/ئەنجامی(صیرورە) گۆڕان لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر دەگەیەنێ، کاتێك ئەم کارە لەگەڵ ناوێکدا دێ هەمان واتای خۆی دەپارێزێت.

هەروەها کاتێك کاری (کردن) لەگەڵ ئاوەڵناوێکدا دێت، گۆڕین لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر دەگەیەنێ، بۆ نموونە: جوان کردن، بێزار کردن، گێژ کردن. هەر دوو کاری بوون(ی گۆڕان) و کردن هاوشان/هاوتەریبی یەك کاردەکەن، واتە هەر دووکیان گۆڕانی بار دەگەیەنن، تاکە جیاوازییان لەوەدایە، کە یەکەمیان تێنەپەڕ و ئەوی تریان تێپەڕە:

٤٩ _ *منداڵەکە گەورە بووە.*

٥٠ _ *ژیلە منداڵەکەی گەورە کرد.*

بەڵام لە هەموو ئەو بارانەدا، کە تیایدا ئاوەڵناو و کاری کردن لە پاڵ یەکدا دێن، واتایەکی لێکدراو دروست نابێ. بە واتایەکی تر، لە هەندێ باردا هاتنی ئاوەڵناو و کاری کردن بەیەکەوە واتایەکی نالێکدراو دروست دەکات، بەمەش کاری لێکدراو دروست دەبێ. بۆ نموونە (تیژکردن) کاری لێکدراوە.

پێوەری دووەم: ئەگەر دەربڕینێك لە ناوێك و کارێکی تێپەڕ پێکهاتبوو و ئەم دوانە بەیەکەوە پێویستیان بە بەرکارێکی ڕاستەوخۆ هەبوو، ئەوا ئەم دوانە بەیەکەوە دەبن بە کاری لێکدراو. بۆ نموونە:

٥١ _ *ئێمە **ژوورەکە**مان بۆیە کرد.*

٥٢ _ *ڕووناك **بەرنامەکەی** پێشکەش کرد.*

پێوەری سێیەم: ئەگەر دەربڕینێك لە ناوێك و کارێکی تێپەڕ پێکهاتبێ و ئەم دوانەش بەیەکەوە وەکو کارێکی تێنەپەڕ ڕەفتار بکەن واتە پێویستیان بە بەرکار نەبێ، ئەوا بەیەکەوە دەبن بە کاری لێکدراو.(طباطبائی‌ی١٣٨٤: ٣١) بەپێی ئەم پێوەرە، کارەکانی (زەحمەت کێشان) و (یاری کردن) کاری لێکدراون، چونکە سەرەڕای ئەوەی، کە کاری تێپەڕیان تێدایە، هەموو دەربڕینەکە بەیەکەوە وەکو کارێکی تێنەپەڕ هەڵسوکەوت دەکەن:

٥٣ _ *مامۆستاکان هەمیشە زەحمەت دەکێشن.*

٥٤ _ *منداڵەکان لە گۆڕەپانەکەدا، یاری دەکەن.*

پێوەری چوارەم: بەشە ناکارییەکەی کاری لێکدراو، هەرگیز ناتوانێ نیشانەی ناسراوی و نەناسراوی و تاك و کۆ وەربگرێت.(یوسف شریف سعید ١٩٩٨: ٣٢) بەڵام هەر کاتێك

بەشە ناكارییەكەیان(ناوەكە)، نیشانەی ناسراوی، یان نەناسراوی، یان تاك، یان كۆ و، یان هەر دیارخەرێكێكی تری وەرگرت ئەوا بەشە ناكارییەكە دەبێ بە بەركار و كارەكەش لە بری ئەوەی ببێ بە تێنەپەڕ دەبێ بە تێپەڕ:

٥٥ _ مامۆستاكەمان زەحمەتێكی زۆری كێشاوە.

٥٦ _ منداڵەكان ئەم یارییە لە گۆڕەپانەكەدا دەكەن.

٥٧ _ هەموو ڕۆژێك دە جگەرە دەكێشم.

پێوەری پێنجەم: بەشە ناكارییەكەی كاری لێكدراو، هەرگیز كەرەسەی هاوپۆلی خۆی لەگەڵ نایەت، بە واتایەكی تر، ناتوانین بەهۆی ئامرازی بەستنی (و)ـەوە فراوانی بكەین.(محەمەد عومەر عەول ٢٠١٠: ٣٦٠– ٣٦٤)

*٥٨ _ *ئەوان سوێند و خەم دەخۆن.*

٥٩ _ بەپێچەوانەوە دەبێ بە گرێی ناوی. بۆ نموونە:

٦٠ _ من نان و ماست و چای دەخۆم.

پێوەری شەشەم: ئەگەر بتوانرێ تەنیا توخمی ناو لەو زنجیرانەی، كە لە لێكدانی ناوێك و كارێك هاتوونەتە كایەوە، بە دیارخەرێكی پێشەوە وەسف بكەین، ئەوا بە ئەگەرێكی زۆرەوە ئەو زنجیرەیە كاری لێكدراو نییە، بەڵكو تەنیا ناوێكە، كە لەگەڵ كارێكدا هاتووە و دەبێ بە بەركاری كارەكە. بۆ نموونە ئەگەر بتوانرێ ناوەكەی ئەم جۆرە زنجیرانە بە ڕادەی<<چەند>>، یان <<چەند دانەیەك>> وەسف بكەین، ئەو زنجیرانە كاری لێكدراو نین و بەپێچەوانەشەوە. بۆ نموونە لێرەدا زنجیرەكانی <<جگەرە كێشان، گۆڵ كردن>> كاری لێكدراو نین، چونكە دەتوانرێ بە ڕادەی<<چەند>>، یان <<چەند دانەیەك>> وەسفیان بكەین:

٦١ _ شوانە گۆڵی كرد: شوانە چەند گۆڵێكی كردووە.

٦٢ _ ئارێز جگەرەی كێشاوە: ئارێز چەند جگەرەیەكی كێشاوە.

ئاشكرایە، كە ڕادەی <<چەند>> و <<چەند دانەیەك>>، بەندەكانی پێشەوەی ناون و تەنیا ناوەكان وەسف دەكەن. بە واتایەكی تر، ئەم بەندانە ناتوانن كاری لێكدراو، یان

بەشە ناکارییەکە(لێرەدا بەشە ناوییەکە)ی کاری لێکدراو وەسف بکەن. بەم پێیە زنجیرەکانی وەکو <<ئوتوو کردن، هەڕەشە کردن، گەسك دان>> کاری لێکدراون، چونکە لەگەڵ <<چەند>>، یان <<چەند دانەیەك>>دا بەکارنایەن:

٦٣ _ **جلەکەم چەند دانەیەك ئوتوو کردووە.*

٦٤ _ ** هەڕەشەت چەند دانەیەك لە ئازاد کردووە.*

٦٥ _ ** ژوورەکەم چەند دانەیەك گەسك لێداوە.*

دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە ئاوەڵکاری <<چەندین جار>>، هەم لەگەڵ زنجیرەی یەکەم، هەم لەگەڵ زنجیرەی دووەمدا، دێ. بۆ نموونە:

٦٦ _ *شوانە چەندین جار گۆلی کردووە.*

٦٧ _ *جلەکەم چەندین جار ئوتوو کردووە.*

پێوەری حەوتەم: زۆربەی کات دەتوانین ئەو زنجیرانەی، کە لە بەرکاری ڕاستەوخۆ و کار پێکهاتوون، بگۆڕین بەگرێی چاوگیی هەڵگەڕاوە(ناوی لێکدراوی تێئاخنراو)، بەڵام بە گشتی ناتوانرێ ئەو زنجیرانەی، کە لە ناوێك و کارێك پێکهاتوون، واتە کاری لێکدراو، بگۆڕین بە گرێی چاوگیی هەڵگەڕاوە. بۆ نموونە:

٦٨ _ *ئەو جگەرە دەکێشێ : کێشانی جگەرە زیان بە مرۆڤ دەگەیەنێ.*

٦٩ _ *ڕێژنە گۆلێکی لە نەورۆزکرد : کردنی گۆلێکی جوان لە نەورۆز منی نیگەران کرد.*

تەنانەت دەتوانرێ ناوەکەی ئەم زنجیرانەش بە بەندی جۆراوجۆری پێشەوە و دواوەش وەسف بکرێت:

٧٠ _ *تەنانەت کێشانی یەك دانە جگەرەش زیان بە مرۆڤ دەگەیەنێ.*

٧١ _ *کردنی یەك دانە گۆل لە نەورۆز، هەر چەندە کە جوانیش بوو، منی نیگەران کرد.*

کەواتە <<جگەرە کێشان و گۆل کردن>> کاری لێکدراو نین، بەڵام ناتوانرێ کاری لێکدراو بکرێ بە گرێی چاوگیی هەڵگەڕاوە:

٧٢ _ نێرگز ژوورەکەی گەسك دا:

٧٣ _ ٭دانی گەسك بەوشکی تۆز و خۆڵ دروست دەکات.

٧٤ _ ئەژین جلەکانی ئوتوو کرد:

٧٥ _ ٭کردنی ئوتوو جلەکان جوان دەکات.

٧٦ _ شازاد هەڕەشەی لە برام کرد:

٧٧ _ ٭کردنی هەڕەشە لە برام باوکمی نیگەران کردووە.

سەرەڕای خستنە ڕووی ئەم حەوت پێوەرە بۆ جیاکردنەوەی کاری لێکدراو لە گرێی کاری، دەبینین هەندێ کار هەن، کە هەم بە شێوەی کاری لێکدراو دەردەکەون هەم بە شێوەی گرێی کاری.

٧٨ _ من جگەرە ناکێشم.

لەم نموونەیەی سەرەوە کاری (جگەرە کێشان) کارێکی لێکدراوەی تێنەپەڕە، چونکە بەشە ناکارییەکەی، واتە جگەرە، هیچ دیارخەرێکی وەرنەگرتووە و ناوێکی گشتییە و ئاماژە بە هیچ تەنێکی دیاریکراو ناکات. ئەمەو سەرەڕای ئەوەی کە (جگەرە کێشان) بەسەر یەکەوە وەکو چاوگیش دەردەکەوێت، ئەمەش بەڵگەیەکی ترە بۆ ئەوەی کە (جگەرە کێشان) بە کاری لێکدراو دابنێین. بۆ نموونە:

٧٩ _ جگەرە کێشان قەدەغەیە.

٨٠ _ جگەرە کێشان دەبێتە هۆی توش بوون بە شێرپەنجە.

٨١ _ ئەم جگەرە کێشانە تاکەی!

ئەمەو جگە لەوەی کە لەم چاوگە لێکدراوانەوە وشەی تری وەکو (جگەرەکێش) ڕۆدەنرێن.

کارەکانی (نان خواردن، یاری کردن، گۆل کردن، ... هتد) لەم جۆرە کارانەن.

بەڵام لەم نموونانەی خوارەوەدا کارەکە (کێشان)ـە و (جگەرە) بەرکارە، ئەمەش بەهۆی ئەوەوە، کە (جگەرە) دیارخەری وەرگرتووە:

٨٢ _ ئەم جگەرەیە ناکێشم.

٨٢ _ جگەرەیەکم کێشا.

٨٣_ جگەرەکەت کێشا؟

٨٤_ چەندین جگەرەمان کێشا.

٨٥_ هەموو جگەرەیەك ناكێشم.

٨٦_ چەند جگەرەیەکی چرووتت کێشاوە

٨٧_ هەر تەنیا دوو دانە جگەرەی کۆنم کێشاوە.

وەك دەبینین ناوی (جگەرە) زۆربەی دیارخەرەکانی پێشەوە و دواوەی ناو وەردەگرێت، بەمەش دەبێت بە بەرکاری کاری (کێشان).

بە بڕوای ئێمە جۆری یەکەمی کارەکان(جگەرە کێشان وەك کارێکی لێکدراو) بەپێی پرۆسەیەکی وشەسازی- ڕستەسازی بە ناوی تێئاخنین[٨] لە جۆری دووەمی کارەکان(جگەرە وەك بەرکار و کاری کێشان وەك کارێکی سادەی تێپەڕ) ڕۆنراون. بەپێی ئەم پرۆسەیە(تێئاخنین)، کارێکی تێپەڕ لەگەڵ بەرکارەکەی دەگۆڕێت بۆ کارێکی لێکدراوی تێنەپەڕ یان تێپەڕ.

چوارەم/ کاری فرێزی

یەکێکی تر لە جۆرەکانی کار لە ڕووی ڕۆنانەوە، کاری فرێزییە. ئەم کارەش چەند تایبەتمەندییەکی هەیە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

أ_ ڕۆنانی کاری فرێزی بریتییە لە: کارێك(ی بنجی، یان دارێژراو، یان لێکدراو، یان تەواوکەری بەرکار+ کاری پەیوەندی) و لانی کەم یەکێ لە دوو توخمی ڕستەسازیی (بکەر و بەرکار)ی تێدایە. بەو واتایەی، کە (بکەر، بەرکار، کار و تەواوکەری بەرکار) لە ڕۆنانیدا بەشداری دەکەن. هەروەها واتای ئەم جۆرە کارانە، لێکدراو نییە(لەکۆی واتای بەشە پێکهێنەرەکانی پێکنەهاتووە)، واتە، واتای کارەکە یەکسان نییە بە کۆی واتای بەشە پێکهێنەرەکانی کارەکە. بەجۆرێکی تر دەتوانین بڵێین ئەم جۆرە کارانە هەرچەندە، کە وەك یەك یەکەی سەربەخۆ لە بەرچاو دەگیرێن، بەڵام پەیوەندی نێوانیان لە جۆری پەیوەندییە ڕستەسازییەکانە. لێرەدا چەند کارێکمان بە نموونە هێناوەتەوە و ڕۆنانەکەیان خراوەتە ڕوو:

کاری فرێزیی (لە دەست نان) ڕۆنانەکەی بە شێوەی (بەرکاری ناڕاستەوخۆ+ کار)ـە.

هەرچی کاری فرێزیی (ئـاو لـە دەسـتی کەسـێك کردن)ـــە ڕۆنانەکـەی بـە شـێوەی (بەرکار+ بەرکاری ناڕاستەوخۆ+ دیارخەری بەرکاری ناڕاستەوخۆ + کار)ـە.

هەروەها کاری فرێزیی (بەخوێنی کەسێك تینووبوون) ڕۆنانەکەی بە شێوەی (بەرکاری ناڕاستەوخۆ+ دیارخەری بەرکاری ناڕاستەوخۆ + کار)ـە.

ب_ زۆربەی کارە فرێزییەکان لانی کەم یەکێ لەم تەواوکەرانەی تێدایـە: تەواوکـەری بکەر، تەواوکەری بـەرکار، تەواوکـەری تەواوکـەری بـەرکار، تەواوکـەری کـار، تەواوکـەری تەواوکەری کار.

پ_ هەر یەکە لە سێ توخمە ڕستەسازی و پێـنج تەواوکەرەکـەی پێشـوو، بەشـێکی ڕۆنانی کاری فرێزی پێکدەهێنن، بـەجۆرێك، کـە بـەکرتانیان، یـان واتاکـەی دەگـۆڕێ، یـان واتاکەی نامێنێ.

بـۆ نموونـە: ئەگـەر سـەیری کـاری فرێزیی(ئاسـنی سـارد کوتـان) بکـەین، دەبیـنین کارەکە(ئەو بەشەی، کە گەردان دەکرێ)ی لە ڕووی ڕۆنانەوە بنجییەوە و بەرکارێ لـە ڕۆنـانی کارە فرێزییەکەدا بەشداری کردووە. بەکرتاندنی کارەکە، یان بەرکارەکە، تەنانەت بەکرتاندنی دیارخەری بەرکارەکەش، واتای کارە فرێزییەکە لە ناو دەچێ:

٨٨_ کوتان(؟)

٨٩_ ئاسنی سارد(؟)

٩٠_ ئاسن کوتان(؟)

ت_ کارەکانیان لانی کەم بە دوو شێوە گەردان دەکرێت.

بۆ جیاکردنەوەی کارە لێکدراوەکان و کارە فرێزییـەکان دوو جیـاوازی دەخەینـە ڕوو: یەکەم کارە فرێزییەکان زۆربەی کات لە دوو بەش زیاتر پیکهـاتوون. دووەم پەیوەنـدی نێـوان بەشەکان لە جۆری پەیوەندییە ڕستەسازییەکانە، بـەڵام پەیوەنـدیی نێـوان بەشـەکانی کـاری لێکدراو لە جۆری فەرهەنگییە. بۆ نموونە:

٩١_ ئاو لە ئاوندا کوتان

ئاو= بەرکار

لە ئاوندا= بەرکاری ناڕاستەوخۆ

٩٢_ دەم زەدکردنەوە

دەم= بەرکار

٢-٢-٢- جۆرەکانی کار لە ڕووی وەرگرتنی تەواوکەرەوە

کار لە ڕووی وەرگرتن و وەرنەگرتنی تەواوکەرەوە بە سەر دوو دەستەدا دابەش دەبێ.

جۆری یەکەمیان ئەو کارانەن کە پێیان دەوترێ کاری یاریدەدەر. ئەم کارانە بە گشتی چەند تایبەتمەندییەکییان هەیە کە بەهۆی ئەم تایبەتمەندییانەوە لە کارەکانی تر جیا دەبنەوە(طبیب اده ١٣٨٥أ:٦٩):

١_ هیچ کاتێك نابن بە کاری سەرەکی(چەقی)ی ڕستە.

٢_ واتای لێکسیکییان نییە.

٣_ هیچ ڕۆڵێکیان لە دیاری کردنی ڕۆنانی بنچینەیی ڕستەدا نییە.

٤_ هیچ کاتێك ژمارە و جۆری تەواوکەرەکان دەستنیشان ناکەن.

جۆری دووەمیشیان، پێیان دەگوترێ کارە تەواوەکان. کارە تەواوکانیش بە گشتی چەند تایبەتمەندییەکیان هەیە(طبیبیاده ١٣٨٥أ:٦٩):

١_ دەتوانن ببن بە کاری بنچینەیی لە ڕستەدا.

٢_ کەم تا زۆر خاوەن واتایەکی لێکسیکین.

٣_ تەواوکەرە تایبەتەکانی خۆیان لە خۆدەگرن.

٤_ دەتوانن ڕۆنانی بنچینەیی ڕستە دەستنیشان بکەن.

کارە تەواوەکانیش بە گوێرەی ئەوەی، ئایا بوونیان لە ڕستەدا بەندە بە بوونی کارێکی ترەوە، یان نا، بە سەر دوو جۆری کاری ڕێژەیی و ناڕێژەییدا دابەش دەبن. کارە ناڕێژەییەکانیش دەبن بە دوو جۆری کاری پەیوەندی و کاری بنچینەیی. کارە پەیوەندییەکان،

ئـەو کارانـەن، کـە سـەرەڕای بکـەر(نیهاد) تەواوکـەرێکی تـری خورتی(تەواوکـەری بکەر/تەواوکەری بەرکار) لە خۆدەگرن، بەڵام کارە بنچینەییەکان، ئەم جۆرە تەواوکەرانـە لـە خۆناگرن، بەڵکو تەواوکەرەکانی تری وەکو بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و... لە خۆدەگرن.

بەم پێیە دەتوانین جۆرەکـانی کـار بـە پێـی تایبەتمەندییـە ڕستەسـازییەکانیان لـەم هێلکارییەدا ڕوونبکەینەوە:

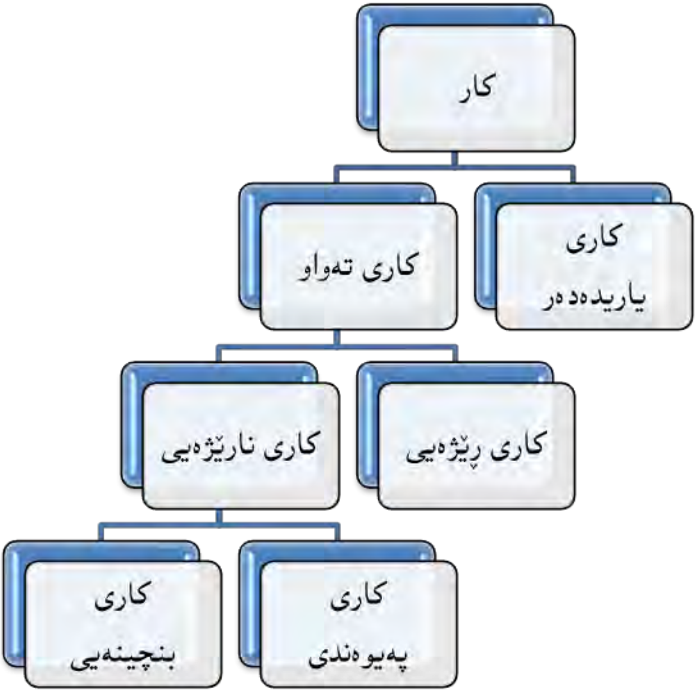

هێلکاریی ژمارە ٦

جۆرەکانی کار لە ڕووی وەرگرتنی تەواوکەرەوە

کەواتە، کار لە ڕووی ڕستەسازییەوە دەبێ بە چوار جۆرەوە: ١- کاری یاریدەدەر، ٢- کاری ڕێژەیی، ٣- کاری پەیوەندی و ٤- کاری بنچینەیی:

یەکەم/ کاری یاریدەدەر

کارە یاریدەدەرەکان ئەو کارانەن، کە نابن بە کاری بنچینەیی ڕستە و هیچ تەواوکەرێك لە خۆناگرن، بەمەش هیچ ڕۆڵێك لە ڕۆنانی بنچینەیی ڕستەدا نابینن.

زۆربەی کات، کاری یاریدەدەر بە شێوەی سەربەخۆ و واتای سەربەخۆی خۆیان بەکارنایەت، واتە، واتای بنچینەیی، یان لێکسیکییان کەم بۆتەوە، یان لە دەست داوە و بە پرۆسەی ڕێزمانی بووندا تێپەڕیون(Bussmann 1996: 45)، یان بە شێوەیەکی تر بڵێین هەڵگری تایبەتمەندیی ڕێزمانین.

کارە یاریدەدەرەکان تەنیا بۆ گەردانکردنی هەندێ کات، ڕووکار، ڕێژە و ڕووی دیار و نادیاری[٩] و... هتد، ی کار، لە ڕستەدا بەکاردێن و بە شێوەیەکی گشتی لەگەڵ کاری تردا بەکاردێن، کە پێیان دەوترێ کاری سەرەکی.

کارە یاریدەدەرەکان لە زمانی کوردیدا ئەمانەن: <<بوون و خەریك بوون>>.

٩٣ _ *ئەو ڕۆیشتـ__بوو__.*

٩٤ _ *ئامانج __خەریکە__ دەڕوات.*

دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە کاری یاریدەدەری بوو، وەکو کاری تەواویش بەکاردێت:

٩٥ _ *چنار جوانـ__بوو__.*

١- جۆرەکانی کارە یاریدەدەرەکان

کارە یاریدەدەرەکان بە پێی ئەو تایبەتمەندییە ڕێزمانییانی و ئەرکانەی، کە لە ڕستەدا هەیانە، دەکرێن بە چوار گرووپەوە: کاری یاریدەدەری کاتساز، کاری یاریدەدەری ڕووکارساز، کاری یاریدەدەری ڕێژەساز و کاری یاریدەدەری نادیارساز.

أ/ کاری یاریدەدەری کاتساز

کاری بوون یەکێکە لە گرنگترین کار، کە کاری یاریدەدەری کاتساز دروست دەکات.

ب/ کاری یاریدەدەری ڕووکارساز

ڕووکار ئەو کاتیگۆرییە ڕێزمانییەیە(چگنی١٣٨٢: ٣٧)، کە شێوەی ئەنجامدانی کار(وحیییان کامیاری١٣٨٦: ٥٥) دەردەبڕێ. شێوەی ئەنجامدانی کاریش بریتییە لەوەی، کە

ئایا کردەکە لە باری ئەنجامداندایە، یان ئەنجامەکەی تەواوبووە. ئەگەر کارەکە هێشتا لە باری ئەنجامدان بێ، ڕووکاری بەردەوامی و ئەگەر بە شێوەیەکی تەواو ئەنجام درابێ، ڕووکاری تەواوویی لە خۆگرتووە.

١) کاری یاریدەدەری ڕووکارساز بۆ ڕووکاری دوور

کاری یاریدەدەری بوون، ڕووکاری دوور لە کاری ڕابردوودا دروست دەکات. وەك/

٩٦ _ *منداڵەکە خەوتبوو.*

پێوەرەکانی جیاکردنەوەی کاری بوونی یاریدەدەری ڕووکارساز بۆ ڕووکاری دوور لە کارە لێکسیکییەکان:

أ_ لە ڕستەی بکەر دیاردا، هەمیشە لە دوای کاری سەرەکییەوە دێ.

٩٧ _ *هاتبووم.*

ب_ بۆ کەس ژمارە گەرداندەکرێ. بە واتایەکی تر، جێناوە لکاوەکان دەچنە سەر کاری بوونی یاریدەدەرەوە.

٩٨ _ *هاتبووم.*

٩٩ _ *هاتبووی.*

١٠٠ _ *هاتبووØ.*

١٠١ _ *هاتبووین.*

١٠٢ _ *هاتبوون.*

١٠٣ _ *هاتبوون.*

پ_ هیچ کاتێك نیشانەی نەرێ وەرناگرێ، بەڵکو نیشانەی نەرێ دەچێتە پێش کارە لێکسیکییەکەوە.

١٠٤ _ *نەهاتبووم.*

٢) کاری یاریدەدەری ڕووکارساز بۆ ڕووکاری بەردەوامی

کاری یاریدەدەری خەریکبوونیش یەکێکە لە کارە یاریدەدەرە ڕووکارسازەکان، بەڵام جیاوازیی ئەم کارە لەگەڵ کاری یاریدەدەری بوون لەوەدایە، کە ئەم کارە یاریدەدەرە ڕووکاری

بەردەوامیی دروست دەکات، نەك دوور. هەروەها لە هەر دوو کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوودا بەکاردێ. ئەم کارە لە ڕووی کەس و ژمارەوە شوێنکەوتەی کاری سەرەکی نییە و بە شێوەی ڕابردوو و ڕانەبردوو(ئێستا) تەنیا لەگەڵ کەسی سێیەمی تاکدا بەکاردێت جا کارە سەرەکییەکە بۆ هەر کەسێك بەکارهاتبێ و تاك بێ، یان کۆ:

+ ڕابردوو:

١٠٥ _ *من **خەریکبوو** دەڕۆیشتم.*

١٠٦ _ *تۆ **خەریکبوو** دەڕۆیشتی.*

١٠٧ _ *ئەو **خەریکبوو** دەڕۆیشت.*

١٠٨ _ *ئێمە **خەریکبوو** دەڕۆیشتین.*

١٠٩ _ *ئێوە **خەریکبوو** دەڕۆیشتن.*

١١٠ _ *ئەوان **خەریکبوو** دەڕۆیشتن.*

+ ڕانەبردوو(ئێستا):

١١١ _ *من **خەریکە** دەڕۆم.*

١١٢ _ *تۆ **خەریکە** دەڕۆی.*

١١٣ _ *ئەو **خەریکە** دەڕوات.*

١١٤ _ *ئێمە **خەریکە** دەڕۆین.*

١١٥ _ *ئێوە **خەریکە** دەڕۆن.*

١١٦ _ *ئەوان **خەریکە** دەڕۆن.*

ئەم کارە لە دوو ڕووەوە لە کاری بنچینەیی جیادەبێتەوە:

١// هەمیشە لەگەڵ فۆڕمی بەردەوامیدا، بەکاردێ و لەگەڵ ڕووکارەکانی تری کاردا بەکار نایەت:

١١٧ _ *من **خەریکبووم** دەڕۆیشتم.*

١١٨ _ *من **خەریکم** دەڕۆم.*

١١٩ _ * *من **خەریکم** ڕۆیشتم.*

١٢٠ _ * من **خەریکم** ڕۆیشتوومە.

١٢١ _ * من **خەریکم** ڕۆیشت بووم.

٢// ئەم کارە نەخۆی، نە ئەو کارەی، کە لەگەڵیدا دێ، ناکرێن بە نەرێ:

١٢٢ _ * من **خەریک نیم** دەڕۆم.

١٢٣ _ * من **خەریکم** ناڕۆم.

پ- کاری یاریدەدەری ڕێژەساز

کاری بوون، تاکە کارێکە، کە وەکو کاری یاریدەدەری ڕێژەساز لە زمانی کوردیدا، بەکاردێ و چەندین ڕێژەی جیاواز دروست دەکات.

ڕێژەی مەرجی:

ڕێژەی مەرجی لە ڕابردوودا:

ڕێژەی مەرجی لە ڕابردووی سادە:

١٢٤ _ خەوتبام.

ڕێژەی مەرجی لە ڕابردووی تەواو:

١٢٥ _ بخەوتمایە.

ڕێژەی مەرجی لە ڕابردووی بەردەوام:

١٢٦ _ خەوتبم.

ڕێژەی مەرجی لە ڕابردووی دوور:

١٢٧ _ خەوتبمایە.

ڕێژەی مەرجی لە ڕانەبردوودا:

١٢٨_ **ب**خەوم.

ڕێژەی فەرماندان:

١٢٩_ بخەوە.

دووەم/ کارە ڕێژەییەکان

ڕێژە، هەڵوێست و بۆچوونی قسەکەر سەبارەت بە ناوەرۆکی ئەوەی، کە دەیڵێ، نیشان دەدات(اخلاقی ١٣٨٦: ٨٣)، یان بریتییە لە هەڵوێستی قسەکەر بەرانبەر ئەوەی، کە دەیڵێ.(بائیز عومەر ئەحمەد ٢٠٠٥: ٣)

کاری ڕێژەییش ئەو کارانەن، کە لە پێش کاری ترەوە دێن و تێڕوانینی قسەکەر لە بارەی ئەو کارەی، کە لە دوایانەوە دێ پیشان دەدات.

لەبەرئەوەی کارە ڕێژەییەکان یەکەم: وادەکەن کە لە ڕستەدا، لە دوای خۆیانەوە پاڕستەیەکی تەواوکەری بێت، دووەم: تەنانەت ڕێژەی کاری نێو ئەو پاڕستە تەواوکەرەی، کە لە دوای ئەو کارە ڕێژەییەوە دێت، هەمیشە دەبێ لە ڕێژەی ئیلزامیدا بێ، بەو واتایەی کارە ڕێژەییەکە ڕێژەی کاری پاڕستە تەواوکەرییەکە دیاری دەکات" سێیەم: ڕۆنانی گشتیی ڕستەکە دیاری دەکات، دەبێ کارە ڕێژەییەکان بە کاری سەرەکی ڕستە دابنێین.

گرنگترین ئەو کارە ڕێژەییانەی، کە لە زمانی کوردیدا، بەکاردێن بریتین لە: توانین، کردن- بە شێوەی نەرێ-(دەکرێ)، شیان، بوون(دەبێ)،... هتد.

١- تایبەتمەندییەکانی کارە ڕێژەییەکان

کارە ڕێژەییەکان بە شێوەیەکی گشتی لە زمانی کوردیدا چەند تایبەتمەندییەکیان هەیە:

أ_ کاری ڕێژەیی لە زمانی کوردیدا، هەمیشە لە پێش کاری لێکسیکیدا دێت، بەڵام دەشێ هەموو کەرەسەکانی تری ڕستە لە نێوان کارە ڕێژەییەکە و کارە لێکسیکییەکەدا بێ. بە واتایەکی تر، زۆر جار لە نێوان کاری ڕێژەیی و کاری سەرەکیدا، یەکەی ڕستەسازیی تر دێ و مەودا دروست دەبێ.(رخزادی١٣٧٩: ٢١٠-٢١١)

١٣٠ _ *__دەبێ__ بڕۆیت.*

١٣١ _ *__دەتوانم__ بڕۆم.*

١٣٢ _ *__دەتتوانی__ نانەکەت بخۆی.*

١٣٣ _ *__دەبێ__ ئەوان هەموویان بگەڕێنەوە.*

ب_ ڕێژەی کارەکەی دوای خۆیان دەگۆڕن؛ یان بە شێوەیەکی تر بڵێین ڕێژەی کارەکەی دوای خۆیان دیاری دەکەن.

١٣٤ _ *دەبو **بهاتیتایە**.*

١٣٥ _ **دەبو **دەهاتی**.*

١٣٦ _ *دەتوانی **بخەویت**.*

١٣٧ _ **دەتوانی **دەخەویت**.*

پ_ بە تەنیا وەکو کاری لێکسیکی بەکارنایەت و هەمیشە کارێکی لێکسیکی لەگەڵدا دێ.

١٣٨ _ **دەبو.*

١٣٩ _ **دەشێ.*

ت_ واتا بنچینەییەکەیان ناگۆڕێت.(رخزادی ١٣٧٩: ٢١٠-٢١١)

ج_ لە ڕووی گەردانکردنەوە دوو فۆڕمیان هەیە(رخزادی ١٣٧٩: ٢١٠-٢١١):

١_ لەگەڵ هەموو ڕێژەکاندا یەك شێوەیان هەیە: دەبێ بخەوم دەبێ بخەوی. بەو واتایەی، کە لە کاتی گەردانکردندا، تەنیا کارە لێکسییەکە بۆ هەموو کەسەکان گەردانده‌کرێ، هەرچی کارە ڕێژەییەکەیە تەنیا بۆ کەسی سێیەمی تاك گەردانده‌کرێ.

٢_ لە گەردانکردندا لەگەڵ کارە لێکسیکییەکاندا لە ڕووی کەس و ژمارەوە ڕێکدەکەوێت: ١٤٠ _ *دەتوانم بنووسم. دەتوانی بنوسی.*

چ_ کارە ڕێژەییەکان تەنیا یەك تەواوکەری خورتی لە خۆدەگرن، کە ئەویش پاڕستەی تەواوکەرییە. ئەو تەواوکەرەش، لەگەڵ هیچ تەواوکەرێکی تر ئالوگۆڕی پێ ناکرێت:

١٤١ _ *دەبێ بڕۆم.*

؟؟ من دەبم.

**من ئەمە دەبم.*

١٤٢ _ *دەتوانن قسە بکەن*

؟؟ دەتوانن

**قسەکردن دەتوانن.*

١٤٣ _ دەتوانین پەنجەرەکە دابخەین؟

؟؟ دەتوانین؟

**ئەوە دەتوانین؟*

ح_ کاری پاڕستەی تەواوکەری لە کارە ڕێژەییەکاندا، زۆربەی کات لە ڕووی کەس و ژمارەوە لەگەڵ بکەری شاڕستەکەدا ڕێکدەکەوێت. واتە، بکەری پاڕستەی تەواوکەری و بکەری شاڕستەکە یەکێکن. بە لە ناوچوونی ئەو ڕێکەوتنە، ڕستەکە دەبێتە ناڕێزمانی:

١٤٤ _ أ- دەتوانین قسە بکەین.

*ب- *دەتوانین قسە بکەن.*

خ_ کاری پاڕستەی تەواوکەری لە کارە ڕێژەییەکاندا، لە کاتی ڕانەبردوودا، هەمیشە کاری ئیلزامییە و گۆڕینی ڕێژەکەی دەبێتە هۆی فۆڕم نادروستبوونی ڕستەکە:

١٤٥ _ دەبێ ئیستا بڕۆم.

**دەبێ ئێستا دەڕۆم.*

١٤٦ _ دەتوانین قسە بکەین.

**دەتوانین قسە دەکەین.*

١٤٧ _ دەبێ پەنجەرەکە دابخەین!

**دەبێ پەنجەرەکە دادەخەین!*

د_ کارە ڕێژەییەکان ڕێژەی فەرماندان و ڕووکاری بەردەوامییان نیە.

*١٤٨ _ أ- *دەبێ بڕۆ!*

*ب- *دەبێ دەڕۆم.*

ڕ_ کارە ڕێژەییەکان بە مەبەستی دەربڕین و پیشاندانی شایستەیی، ناچاری، پێویستی، ئەگەر، ڕێگەپێدان، توانا/توانین/ لە باردابوون و ... هتد بەکاردێن.(مەحەمەدی مەحویی ٢٠١١: ٢٠٩-٢١٣)

٢- جیاوازیی نێوان کاره یاریدەدەر و کاره ڕێژەییەکان

کاره ڕێژەییەکان هەڵوێستی قسەکەر سەبارەت بە کارەکەی دوای خۆیان دەردەبڕن، لە کاتێکدا، کە ئەرکی سەرەکیی کاره یاریدەدەرەکان یارمەتی دانی گەردانکردن و هێنانه ئارای ڕۆنانێکی نوێی کارەکانی تره.(یوسفی ١٣٧٩: ٨١)

کاره ڕێژەییەکان واتای بنچینەیی خۆیان دەپارێزن وەکو (بوون) له:

١٤٩ _ *__دەتوانم__ بڕۆم.*

بەڵام کاره یاریدەدەرەکان واتای بنچینەیی خۆیان له دەست دەدەن، وەکو کاری (بوون) لەم ڕستەیەی خوارەوەدا:

١٥٠ _ *من هات__بووم__.*

سێیەم/ کاری پەیوەندی

جۆرێکی تری کارەکان کە له ڕووی ڕستەسازییەوە تایبەتمەندیی خۆی هەیە، پێی دەوترێ کاری پەیوەندی[١٠]. ئەم کارانەش گرووپێکی بچووك دروست دەکەن، کە بە مەبەستی دروستکردنی پەیوەندیی ئیسنادی له نێوان بکەر و تەواوکەری بکەردا بەکاردێن. هەر بۆیەش پێیان دەوترێ کاری پەیوەندی. ئەو ڕستانەی، کە تێیاندا سوود لە کاری پەیوەندی وەردەگیرێت، پێیاندەوترێ ڕستەی ئیسنادی. ئەم ڕستانەش چەند تایبەتمەندییەکیان هەیە:

١_ ڕستە ئیسنادییەکان لە سێ بەش پێکهاتوون ئەوانیش (بکەر، تەواوکەری بکەر و کاری پەیوەندی)ن.

_ ***__ئاواز__***(بکەر) ***__بوو__***(کاری پەیوەندی) ***__بە مامۆستا__***(تەواوکەری بکەر).

٢_ بکەر لەم جۆره ڕستانه دەتوانێ ئاماژەیی، یان نائاماژەیی بێ.

١٥١ _ ***__ئازاد__*** *زیرەکە.(ئاماژەیی)*

١٥٢ _ ***__مرۆڤ__*** *ژیره.(نائاماژەیی)*

٣_ زۆربەی ڕستە ئیسنادییەکان، بەتایبەتی، ئەگەر تەواوکەری بکەرەکە ئاوەڵناو بێ، دەتوانرێ بگۆڕدرێ بۆ ڕستەیەکی کۆزەتیڤی. واتە لە زۆربەی شوێندا، بە سوود وەرگرتن لە پرۆسەیەکی گشتیی ڕستەسازی، واتە پرۆسەی بەکۆزەتیڤکردن، دەتوانرێ زنجیرەی (١) ی

خوارەوە، بگۆڕرێ بۆ زنجیرەی (٢)؛ دەبـێ سـەرنجی ئـەوە بـدەین، کـە زنجـیرەی (١) ڕۆنـانی بنچینەیی و زنجـیرەی (٢) ڕۆنـانێکی لاوەکی(داڕێژراو)ـــە، کـە لـە ڕۆنانـە بنچـینەییەکەوە داڕێژراوە(طبیب   اده ١٣٨٥ ب: ٧٥-٧٨):

(١) بکەر + تەواوکەری بکەر + کاری پەیوەندی

١٥٣ _ *منالّەکە گەورە بووە.*

(٢) بکەر (کە لە دەرەوە دێت) + بەرکار(کـە هـەمان بکـەری ڕۆنـانی سـەرووە) + تەواوکەری بکەر + کاری کۆزەتیڤیی (کردن)

١٥٤ _ *دایکەکە منالّەکەی گەورە کردووە.*

٤_ هەندێ جار بکەر، یان تەواوکەری بکەر لە ڕسـتە ئیسـنادییەکاندا، بـەهۆی زۆر بەکارهێنانەوە دەکرتێ لە ئەنجامدا ڕستەیەك دروست دەبێ، کە لە دوو پاژ پێکهـاتووە. ئـەم ڕستانە، کە کارەکەیان بەزۆری بە شێوەی کەسی سێیەمی تاکە(تەنیا بۆ کەسی سێیەمی تاك گەردان دەکرێ)، ناوی دەنێین ڕستە ئیسنادییە ناتەواوەکان:

١٥٥ _ *واردە:* کرتاندنی بکەر؛ بۆ نموونە: (هەوا) ساردە.

١٥٦ _ *بووە هەتاو:* کرتاندنی بکەر؛ بۆ نموونە: (جەوەکە) بووە هەتاو.

١٥٧ _ *بووە هەور:* کرتاندنی بکەر؛ بۆ نموونە: (ئاسمان) بووە هەور.

١٥٨ _ *بەو شێوەیە/ئەوها بوو، کە گوتم:* کرتاندنی بکـەر؛ بـۆ نموونـە: (ڕووداوەکـە) بەوشێوەیە/ئەوها بوو، کە گوتم.

١٥٩ _ *ئیشەکە بوو:* کرتاندنی تەواوکەری بکەر؛ بۆ نموونە: ئیشەکە (جێبەجێ) بوو.

کارە پەیوەندییەکان، لە ڕووی جۆری ئەو ئیسنادەی، کە لە نێوان بکەر و تەواوکـەری بکەردا، دروستی دەکـەن بـە سـەر دوو جـۆری کـاری پەیوەنـدیی ڕۆیشـتوو(ڕەوان) و کـاری پەیوەندیی ئەنجامیدا، دابەش دەبن(Quirk 1985: 1171):

یەکەم// کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو ڕوونکەرەوەی پەیوەندیی ئیسنادیی نێوان بکـەر و تەواوکەری بکەرە بەو شێوەیەی، کە هەیە. ئەم کارە گوزارشت لە بارودۆخ و هەلومـەرجێکی وەستاو دەکات و بەهیچ جۆرێك جووڵە و گۆڕان و شوێنگۆڕکێ ناگەیەنێت.(حق‌بین ١٣٨٥: ٢٥-٢٦) لە زمانی کوردیدا کاری <<بوون>>، کارێکی پەیوەندیی ڕۆیشتووە:

١٦٠ _ *ئەو نێرە.(و هەمیشە نێرە)*

١٦١ _ *مەبەست زەحمەتکێشە.*

١٦٢ _ *من زیرەك بووم. (رابردوو)*

١٦٣ _ *من زیرەکم. (ئێستا)*

١٦٤ _ *من زیرەك دەبم.(داهاتوو)*

١٦٥ _ *ئێمە گەرمامان بوو. (رابردوو)*

١٦٦ _ *ئێمە گەرمامانە.(ئێستا)*

١٦٧ _ *ئێمە گەرمامان دەبێن. (داهاتوو)*

دووەم// کاری پەیوەندیی ئەنجامی، ڕوونکەرەوەی پەیوەندیی ئیسنادیی نێوان بکەر و تەواوکەری کاری پەیوەندیە، بە شێوەیەك کە گەیشتووەتە ئەنجام. کاری <<بوون>> کارێکی پەیوەندیی ئەنجامییە:

١٦٨ _ *ئاشتی بوو بە ئەندازیار(رابردوو)*

١٦٩ _ *ئاشتی دەبێ بە ئەندازیار(رانەبردوو)*

١٧٠ _ *منداڵەکە گەورەبووە.(رابردوو)*

١٧١ _ *منداڵەکە گەورە دەبێ.(رانەبردوو)*

ئەم دوو کارە چەند جیاوازییەکیان هەیە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١_ یەکێ لە جیاوازییەکانی نێوان کاری پەیوەندیی ئەنجامی لەگەڵ کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوودا لەوەدایە، کە کاری پەیوەندیی ئەنجامی دەکرێ بە فەرماندان و کارەکەش لە سەرەتادا و لە پێش تەواوکەری کاری پەیوەندیدا دێ. وەکو:

١٧٢ _ *ببە بە ئەندازیار(فەرماندان)*

بەڵام بۆ ئەوەی، کە کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو بکەین بە فەرمان زۆربەی کات دەبێ کارێکی تری لەگەڵدابێ، کە لە ڕێژەی فەرماندا بێ و کارە پەیوەندییە ڕۆیشتووەکەش خۆی لە ڕێژەی ئیلزامیدابێ، هەروەها کارە پەیوەندییەکەش دەکەوێتە کۆتایی و دوای تەواوکەری کاری پەیوەندییەوە. وەکو:

١٧٣ _ هەوڵدە زیرەك بیت.

یا دەبێ لەگەڵ کارێکی ڕێژەییدا بێ. وەکو:

١٧٤ _ دەبێ زیرەك بیت.

هەر کاتێکیش بوو بە فەرماندان، بۆ نموونە:

١٧٥ _ زیرەك بە!

ئەوا کارەکە کارێکی ئەنجامییە، نەك ڕۆیشتوو. ڕێژە هەواڵیکەشی لە کاتی رابردوودا بریتییە لە:

١٧٦ _ زیرەك بووە.

کە تیایدا کاری <<بوون>> کارێکی ئەنجامییە. نەك کارێکی ڕۆیشتوو، وەك لە:

١٧٧ _ زیرەك بوو.

٢_ جیاوازییەکی تری نێوان کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو و کاری پەیوەندیی ئەنجامی ئەوەیە، کە کاری پەیوەندیی ئەنجامی بۆ هەر چوار ڕووکارەکەی ڕابردووی هەواڵی گەردانەدەکرێت:

١٧٨ _ ئاشتی بوو بە ئەندازیار(رابردووی نزیك)

١٧٩ _ ئاشتی دەبوو بە ئەندازیار(رابردووی بەردەوام)

١٨٠ _ ئاشتی بووبوو بە ئەندازیار(رابردووی دوور)

١٨١ _ ئاشتی بووە بە ئەندازیار(رابردووی تەواو)

بەڵام ئەمە سەبارەت بە کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو وانییە:

١٨٢ _ من زیرەك بووم. (رابردووی نزیك)

١٨٣ _ ؟من زیرەك دەبووم. (رابردووی تەواو)

١٨٤ _ ؟من زیرەك بووبووم. (رابردووی دوور)

*١٨٥ _ *من زیرەك بوووم. (رابردووی تەواو)*

یەکێك لە گرنگترین تایبەتمەندییەکانی کاری پەیوەندی لە زمانی کوردیدا ئەوەیە، کە زۆربەی کات دەتوانرێ کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو بگۆڕدرێ بۆ کاری پەیوەندیی ئەنجامی و بەپێچەوانەوەش:

١٨٦ _ *نەوزاد یەکەمە. (کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو)*

١٨٧ _ *نەوزاد بوو بە یەکەم. (کاری پەیوەندیی ئەنجامی)*

١٨٨ _ *شیراز بوو بە مامۆستا.(کاری پەیوەندیی ئەنجامی)*

١٨٩ _ *شیراز مامۆستایە.(کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو)*

لە زۆربەی ئەو شوێنانەی، کە ناتوانین کاری <<بوون>>ی ڕۆیشتوو بگۆڕین بۆ <<بوون>>ی ئەنجامی، یان کاری <<بوون>>ی ئەنجامی بۆ <<بوون>>ی ڕۆیشتوو بگۆڕین، ئەوا کارەکە کاری پەیوەندی نییە، ئەمەش یەکێکە لە پێوەرە گرنگەکان بۆ ناسینەوەی کاری پەیوەندی لە زمانی کوردیدا.

چوارەم/ کاری بنچینەیی

جۆری چوارەم کاری بنچینەییە. کاری بنچینەییش ئەو کارانەن، کە دەتوانن بە تەنیا لە ڕستەدا بەکار بێن. بە واتایەکی تر، بەبێ یارمەتی کار(یا ناو، ئاوەڵناو و گرێی بەند)ێکی تر دەتوانن گوزارە دروست بکەن. واتە پێویستییان بە یارمەتیی کەرەسەی تر نییە.(**مەحەمەدی مەحویی ٢٠١١: ١٦٣**) هەروەها جگە لە بکەر تەواوکەرەکانی تری وەکو بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و... هتد، لە خۆدەگرن. هەروەها ئەم کارانە کردەوەیەك، یان دیاردەیەك، یان بارێك دەردەبڕن. بۆ نموونە کارەکانی (هاتن، چوون، بردن، خواردن، نوستن، ... هتد) لەم جۆرە کارانەن.

٢-٢-٣- جۆرەکانی کار لە ڕووی بارگەخستنەوە

بەرلەوەی کارەکانی زمانی کوردی لە ڕووی بارگەخستنەوە پۆلێنبکەین بەپێویستی دەزانین سەرەتا باس لە تەواوکەرەکانی کار لە زمانی کوردیدا بکەین، کە ژمارەیان هەشت دانەیە، ئەوانیش (بکەر(بکەری ناوی و بکەری پاڕستەیی)، بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ،

بـەرکاری خستنەسـەر، پاڕسـتەی تەواوکـەری، تەواوکـەری بکـەر، تەواوکـەری بـەرکار و ئاوەڵگوزارە)ن.

٢-٢-٣-١- تەواوکەرەکانی کار

تەواوکەری کار ئەو توخمە ڕستەسازییانەن، کە لەلایەن کـارەوە هەڵدەبـژێردرێن. بـەو واتایەی، کە بوونیان بە کاری سەرەکیی ڕستەوە بەندە و بەشێکن لـە بارگـەی کارەکـە و بـە بەشێك لە زانیارییە لێکسیکییەکانی کارەکە دەژمێردرێن.

تەواوکەرەکانی کار بە گشـتی لـە ژێـر کاریگـەریی کـارە سـەرەکییەکەی ڕسـتەوە، فۆڕمێکی تایبەتی وەردەگرن و هەر جۆرە گۆڕانکارییەك لە فۆڕمەکەیاندا، ڕستەکە دەکات بە ناڕێزمـانی. بـۆ نموونـە کـاری <<مۆڵـەت پێـدان>> پێویسـتیی بـە تەواوکـەرێکی خورتی(گرێیێکی بەندی بەیی)ی هەیە و هەر جۆرە گۆڕانکارییەك لە فۆڕمی ئەم تەواوکـەرە، دەبێتە هۆی ئەوەی ڕستەکە ببێتە فۆڕم نادروست:

١٩٠ _ *ئاکام مۆڵەتی بەمن دا.*

١٩١ _ **ئاکام مۆڵەتی لە من دا.*

١٩٢ _ **ئاکام مۆڵەتی بۆمن دا.*

هەروەها کاری <<بەکرێ دان>>یش، پێویستیی بەگرێیێکی بەندی بـەیی هەیـە، و هەر جۆرە گۆڕانکارییەك لە فۆڕمی ئەم تەواوکەرەش، دەبێتـە هـۆی فـۆڕم نادروسـت بـوونی ڕستەکە. بۆ نموونە:

١٩٣ _ *هەژیر خانووەکەی بەکرێ دا بە شادان.*

١٩٤ _ **هەژیر خانووەکەی بەکرێ دا لە شادان.*

١٩٥ _ **هەژیر خانووەکەی بەکرێ دا شادان.*

یەکەم/ بکەر

بکەر لە زمانی کوردیدا، لە ڕووی ڕۆنانەوە بە دوو شێوە دەردەکەوێت؛ یەکێکیان بـە شێوەی ناو(گرێی ناوی) و ئەوی تریان بە شێوەی پاڕستەیە. بکـەری نـاویش خـۆی لـە ڕووی

سەربەخۆبوون و خورتییەوە بە دوو شێوە دەردەکەوێت، یەکێکیان بە شێوەی بکەری ئاشکرا، کە سەرپشکییە و ئەوی تریان بە شێوەی جێناو/کلیتیکی بکەری، کە خورتییە. کەواتە دەتوانین جۆرەکانی بکەر لە زمانی کوردیدا لەم هێلکارییەی خوارەوەدا ڕوونبکەینەوە:

هێلکاریی ژمارە ٧
جۆرەکانی بکەر لەزمانی کوردیدا

١- بکەری ناوی

بکەری ناوی وەکو یەکێك لە تەواوکەرەکانی کار لە ڕستەدا لە زۆربەی ڕستەکانی زمانی کوردیدا، دەبینرێن، ئەویش دوو شێوی هەیە. یەکێکیان بە شێوەی ئاشکرا، کە بریتییە لە وشەیەك، یان گرێیێك، کە بوونی خورتی نییە. (بڕوانە نموونەکانی (أ) لە خوارەوە)، ئەوی تریان بە شێوەی کلیتیکی بکەری، کە بەکارەکەوە دەلکێت[١١] و بوونی خورتییە (بڕوانە نموونەکانی (ب) لە خوارەوە):

١٩٦ _ أ _ منداڵەکان لە گەشتەکە گەڕانەوە.

ب _ لە گەشتەکە گەڕانەوە.

١٩٧ _ أ _ ئەوان دەچن بۆ بینینی دایکیان.

ب _ دەچن بۆ بینینی دایکیان.

١٩٨ _ أ _ ئێمە بەبیستنی ئەم قسانە بێزاربووین.

ب _ بەبیستنی ئەم قسانە بێزاربووین.

هەرچەندە دەرکەوتنی بکەری ناوی ئاشکرا لە زمانی کوردیدا، سەرپشکییە، بەڵام لەگەڵ هەندێ کاردا، بەتایبەتیی لە هەندێ لەو کارانەدا، کە بارودۆخی سروشت دەردەبڕن، ناکرێ بکەر لەگەڵ ئەو جۆرە کارانە دەربکەوێ[١٢]:

١٩٩ _ گەرمایە

٢٠٠ _ زووە.

٢٠١ _ ڕەشەبایە.

٢٠٢ _ سەرمایە.

٢٠٣ _ هەورەتریشقەیە.

٢٠٤ _ هەورەگرمەیە.

٢٠٥ _ هەورە.

٢٠٦ _ هەتاوە.

بکەری ناوی لە ڕیزی تەواوکەری خورتیی زۆربەی کارەکانی زمانی کوردییە، کە دەبێ لە ڕۆنانی بارگەخستنییاندا پیشان بدرێن:

مردن: <بکەر>

گەڕانەوە: <بکەر، (بەرنا لەیی)، (بەرنا بەیی)>

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە <<گەڕانەوە>> کارێکە، تەواوکەرێکی خورتی(بکەر) و دوو تەواوکەری سەرپشکی(بەرکاری ناڕاستەوخۆی لەیی و بەرکاری ناڕاستەوخۆی بەیی) لە خۆ دەگرێت.

لەزمانی کوردیدا، بکەری ناوی لەگەڵ هیچ کام لە تەواوکەرەکانی تری کار تێکەڵ نابێ، بەڵام بۆ ناسینەوەی دەتوانین سوود لە دوو پێوەر وەربگرین.

١/ لە ڕستەی بێنیشاندا[١٣] لە سەرەتای ڕستەدا دێ.

٢/ بکەر تاکە تەواوکەرە لە ڕستەدا، کە لە ڕووی کەس و ژمارەوە لەگەڵ کارە بنچینەییەکە ڕێك دەکەوێت.

٣/ هەمیشە دەتوانین بە ئامرازی پرسی وەکو <<چ؟>> پرسیاری لە بارەوە بکرێت. بە شێوەیەکی تر دەتوانین بڵێین سوود لە پرسیاری (چ کەسێك/شتێك کارەکەی ئەنجامدا؟)، یان (ڕستەکە لە بارەی کێ/چیەوەیە؟) وەردەگرین:

٢٠٧ _ *نەوزاد هات.*

٢٠٨ _ *من و شێرزاد کتێبەکانمان خوێندەوە.*

٢٠٩ _ *چێشتەکە خۆشە.*

٢- بکەری پاڕستەیی

بکەری هەندێ کار بە شێوەی پاڕستە و لە دوای کارەکەوە دەردەکەوێت.(ئومێد بەرزان برزۆ ٢٠١١: ٨٢) ئەمەش کاتێك ڕوو دەدات، کە هەندێ وشەی وەکو (باشتر، پێویست، دیار و ئاشکرا) وەکو تەواوکەری بکەر لە ڕستەدا دەردەکەون ئەم جۆرە کارانە بکەری پاڕستەیی لە خۆدەگرن:

٢١٠ _ أ _ *باشترە، کە بێ.*

ب _ *[[باشتر تب]، [ـە]، [کە بێ بپا]]*

٢١١ _ أ _ *پێویستە، کە بۆ ئەوێ بچین.*

ب _ *[[پێویست تب]، [ـە]، [کە بۆ ئەوێ بچین بپا]]*

دەتوانین ئەو ڕستانەی، کە بکەری پاڕستەییان تێدایە، بگۆڕین بە ڕستەی ئیسنادیی ئاسایی، واتە ئەو ڕستانەی، کە ڕۆنانی بارگەخستنیی <ب، تب>، یان هەیە(بڕوانە نموونەکانی (ب) لە خوارەوە):

٢١٢ _ أ _ *باشترە، کە بێ.*

ب _ هاتنی ئەو باشترە.

٢١٣ _ أ _ پێویستە، کە بۆ ئەوێ بچین.

ب _ چوونمان بۆ ئەوێ پێویستە.

بکەری پارستەیی بە شێوەی تریش لەگەڵ کاری پەیوەندییدا بەکاردێ. بۆ نموونە لەم ڕستانەی خوارەوەدا بکەری پارستەیی لەگەڵ تەواوکەری بکەری<<ئومێد>> و <<بڕیار>> بەکارهاتووە:

٢١٤ _ ئومێد وایە [کە بێن]

٢١٥ _ بڕیار وایە [کە بێن]

ناتوانین ئەم جۆرە ڕستانە بگۆڕین بە ڕستەی ئیسنادیی ئاسایی(بڕوانە نموونەکانی (ب) لە خوارەوە):

٢١٦ _ أ _ ئومێد وایە، کە بێن.

*ب _ *هاتنی ئەوان ئومێدە.*

٢١٧ _ أ _ بڕیار وایە، کە بێن.

*ب _ *هاتنی ئەوان بڕیارە.*

بکەری پارستەیی لەگەڵ کارە داڕێژراو و لێکدراوەکانی وەکو <<دەرکەوتن، جێگەی خۆ بوون، پێچوون>>یش دەردەکەوێت:

٢١٨ _ لە قسەکانی وادەردەکەوێ [کە نەخۆشە].

٢١٩ _ جێگای خۆیەتی [کە تۆش بێیت].

٢٢٠ _ پێدەچێ [کە ساردبێ].

بەم پێیە ڕۆنانی بارگەخستنیی کارەکانی <<دەرکەوتن، جێگەی خۆ بوون، پێچوون>> بەم شێوەیەی خوارەوە دەخەینە ڕوو:

أ_ دەرکەوتن: <بپا، بەرنا لەیی>

ب_ جێگەی خۆ بوون: <بپا>

پ_ پێچوون: <بپا>

دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە هەندێ جار لە سەرەتای ئەم کارانەی سەروو، ناو، یان جێناوێك دێ. بۆ نموونە <<ئێوە>> لەم ڕستەیەی خوارەوە:

٢٢١ _ *ئێوە پێدەچێ کوردبن.*

بەڵام دەبێ بزانین ئەم ناو، یان جێناوە بەهیچ شێوەیەك بکەری کاری ناوەندیی ڕستەکە نییە، بەڵکو بکەری پاڕستەکەیە. بەدەربڕینێکی تر <<ئێوە>> لە ڕستەی سەروودا، بکەری کاری پێچوون نییە، بەڵکو بکەری کاری پاڕستەکە، واتە بکەری کاری <<بوون>>ـە:

٢٢٢ _ *پێدەچێ ئێوە کوردبن.*

دووەم/ بەرکار

بەرکار یەکێکە لە تەواوکەرەکانی کار، کە بە شێوەی وشە، یان گرێیێکی سەربەخۆ لە ڕستەدا دەردەکەوێ. کردەی کارەکە بەبێ بوونی هیچ ئامرازی بەندێك دەکەوێتە سەر کارەکە. لە ڕێزمانی دێریندا بەو کارانەی، کە بەرکار وەردەگرن دەگوترێ کاری تێپەڕ. بەرکار لە ڕیزی تەواوکەرە خورتییەکانی ئەم جۆرە کارانە دەژمێردێ.:

٢٢٣ _ ***ژنەکە**م بینی.*

٢٢٤ _ ***کتێبەکە**م خوێندەوە.*

٢٢٥ _ ***خانوەکەی ئەو**یان خراپکرد.*

٢٢٦ _ *کاك کامەران دوێنێ شەو لە ماڵی هاوڕێکەی **سێوی** خوارد.*

٢٢٧ _ *ئازاد **یادی لە دایکبوونی دۆست و ئاشناکانی** لە بیرناچێت.*

٢٢٨ _ *گوڵان **یەك کوڕی** هەیە.*

٢٢٩ _ *سەرکار **هەموو شتێك** دەزانێت.*

بەرکار لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کارە تێپەڕەکاندا بە کورتکراوەی<<بـە>> پیشان دەدەین:

أ_ گرتن: <ب، بە>پۆلیسەکان دزەکەیان گرت.

ب_ ئاگاداركردنەوە: <ب، بەر، (بەنا لەیی)> پۆلیسەكانی هاتوچۆ شـۆفێرەكان لـە تێكچوونی ڕێگاكە ئاگاداردەكەنەوە.

دەشێ بەركار لەگەڵ بەركاری خستنەسەر، یان تەواوكەری بەركار تێكەڵ بكرێـت، بـۆ چۆنیەتی جیاكردنەوەی ئەمانە لە یەكتری، دوای ناساندنی بەركاری خستنەسەر و تەواوكـەری بەركار بەدرێژی لێی دەدوێین[١٤].

سێیەم/ بەركاری ناڕاستەوخۆ

بەركاری ناڕاستەوخۆ یەكێكە لەو تەواوكەرە سەرپشكییانەی كار، كە بەكارهێنانێكی زۆری هەیە لە زمانی كوردیدا. بەركاری ناڕاستەوخۆ هەمیشە لە شـێوەی گرێیێكـی بەنـددا دەردەكەوێت و كاریگەری كارەكە بەهۆی ئامرازێكی بەنـدەوە دەكەوێتـە سـەری. كارەكـانی وەكـو (هـاتن، باوەڕهـەبوون، قسـەكردن، بـردن، جـەنگان، هێـرش بـردن، وانـە وتنـەوە و خووپێوەگرتن، پێدان، لێدان، زانین، خستن، هەڵگـەڕان، لكـان، لێهـاتن، لێچـوون، كـەوتن، خستن، تێگرتن، گوێ گرتن و ڕزگاركردن، دەعوەت كردن، گـەڕان، كـڕین و وەرگـرتن، ...)، بەركاری ناڕاستەوخۆ وەردەگرن.

٢٣٠_ *ئەو **لە هەولێرەوە** چوو **بۆ سلێمانی**.*

٢٣١_ *ئەو باوەڕی **بەخوا** هێنا.*

٢٣٢_ *من **لە بارەی وانەكانەوە** قسە لەگەڵ **تۆدا** دەكەم.*

٢٣٣_ *كتێبەكانم **بۆ تۆ** نارد.*

٢٣٤_ *لەگەڵ **دوژمندا** جەنگاین.*

٢٣٥_ *هێرشمان برد **بۆ دوژمن**.*

٢٣٦_ *مامۆستا ڕووناك وانەی كوردی **بە ئێمە** دەڵێتەوە.*

٢٣٧_ *خووی **بەم دەرمانەوە** گرتووە.*

هەرچەندە بەركاری ناڕاستەوخۆ هەمیشە بە شێوەی گرێیێكی بەندە، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین، كە هەموو گرێیێكی بەند بەركاری ناڕاستەوخۆ نییە، بەڵكو لەوانەیە گرێی بەند ئەركی تری وەكو ئاوەڵكار[١٥]یش ببینێت.

پێویسته هەڵوەستەیەك لە سەر كارە جوڵانەوەییەكانی (وەكو <<هاتن، بردن، ڕۆیشتن>> و ... هتد) بكەین. هەموو كارێكی جوڵانەوەیی سەرەتا و كۆتایی هەیە و پێویستە ئەمەش لە ڕۆنانی بارگەخستنییاندا ڕەنگبداتەوە. لە ڕۆنانی بارگەخستنیی هەموو كارێكی جوڵانەوەییدا بەركارێكی ناڕاستەوخۆی <<لەیی>>، كە ڕوونكەرەوەی سەرەتای جوڵانەوەكە و بەركارێكی ناڕاستەوخۆی <<بۆیی>> تر، كە كۆتایی(مەبەست)ی جوڵانەوەكەیە، هەیە، ئەوەی پێویستە بزانین ئەوەیە، كە ئایا دەتوانین ئەم گرێ بەندانە وەكو سەربار، یان ئاوەڵكاری شوێنی لە بەرچاوبگرین؟، یان دەبن بە تەواوكەری كار؟ بێگومان وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە پێویستیی بە بەڵگە هەیە. هەر وەكو پێشتر ئاماژەمان پێكرد یەكێك لە تایبەتمەندییەكانی تەواوكەر ئەوەیە، كە فۆڕمەكانیان لەلایەن سەرەكانیانەوە دیاری دەكرێت. لە كاتێكدا، كە ئەم مەرجە بۆ سەربارەكان لە ئارادا نییە و سەربارەكان بەفۆڕمی جۆراوجۆر لە ڕستەدا دەردەكەون. بە پێی ئەم تایبەتمەندییە، دەتوانین بڵێین گرێی بەندی <<لەیی>> لە كارە جوڵانەوەییەكاندا، هەمیشە تەواوكەرە، چونكە جگە لەم فۆڕمە بەهیچ فۆڕمێكی تر دەرناكەوێت:

٢٣٨ _ *ئەو لە هەولێرەوە هات بۆ سلێمانی.*

٢٣٩ _ **ئەو كوێ هات بۆ سلێمانی.*

٢٤٠ _ ** ئەو هەولێر هات بۆ سلێمانی.*

ئەوەی بۆ گرێی بەندی <<لەیی>> گوترا بۆ گرێی بەندی <<بۆیی>>یش هەر ڕاستە:

٢٤١ _ *ئەو لە هەولێرەوە هات بۆ سلێمانی.*

٢٤٢ _ **ئەو لە هەولێرەوە هات كوێ.*

٢٤٣ _ ** ئەو لە هەولێرەوە هات سلێمانی.*

بەم پێیە هەر دوو گرێی بەندی <<لەیی>> و گرێی بەندی <<بۆیی>> لە كارە جوڵانەوەییەكاندا، لە ڕیزی تەواوكەرەكانی ئەم كارانە دەژمێردرێن، بەمەش دەبێ بە بەشێك لە ڕۆنانی بارگەخستنیی كارەكانیان بزانین.

بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کاردا، بە شێوەی کوتکراوەی<بەرنا> پیشان دەدەین. هەروەها پێویستە جۆری ئامرازی بەندەکەش، لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کارەکەدا، پیشان بدەین، بۆ نموونە <بەرنا لەیی>، <بەرنا بەیی>، <بەرنا بۆیی> و... هتد

أ_ هاتن: <ب، (بەرنا لەیی)، (بەرنا بۆیی)>

٢٤٤ _ ئەو لە هەولێرەوە هاتبوو بۆ سلێمانی.

ب_ باوەڕهەبوون: <ب، (بەرنا بەیی)>

٢٤٥ _ ئەو باوەڕی بەخوا هەیە.

پ_ قسەکردن: <ب، بەرنا لەگەڵیی، (بەرنا لە بارەیی)>

٢٤٦ _ من لە بارەی وانەکانەوە قسەم لەگەڵ تۆدا کرد.

ت_ پێدان: <ب، بەر، بەرنا بەیی>

٢٤٧ _ کتێبەکانی بە تۆ دا.

ج_ جەنگان: <ب، بەرنا لەگەڵیی>

٢٤٨ _ ئێمە هەمیشە لەگەڵ ئەم دێوەزمەیەدا جەنگاوین.

چ_ هێرش بردن: <ب، (بەرنا بۆیی)>

٢٤٩ _ هێرشمان بۆ دوژمن برد.

هەموو گرێییێکی بەندی خورتی نابێتە بەرکاری ناڕاستەوخۆ، بۆیە پێویستە چەند بنەمایەکمان لە بەردەستدابێ بۆ جیاکردنەوەی بەرکاری ناڕاستەوخۆ لەو گرێ بەندانەی، کە تەواوکەری کار، یان بەرکار نین. بە واتایەکی تر، دەبن بە سەربار. بە گشتی بەرکاری ناڕاستەوخۆ لەگەڵ ئاوەڵکارە تەواوکەرییەکان و ناتەواوکەرەکانیشدا، تێکەڵ دەبێ. لێرەدا تەنیا باس لە جیاکردنەوەی بەرکاری ناڕاستەوخۆ و ناتەواوکەرەکان، یان گرێ بەندە ئاوەڵکارییەکان دەکەین:

١/ لە شوێنی گرێی ناویی بەرکاری ناڕاستەوخۆ، دەتوانین سوود لە وشە پرسیارەکانی وەکو <<چ کەسێك، کێ، چی و لە کوێ >> وەربگرین" بەڵام لە شوێنی گرێ بەندە ئاوەڵکارییەکان، دەتوانین سوود لە وشەی پرسی تری وەکو << بۆچی، چۆن، بەچ شێوەیەك،

کەی و چ کاتێك>> وەربگرین. لەم بارەدا وشە پرسەکە زۆربەی کات شوێنی هەموو گرێ بەندەکە دەگرێتەوە:

٢/ ئەگەر بەرکارە ناڕاستەوخۆکە تەواوکەرێکی خورتی بێ، ئەوا کرتاندنی ڕستەکە دەکاتە ڕۆنان نادروست، یان ناتەواو:

٢٥٠ _ ڕەنگ لە ڕوویدا نەماوە.

٢٥١ _ کارەکە دەخەینە هەفتەی داهاتوو.

بەڵام ئەگەر بەرکارە ناڕاستەوخۆکە، سەرپشکی بوو، ئەوا کرتاندنی ڕستەکە ناکات بە ڕۆنان نادروست، یان ناتەواو، بەڵام خودی کارەکە گوزارشت لە بوونی بەرکارە ناڕاستەوخۆکە دەکات و جۆری ئامرازە بەندەکەشی دیاری دەکات:

٢٥٢ _ من لە بارەی وانەکانەوە قسەم لەگەڵ تۆدا کرد.

٢٥٣ _ من قسەم لەگەڵ تۆدا کرد.

بەڵام کرتاندنی گرێ بەندە ئاوەڵکارییەکان هیچ کاتێك ڕستەکە ناکاتە ناتەواو، یان ناڕێزمانی. هەروەها خودی کارەکەش هیچ کاتێك گوزارشت لە گرێیێکی بەندی ئاوەڵکاریی تایبەت ناکات:

٢٥٤ _ من لە دوێنێوە هاتووم بۆ ئێرە.

٢٥٥ _ من هاتووم بۆ ئێرە.

جاری وا هەیە، کارێك زیاتر لە بەرکارێکی ناڕاستەوخۆ وەردەگرێت. لەم کاتەدا ناویان دەنێین بەرکاری ناڕاستەوخۆی یەکەم، دووەم، سێیەم:

٢٥٦ _ ئازاد بیروڕای خۆی [لە بارەی تۆوە][بەمن وت].

٢٥٧ _ ڕاپۆرتەکەی [لە بارەی دواکەوتنی کارەکان][بە ئیمەیل][بە نووسینگەی ڕۆژنامەکە] گەیاند.

چوارەم/ بەرکاری خستنەسەر

بەرکاری خستنەسەر تاکە تەواوکەرە لە زمانی کوردیدا، کە لەگەڵ کاری بنچینەییدا بەکارنایەت، بەڵکو تەنیا لەگەڵ هەندێ لە کارە لێکدراوەکاندا، لە زمانی کوردیدا بەکاردێت.

ئەم بەرکارە بە یارمەتی ئامرازێکی خستنەسەرەوە بە بەشە ناکارییەکەی کارە لێکدراوەکانی زمانی کوردی دەلکێ و کاریگەری کارەکەی دەکەوێتە سەر.

ئەم تەواوکەرەی کار، تاکو ئێستا، وەکو تەواوکەرێکی سەربەخۆی کارەکانی زمانی کوردی ئاماژەی پێ نەکراوە.

کارەکانی <<باس کردن، وەڵامدانەوە، مەدح کردن، مۆڵەتدان، جورئەت هەبوون/کردن، داواکردن، بڕیاردان، فەرماندان/کردن، فەرمان دەرکردن، فێرکردن و یادکردنەوە، پڕکردن، گفتپێدان، بیرکردنەوە، ئارەزوو/حەزکردن، سوپاس کردن، پێشکەشکردن، پشتگیری کردن، بەرپەچ دانەوە، پیرۆزبایی لێ کردن، پێشبینی کردن، پێشنیازکردن، ئیزن/رووخسەت/مۆڵەت هەبوون، فەرمانپێدان، ئامۆژگاری کردن، سەیرکردن>> لەو کارانەن، کە بەرکاری خستنەسەر وەردەگرن:

٢٥٨ _ ئاراز مۆڵەتی [قسەکردن بەرخ] ی بەئێمە دا.

٢٥٩ _ نەوزاد جورئەتی [قسەکردن بەرخ]ی نەبوو/نەکرد.

٢٦٠ _ قوتابیەکە داوای [یارمەتی بەرخ] ی لە مامۆستا کرد.

٢٦١ _ وەزیری بەرگری فەرمانی [هێرشکردن بەرخ]ی بۆ سەربازەکان دەرکرد.

٢٦٢ _ بەڕێوبەرەکە بڕیاری [دەست لە کارکێشانەوە بەرخ]ی دا.

٢٦٣ _ دایکەکان یادی [کیمیابارنکردنی هەڵبجە بەرخ]یان کردەوە.

بۆ پیشاندانی بەرکاری خستنەسەر لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کارەکان سوود لە کورتکراوەی <<بەرخ>> وەردەگرین:

١_ مۆڵەتدان: <ب، بەر، بەرخ/پات>

٢٦٤ _ ئاراز مۆڵەتی [قسەکردن بەرخ] ی بەئێمە دا.

٢٦٥ _ ئاراز مۆڵەتی بەئێمە دا، کە قسەبکەین.

٢_ داواکردن: <ب، بەرخ/پات، (بەرنا)>

٢٦٦ _ قوتابیەکە داوای [یارمەتی بەرخ] ی لە مامۆستا کرد.

٢٦٧ _ قوتابیەکە داوای لە مامۆستا کرد، کە یارمەتیی بدات.

٣_ فێرکردن:<ب، بەر، بەرخ/پات>

٢٦٨ _ مامۆستا قوتابیەکەی فێری [نووسینی داڕشتن بەرخ] کرد.

٢٦٩ _ مامۆستا قوتابیەکەی فێرکرد [کە داڕشتن بنوسێت پات].

١- ئالوگۆڕکردنی بەرکاری خستنەسەر لەگەڵ تەواوکەرەکانی تری کار

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی بەرکاری خستنەسەر ئەوەیە، کە هەندێ جار لەگەڵ تەواوکەرێکی تردائالوگۆڕدەبێ و ئەمەش یەکێکە لەو بەڵگانەی، کە دەیسەلمێنێ بەرکاری خستنەسەر یەکێکە لە تەواوکەرەکانی کاری کوردی، نەك دیارخەری بەشە ناکارییەکەی کاری لێکدراو.

أ/ ئالوگۆڕکردنی بەرکاری خستنەسەر لەگەڵ بەرکار

٢٧٠ _ أ- ئەو بانگێشتی منی کرد.

ب- ئەو منی بانگێشت کرد.

بەڵام کاتێك، کە سوود لە دوو تەواوکەر، کە لە بری یەکتر بەکاردێن، یان ئالوگۆڕیان پێدەکرێ، وەردەگرین ڕستەکە دەبێ بە ناڕێزمانی:

٢٧١ _ *ئەو منی بانگێشتی منی کرد.

ب- ئالوگۆڕکردنی بەرکاری خستنەسەر لەگەڵ بەرکاری ناڕاستەوخۆ

٢٧٢ _ أ- ئەو قوتابییەکەی ڕەوانی لای من کرد.

ب- ئەو قوتابییەکەی بۆ لای من ڕەوان کرد.

پ- ئالوگۆڕکردنی بەرکاری خستنەسەر لەگەڵ پاڕستەی تەواوکەری

٢٧٣ _ أ- من داوای هێنانی کەبابم کردبوو.

ب _ من داوام کردبوو، کە کەباب بهێنن.

دیسان کاتێك، کە سوود لە دوو تەواوکەر، کە لە بری یەکتر بەکاردێن، یان ئالوگۆڕیان پێدەکرێ، وەردەگرین ڕستەکە دەبێ بە ناڕێزمانی:

٢٧٤ _ *من داوای هێنانی کەبابم کردبوو، کە کەباب بهێنن.

هەروەها وەك تەواوكەرە ڕستەسازییەکانی تر هەم دەتوانێ خورتی بێ، هەم سەرپشکی:

٢٧٥ _ أ- *من قەرزاری تۆم.*

ب- *من قەرزارم.*

٢٧٦ _ أ- *نەوزاد جورئەتی قسەکردنی نەکرد.*

ب- **نەوزاد جورئەتی نەکرد.*

٢- جیاوازیی بەرکاری خستنەسەر لەگەڵ تەواوەکەرەکانی تری کار

أ/ جیاوازیی نێوان بەرکاری خستنەسەر و بەرکار

گرنگترین جیاوازیی نێوان بەرکاری خستنەسەر لەگەڵ بەرکار لەوەدایە، کە بەئاسانی دەتوانین شوێنی بەرکار بگۆڕین:

٢٧٧ _ أ- *ئەو [کتێبەکە بەر]ی بەمن دا.*

ب- *[کتێبەکە بەر] ئەو بەمنی دا.*

پ- *ئەو بەمنی دا[کتێبەکە بەر].*

٢٧٨ _ أ- *من دوو جار [ڕۆمانی زۆربا بەر]م خوێندوەتەوە.*

ب _ *[ڕۆمانی زۆربا بەر] من دوو جار خوێندومەتەوە.*

پ- *من [ڕۆمانی زۆربا بەر]م دوو جار خوێندوەتەوە.*

بەڵام گۆڕینی شوێنی بەرکاری خستنەسەر لە ڕستەدا ڕێگەی پێ نادرێ و دەبێتە هۆی فۆڕم نادروست بوونی ڕستەکە:

٢٧٩ _ أ- *ئاراز مۆڵەتی قسەکردنی بەئێمە دا.*

ب- **قسەکردن ئاراز مۆڵەتی بەئێمە دا.*

پ- **ئاراز قسەکردن مۆڵەتی بەئێمە دا.*

٢٨٠ _ أ- *قوتابیەکە داوای یارمەتیی لە مامۆستا کرد.*

ب- **یارمەتی قوتابیەکە داوای لە مامۆستا کرد.*

پ- **قوتابیەکە یارمەتی داوای لە مامۆستا کرد.*

بەڵام تەنیا ئەو کاتە ڕێگە بە جێگۆڕکێی بەرکاری خستنەسەر دەدرێ، کە بە تۆخمە ناکارییەکەی کارە لێکدراوەکەوە لکابێ. بەو واتایەی، کە بە تەنیا ڕێگەی جێگۆڕکێی پێنادرێ، بەڵکو بەیەکەوە لەگەڵ بەشە ناکارییەکەی کارە لێکدراوەکە جێگۆڕکێیان پێدەکرێ. هەروەها لە کاتێکی تریشدا ڕێگەی جێگۆڕکێی پێدەدرێ، کە کارەکە بە گشتی و بەرکاری خستنەسەرەکە بەیەکەوە جێگۆڕکێیان پێبکرێ:

٢٨١ _ أ- ئەفسەرەکە مۆڵەتی [شۆفێری] بەئێمە دا.

ب- مۆڵەتی [شۆفێری] ئەفسەرەکە بەئێمەی دا.

٢٨٢ _ أ- قوتابیەکە داوای [یارمەتی]ی لە مامۆستا کرد.

ب- داوای [یارمەتی]ی لە مامۆستا کردقوتابیەکە.

ب/ جیاوازیی نێوان بەرکاری خستنەسەر و دیارخەری بەشی ناکاریی کارە فرێزییەکان

بۆ جیاکردنەوەی ئەم دوانە دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە:

یەکەم: بەرکاری خستنەسەر بەزۆری سەرپشکییە و دەشێ بکرتێ. دووەم: لەو شوێنانەشدا، کە ئەم بەرکاری خستنەسەرە خورتییە، هەمیشە دەتوانین لە بری ئەو سوود لە تەواوکەرێکی تر وەربگرین. هیچ کام لەم دوو تایبەتمەندییانە لە بارەی دیارخەری بەشی ناکاریی کارە فرێزییەکان ڕاست نییە.

لەم نموونانەی خوارەوەدا، بەرکاری خستنەسەر سەرپشکییە و دەشێ بکرتێ:

٢٨٣ _ أ- ئەو وەڵامی [من]ی دایەوە.

ب- ئەو وەڵامی دایەوە.

٢٨٤ _ أ- مامۆستا ئازاد قوتابیەکەی فێری [نووسینی داڕشتن بەرخ] کرد.

ب- مامۆستا ئازاد قوتابیەکەی فێرکرد.

لەم نموونانەی خوارەوەشدا، بەرکاری خستنەسەر خورتەکییە، بەڵام دەتوانین لە بری ئەو سوود لە تەواوکەرێکی تر وەربگرین:

١/ جورئەت هەبوون: <ب، بەخ/پات>

٢٨٥ _ من جورئەتی [قسەکردن]م نەبوو.

٢٨٦ _من جورئەتم نەبوو [کە قسەبکەم].

٢/ ڕەوانکردن: <ب، بەر، بەخ/بەنا>

٢٨٧ _ ئەو قوتابییەکەی ڕەوانی [لای من] کرد.

٢٨٨ _ ئەو قوتابییەکەی [بۆ لای من] ڕەوان کرد.

بەڵام لەم نموونانەی خوارەوەدا، نە دەتوانرێ دیارخەری بەشی ناکاریی کارە فرێزییەکان بکرتێنرێ، نەدەتوانرێ لە بری ئەو سوود لە تەواوکەرێکی تر وەربگرین:

١/ ئاسنی سارد کوتان

٢٨٩ _ وەستامان ئاسنی سارد دەکوتێ.

*٢٩٠ _ *وەستامان دەکوتێ.*

*٢٩١ _ *وەستامان ئاسن بە سارد دەکوتێ.*

*٢٩٢ _ *وەستامان ئاسن دەکوتێ، کە ساردە.*

٢/ بەخوێنی کەسێك تینووبوون

٢٩٣ _ شێرزاد بەخوێنی باوکی نەوزاد تینووە.

*٢٩٤ _ *شێرزاد بەخوێن تینووە.*

*٢٩٥ _ *شێرزاد بەخوێن بەباوکی نەوزاد تینووە.*

*٢٩٦ _ *شێرزاد بەخوێن باوکی نەزاد تینووە.*

پ/ جیاوازیی بەرکاری خستنەسەر و تەواوکەری خستنەسەری ئاوەڵناو و ناو

وەك وتمان، دەشێ ئاوەڵناوەکان و ناوەکانیش وەك کارەکان تەواوکەرێکی خستنەسەر وەربگرن، بۆیە پێویستە جیاوازی لە نێوان بەرکاری خستنەسەر لەلایەك و تەواوکەری خستنەسەری ئاوەڵناو و ناو لەلایەکی تردا بکەین. ئەم جیاوازی کردنەش بەتایبەتی لە ڕۆنانە ئیسنادییەکاندا زیاتر پێویست دەبێ.

گرنگترین جیاوازیی نێوان بەرکاری خستنەسەر و تەواوکەری بکەر لەوەدایە، کە هەمیشە دەتوانین لە بری بەرکاری خستنەسەر سوود لە پاڕستەی تەواوکەری وەربگرین:

٢٩٧ _ أ- *من داوای هێنانەوەی کتێبەکانم کردبوو.*

ب- *من داوام کردبوو، کە کتێبەکان بهێننەوە.*

٢٩٨ _ أ- *من جورئەتی قسەکردنم نەبوو.*

ب- *من جورئەتم نەبوو، کە قسەبکەم.*

بەڵام لە بری تەواوکەری بکەر، ناتوانین پاڕستەی تەواوکەری بەکاربێنین:

٢٩٩ _ أ- *ئەو هەڵگری تاوانەکەیە.*

ب- **ئەو هەڵگرە، کە تاوانەکە کراوە.*

٣٠٠ _ أ- *ئەوان گەواهیدەری تاوانەکەن.*

ب- **ئەوان گەواهیدەرن، کە تاوانەکە کراوە.*

لە ڕاستیدا دوو ڕستەی کۆتایی ڕستەی ئیسنادین و تەواوکەری بکەرەکەیان (<<هەڵگر>> و <<گەواهیدەر>>) تەواوکەرێکی خستنەسەری خورتیی (<<تاوان>> و <<کوشتار>>) وەردەگرن.

پێنجەم/ پاڕستەی تەواوکەری

زۆربەی ڕێزماننووسان باوەڕیان بە بوونی تەواوکەرێکی سەربەخۆی کار بەناوی پاڕستەی تەواوکەری نییە، ئەمەش بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە یەکەمیان ئەوەیە، کە بەشێکیان پاڕستەی تەواوکەری بە بریتیی تەواوکەرەکانی تری وەکو بکەر، بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەزانن[١٦]. بەبڕوای ئەوان لە هەموو ڕستەکانی خوارەوەدا، پاڕستەی تەواوکەری بەڕیز شوێنی تەواوکەری جیاواز لە ئەرکدا، بۆ نموونە بکەر، بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، ی گرتۆتەوە:

٣٠١ _ أ _ *پێویست بوو لەگەڵ ئەواندا بڕۆم.(لەگەڵ ئەواندا بڕۆم= بکەر)*

ب _ *ئەوە(لەگەڵ ئەواندا بڕۆم) پێویستە.*

٣٠٢ _ أ _ *دەزانم، کە ڕۆشنا ئەمڕۆ نایەت.(کە ڕۆشنا ئەمڕۆ نایەت= بەرکار)*

ب _ *ئەوە(کە ڕۆشنا ئەمڕۆ نایەت)دەزانم.*

٣٠٣ _   أ _ دەترساین بچینە لای پەنجەرە.(کە بچینە لای پەنجەرە=بەرکاری ناڕاستەوخۆ)

ب _ لەوە(بچینە لای پەنجەرە) دەترساین.

دووەمیشیان ئەوەیە، کە بەشێکی تریان هەموو پاڕستەیەك تەنیا دەبێتە دیارخەر بۆ سەرەی گرێی ناوی و هەر بۆیەش هەموو پاڕستەیەك بە پاڕستەی دیارخەری ناودەبەن.(قەیس کاکل توفیق ٢٠٠٤ : ٢٢-٢٧)(عەبدوللا حوسێن ڕەسول ٢٠١١: ٦٩-٧٦)

بەڵام ئێمە پاڕستەی تەواوکەری بە تەواوکەرێکی سەربەخۆ لە ڕۆنانی بارگەخستنیی هەندێ کار دەزانین، بۆ ئەمەش چەند بەڵگەیەکمان هەیە:

یەکەم/ هەندێ کاری وەکو (داواکردن، لا/پێوابوون، وازانین، واتێگەیشتن، جێگای خۆ بوون، و ...) و هەندێ لە ئاوەڵناوەکانی وەکو (دوودڵ، مەبەست(مەبەستم وایە/مەبەستمە/مەبەستم ئەوەیە)، سوور، خۆشحاڵ، پەشیمان، خورت، ئومێدەوار، ئومێد(ئومێدم وابوو)، چاوەڕوان) کاتێك، کە ئەرکی تەواوکەری بکەری دەبینن، پاڕستەیەکی تەواوکەریی خورتیی لە خۆدەگرن و ناشێ هیچ تەواوکەرێکی تری کار شوێنیان بگرێتەوە:

٣٠٤ _   أ _ داوای لە ئێمە کرد [کە بچین بۆ ئەوێ پات].

*ب _ *داوای بەچوون لە ئێمە کرد.*

*پ _ *چوونی داوا لە ئێمە کرد.*

٣٠٥ _   أ _ پێموابوو [کە ئازاد مردووە].

*ب _ *مردنی ئازادم پێوابوو.*

*پ _ *بەمردنی ئازادم پێوابوو.*

٣٠٦ _   أ _ پێویستە لە سەرم [کە بڕۆم].

*ب _ *ڕۆیشتن پێویستە لە سەرم.*

*پ _ *پێویستە لە سەرم بەڕۆیشتن.*

دووەم/ لە بری یەکتردانانی تەواوکەرەکان لە تایبەتمەندییە جیهانییەکانی زۆربەی زمانەکانی جیهانە دەتوانین لە بری ئەم تەواوکەرەی کار سوود لە تەواوکەرەکانی تری وەکو (بەرکار، بەکاری خستنەسەر، ...) وەربگرین:

۳۰۷ _ أ- ژیان فێری کردین [کە ڕێزی دایك و باوکمان بگرین].

ب- ژیان فێری [ڕیزگرتنی دایك و باوك]ی کردین.(بەرکاری خستنەسەر)

پ- ژیان [ڕیزگرتنی دایك و باوك]ی فێرکردین. (بەرکار)

۳۰۸ _ أ- باوەڕمان نەدەکرد، قوتابیانی ئەم پۆلە یەك بگرن.

ب- باوەڕمان بەیەکگرتنی قوتابیانی ئەم پۆلە نەدەکرد.(بەرکاری ناڕاستەوخۆ)

سێیەم/ بەبێ هیچ قەرینەیەکی فۆڕمی و دیاریکراو، ناتوانین پێشبینی ئەوە بکەین، یان ئەوە دیاری بکەین، کە ئایا کام دەستە لە کارەکان پاڕستەی تەواوکەری وەردەگرن و کامیان وەری ناگرن؟؛ هەروەها هیچ پێوەرێك لە بەردەستدا نییە، کە نیشانی بدات بۆچی لە هەندێ کاردا پاڕستەی تەواوکەری شوێنی بەرکار دەگرێتەوە و لە هەندێ کاری تردا شوێنی بەرکاری ناڕاستەوخۆ، یان بەرکاری خستنەسەر و هەروەها.

لە ڕاستیدا ئەم تایبەتمەندییانە، جگە لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کار، ئەویش لە فەرهەنگدا، لە هیچ شوێنێکی تردا ناتوانین نیشانیان بدەین.(طبیب‌ زاده ۱۳۹۱: ۱۱۱-۱۱۳) ئەمەش خۆی بەڵگەیە بۆ ئەوەی، کە پاڕستەی تەواوکەری، تەواوکەرێکی سەربەخۆیە.

بۆ پیشاندانی پاڕستەی تەواوکەری لە ڕۆنانی بارگەخستنیدا سوود لە کورتکراوەی <<پات>> وەردەگرین:

۱_ مۆڵەت دان: <ب، بەرنا بەیی، بەرخ/پات>

۳۰۹ _ ئەو مۆڵەتی بەمن دا [کە بڕۆم].

۳۱۰ _ ئەو مۆڵەتی [ڕۆیشتن]ی بەمن دا .

۲_ واتێگەیشتن: <ب، (بەرنا لەیی)، پات>

۳۱۱ _ لە قسەکانی تۆ واتێگەیشتم [کە ئاواز ناگەڕێتەوە].

۳_ داواکردن: <ب، بەرنا لەیی، پات>

۳۱۲ _ ئەو داوای لە ئێمەکرد [کە نەڕۆین].

بەشێك لەو کارانەی پاڕستەی تەواوکەری وەردەگرن (زانین، وتن/پێوتن، بڕوا کردن، حەزکردن، حەزپێکردن، ویستن، پەیمانپێدان، داواکردن، زۆرلێکردن، قەناعەت پێ کردن، لێچوون(لەوەدەچێت)، سوێندخواردن، سوپاس کردن، بڕیاردان، ئاگادارکردنەوە، ئیزن دان،

فەرماندان، فەرمان پێدان، ئامۆژگاری کردن، تکاکردن، ڕاگەیاندن، پێڕاگەیاندن، گفت پێدان، هاوبەشی کردن، لێبوردن، وادانـان، بەبیرهێنانـەوە، ترسـان، پێشـنیازکردن، گومـان کـردن، پێداگرتن، پشتگیری کردن، لەگەڵدابوون، پێشبینی کـردن، پاڕانـەوە، گرەوکـردن، ڕێپێـدان، پێزانین(بـەوەت زانیـوە)، هەستپێکردن(هەسـتم بـەوە کـرد/وام هەسـت کـرد)، بڕواهێنـان، بەبیرداهاتن(وام هات بەبیردا)، وێران، شیان، جەخت کردنەوە، مۆڵـەت پێـدان، والیێ کـردن، بینین، پێشبینی کردن، هاتنەبەرچـاو، تـوانین، بەڵێن/پەیمان/قەولـدان، گرەوکـردن، فێربـوون، مۆڵەتدان، هاندان، بانگێشتکردن، تواناهەبوون، یارمەتیدان، پێوابوون، خەیاڵ کردن، بیستن، هەستکردن، مۆڵەت هەبوون، مۆڵـەت دان، ئامـاژەکردن، تـوانین، ڕوونکردنـەوە، سـەلماندن، داواکردن، فەرمانکردن، واتێگەیشتن و وادانان، خۆدەرخستن)

دوابەدوای ئەوەی، کە چەند بەڵگەیەکمان هێنایەوە بۆ ئەوەی، کە بیسەلمێنین پاڕستەی تەواوکەری، تەواوکەرێکی سەربەخۆی کارە، نەك شێوەیەکی گۆڕاوی تەواوکەرێکی تر، ئێستا کاتی ئەوە هاتووە، کە باسی جۆرەکانی پاڕستە بکەین و جیاوازییان بخەینە ڕوو.

١- جۆرەکانی پاڕستە

پاڕستە لە بنچینەدا دەبێ بە سێ جۆرەوە: یەکێکیان بەنـدی دواوەی نـاوە، کـە پێـی دەوترێ پاڕستەی دیارخەری، ئەوی تریان پێی دەوترێ پاڕسـتەی ئاوەڵکـاری و دواهـەمینیان پاڕستەی تەواوکەرییە.

أ/ پاڕستەی دیارخەری

پاڕستەی دیارخەری، بەو پاڕستەیە دەگـوترێ، کـە وەسـفی ناوێـك لـە شاڕسـتەکەدا دەکات. واتە پاڕستەی دیارخەری هیچ کاتێك بەندی ڕاستەوخۆی کار نییە، بـەڵکو هەمیشـە بەندی یەکێك لە بەندە ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆکانی کارەکەیە.

ئـەو نـاوەی، کـە لەلایـەن پاڕسـتەوە وەسـف دەکـرێ، دەشـێ یـەکێ لـە ئەرکـە ڕستەسازییەکانی وەکو بەرکار، بکەر، تەواوکەری بکەر و بەرکاری خستنەسەری هەبێ:

٣١٣ _ __ئەو قوتابیانەی__، کە یەکەم بوون، ئێستا لە دەرەوە دەخوێنن.(بکەر)

٣١٤ _ نمرەی __ئەو قوتابیەم__ ئاشکراکرد، کە دوێنێ لێرەبوو.(دیارخەری بکەر)

٣١٥ _ مناڵەکە **ئەو کتێبەی** دڕاند، کە من دەمخوێندەوە.(بەرکار)

٣١٦ _ ئارام پیرۆزبایی **لەو کوڕە** کرد، کە ئێمە ناردبوومان.(بەرکاری ناڕاستەوخۆ)

٣١٧ _ سەیری **ئەو گوڵە** دەکەم، کە هاوڕێکەم بۆی هێناوم.(بەرکاری خستنەسەر)

٣١٨ _ ئەوە **ئەو کچە**یە، کە تۆ باست دەکرد.(تەواوکەری بکەر)

ب/ پاڕستەی ئاوەڵکاری

هەندێ جار پاڕستە ئەرکی ئاوەڵکار دەبینێ و هەموو ڕستەکە وەسف دەکات:

٣١٩ _ *هەرکە ئەوم بینی، هەموو شتێکم لە بیرم چووەوە.*

٣٢٠ _ *کە ئەو هات، من ڕۆیشم.*

گرنگترین خاڵ لە بارەی پاڕستەی ئاوەڵکاری ئەوەیە، کە کرتاندنی کار ناکاتە سەر ڕۆنانی ڕستەکە:

٣٢١ _ *أ- لەگەڵ بینینی ئەو، هەموو شتێکم لە بیر چووەوە.*

ب- هەموو شتێکم لە بیر چووەوە.

٣٢٢ _ *أ- کە ئەو هات من دەڕۆم.*

ب- من دەڕۆم.

پ/ پاڕستەی تەواوکەری

هەندێ لە کارەکانی کوردی تەنیا لەگەڵ پاڕستەی تەواوکەریدا بەکاردێن، واتە بەکرتاندنی پاڕستە، یەکەم: ڕستەکە دەبێ بە فۆڕم نادروست، یان ناتەواو، دووەم: لە بری ئەو ناتوانین سوود لە هیچ تەواوکەرێکی تر وەربگرین. ئەمە ئەوە پیشان دەدات، کە پاڕستەی تەواوکەری وەکو هەموو ئەو تەواوکەرانەی تر، کە تاکو ئێستا لێیان دواوین، تەواوکەرێکی سەربەخۆیە و نابێ ئەو بە شێوەی گۆڕاوی تەواوکەرەکانی تری وەکو بەرکار و بەرکاری خستنەسەر لە بەرچاوبگرین:

٣٢٣ _ *ئەو گوتی بەیانی دێم.*

٣٢٤ _ *وادەزانێ، کە ئاگای لە هەموو شتێك هەیە.*

١/ جیاوازیی نێوان پاڕستەی دیارخەری لەگەڵ هەر یەکە لە پاڕستەی ئاوەڵکاری و تەواوکەریدا

جیاوازیی پاڕستە دیارخەرییەکان لەگەڵ پاڕستە ئاوەڵکاری و تەواوکەرییەکان لەوەدایە، کە پاڕستەی دیارخەری بەندی یەکێك لە گرێ ناوییەکانی نێو شاڕستەیە، بەڵام پاڕستەی ئاوەڵکاری بەندی ڕستە و پاڕستەی تەواوکەری بەندی کارە. هەربۆیەش زۆربەی کات دەتوانین پاڕستە دیارخەرییەکان بگۆڕین بە بریتی، یان ئاوەڵناوێك:

٣٢٥ _ أ- *مامۆستاکە، کە زۆر جدی بوو هەموو کتێبەکەی پێ وتینەوە.*

ب- *مامۆستا جدییەکە هەموو کتێبەکەی پێ وتینەوە.*

٣٢٦ _ أ- *ئەو قوتابییەی، کە یەکەم بوو لێرەیە.*

ب- *قوتابییە یەکەمەکە لێرەیە.*

٣٢٧ _ أ- *ئازاد، کە پار دووەم بوو دامەزراوە.*

ب- *ئازاد، دووەمەکەی پار، دامەزراوە.*

بەڵام گۆڕینی پاڕستەی ئاوەڵکاری و پاڕستەی تەواوکەری بە ئاوەڵناو، یان بریتی بەهیچ شێوەیەك نابێ.

جیاوازییەکی تری پاڕستەی دیارخەری و پاڕستەی تەواوکەری ئەوەیە، کە پاڕستەی دیارخەری بێ ئەوەی کار لە ڕۆنانی ڕێزمانیی ڕستە بکات، دەتوانین لە ڕستەدا بیکرتێنین:

٣٢٨ _ أ- *مامۆستاکە، کە زۆر جدی بوو هەموو کتێبەکەی پێ وتینەوە.*

ب- *مامۆستاکە هەموو کتێبەکەی پێ وتینەوە.*

٣٢٩ _ أ- *ئازاد، کە پار دووەم بوو، دامەزراوە.*

ب- *ئازاد دامەزراوە.*

بەڵام کرتاندنی پاڕستەی تەواوکەری لە ڕستەدا، زۆربەی کات دەبێتە هۆی فۆڕم نادروست بوون، یان ناتەواوبوونی ڕستەکە:

٣٣٠ _ أ- *شیراز وتی دێمەوە.*

ب- *؟؟شیراز وتی.*

٣٣١ _ أ- *وادێتە بەرچاو، کە نەخۆش بێ.*

ب- **وادێته بەرچاو.*

٣٣٢ _ أ- *پێشنیاز دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

ب- **پێشنیاز دەکەم.*

٢/ جیاوازیی نێوان پاڕستەی ئاوەڵکاری لەگەڵ پاڕستەی تەواوکەری

پاڕستەی ئاوەڵکاری هەموو ڕستەکە وەسف دەکات بەو واتایەی، کە سەرباری گشتین، بەڵام پاڕستەی تەواوکەری لە ڕیزی تەواوکەرەکانی کار دەژمێردرێت. یەکێکی تر لە جیاوازییەکانی ئەم دوو جۆرە پاڕستەیە لەوەدایە، کە پاڕستەی ئاوەڵکاری بێ هیچ کێشەیەك دەتوانین لە ڕستەدا بیکرتێنین:

٣٣٣ _ أ- *بەرلەوەی بەیانی دابێ دێمەوە.*

ب- *دێمەوە.*

٣٣٤ _ أ- *هەرکە بینیم، کەوتە دڵمەوە.*

ب- *کەوتە دڵمەوە.*

بەڵام پاڕستەی تەواوکەری بەزۆری بە شێوەی تەواوکەرێکی خورتی کار لە ڕستەدا دەردەکەوێت و کرتاندنی لە ڕستە، دەبێتە هۆی فۆڕم نادروست بوون، یان ناتەواوبوونی ڕستەکە:

٣٣٥ _ أ- *شیراز وتی دێمەوە.*

ب- *؟؟شیراز وتی.*

٣٣٦ _ أ- *وادێته بەرچاو، کە نەخۆش بێ.*

ب- **وادێته بەرچاو.*

٣٣٧ _ أ- *پێشنیاز دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

ب- **پێشنیاز دەکەم.*

دووەمین جیاوازییان ئەوەیە، کە هەمیشە دەتوانین لە بری پاڕستەی ئاوەڵکاری سوود لە ئاوەڵکارێك، یان گرێیەکی ئاوەڵکاری وەربگرین:

٣٣٨ _ أ- *بەرلەوەی بەیانی دابێ دێمەوە.*

ب- *بەیانی دێمەوە.*

٣٣٩ _ أ- *هەرکە بینیم، کەوتە دڵمەوە.*

ب- *زوو کەوتە دڵمەوە.*

بەڵام لە بری پاڕستەی تەواوکەری کارێکی لەم جۆرە ناکرێ:

٣٤٠ _ أ- *وادێتە بەرچاو، کە نەخۆش بێ.*

ب- **وادێتە بەرچاو بەیانی.*

٣٤١ _ أ- *پێشنیاز دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

ب- *؟؟ئێستا پێشنیاز دەکەم.*

لە کۆتاییدا پاڕستەی ئاوەڵکاری، بە لە بەرچاونەگرتنی هەندێ تێبینیی واتایی، لەگەڵ زۆربەی ڕستەکاندا بەکاردێت:

٣٤٢ _ *بەرلەوەی بەیانی دابێ دێمەوە.*

٣٤٣ _ *بەرلەوەی بەیانی دابێ خۆت بشۆ.*

٣٤٤ _ *بەرلەوەی بەیانی دابێ گڵۆپەکان هەڵدەکەم.*

٣٤٥ _ *بەرلەوەی بەیانی دابێ نانەکەت بخۆ.*

٣٤٦ _ *بەرلەوەی بەیانی دابێ لە خەو هەڵدەستم.*

بەڵام پاڕستەی تەواوکەری تەنیا لەگەڵ هەندێ کاری تایبەتدا بەکاردێت، بەکارهێنانی لەگەڵ کارەکانی تردا، دەبێتە هۆی هاتنە ئارای ڕستەی فۆڕم نادروست:

٣٤٧ _ *پێشنیاز دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

٣٤٨ _ **بانگت دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

٣٤٩ _ **دەستم دەشۆم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

٣٥٠ _ **رادەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

٣٥١ _ **نوێژ دەکەم، کە باسەکەت لە گۆڤارێکی زانستیدا بڵاوبکەیتەوە.*

شەشەم/ تەواوکەری بکەر

تەواوکەری بکەر، کە بە فۆڕمە جۆراوجۆرەکانی وەکو گرێی ناوی، گرێـی ئاوەڵنـاوی، گرێی بەند(خەسرۆ ئەحمەد ڕەسول ٢٠٠٧: ٥٢) و گرێـی ئاوەڵکـاری و ڕادە(عەبدولجـەبار مسـتەفا مەعرووف ٢٠١٠: ٧٧) و کار دەردەکەوێت، تەواوکەری خورتیی کاری پەیوەندی(١٧)یە:

گرێی ناوی:

٣٥٢ _ ئەوان [کرێکار تب]ن.

٣٥٣ _ هەر دەوەنە دەبێ [بە دار].

٣٥٤ _ ئێوەش بوون[بە ئەوان].

٣٥٥ _ ئەو کوڕەی دوێنێ بەدواتدا ناردبوو، [ئەوە]بوو.

٣٥٦ _ براکەم هەموو ژیانی[خوێندنەوە]بوو.

گرێی ئاوەڵناوی:

٣٥٧ _ ئەو [زیرەك تب]ـە.

٣٥٨ _ جلەکان بوون [بە کۆنە].

٣٥٩ _ماڵەکە بوە [بە کەلاوە].

گرێی ئاوەڵکاری:

٣٦٠ _تاقیکردنەوەکە [زۆر دوورتب]ـە.

٣٦١ _ کەمن چووم [بەیانی] بوو.

٣٦٢ _ هەموو قوتابیەکان [دوودوو] بوون.

٣٦٣ _ بوو [بە شەو].

گرێی بەند:

٣٦٤ _ تاقیکردنەوەکە [لەلاپەڕە ٩٩ تا ١٢١ تب]ـە.

ڕادە:

٣٦٥ _ ئاوەکە [کەمێك] بوو.

٣٦٦ _ ئاوەکە [زۆر] بوو.

کار:

٣٦٧ _ کەمن چووم ئەو هەر [هات هات]ی بوو.

ئەو ڕستانەی، کە لە بکەرێك و تەواوکەری بکەر و کاری پەیوەندی پێکهاتوون پێیاندەگوترێ ڕستەی ئیسنادی.

کاری پەیوەندی بە شێوەیەك پەیوەندی لە نێوان بکەر و تەواوکەری بکەردا دروست دەکات، کە دەبێتە هۆی ئەوەی تەواوکەری بکەر و بکەر لە ڕستە ئیسنادییەکاندا یەکسان، یان هاوتای یەکبن. هەر ئەمەشە وای کردووە، کە پێی بوترێ تەواوکەری بکەر:

٣٦٨ _ منداڵەکە [گرینۆك تب]ـە. (منداڵەکە= گرینۆك)

٣٦٩ _ کامەران [ئازاد تب] بوو. (کامەران= ئازاد)

هەندێ ڕستە لە زمانی کوردیدا هەن، سەرەڕای ئەوەی، کە کاری پەیوەندییان تێدا نییە، بەڵام هەر ڕستەی ئیسنادیین. ئەمەش بۆ بوونی ئەو پەیوەندییە یەکسان بوون، یان هاوتابوونەی، کە لە نێوان بکەر و تەواوکەری بکەردا هەیە، دەگەڕێتەوە:

٣٧٠ _ شێر واتە شمشێر. (شێر = شمشێر)

٣٧١ _ کیژ واتە کچ. (کیژ = کچ)

لە ڕستەکانی سەرەوەدا، وشەی <<واتە>> هەر وەکو کاری پەیوەندی کاردەکات و پەیوەندی لە نیوان بکەر و تەواوکەری بکەردا دروست دەکات. واتە لەم ڕستانەدا <<شێر>> و <<کیژ>> بکەر، <<شمشێر>> و <<کچ>> تەواوکەری بکەرن:

[[شێر][**واتە**][شمشێر]].

[[کیژ][**واتە**][کچ]].

ئەمڕۆ لە زمانی کوردیدا کارەکانی <<بوون>> ی ڕۆیشتوو و <<بوون>>ی ئەنجامی لە باوترین کارە پەیوەندییەکانی زمانی کوردین.

جگە لەم دوو کارە، کارێکی تریش لە زمانی کوردیدا هەیە، کە وەکو کاری پەیوەندی بەکاردێ و تەواوکەری بکەر دەگرێتە خۆی، ئەویش کاری <<هاتنە بەرچاو>>ـە. ئەم کارە وەکو کاری پەیوەندیی ڕۆیشتوو(وەکو <<بوون>>ی ڕۆیشتوو) بەکاردێ:

٣٧٢ _ ئەو ماندوو دێتە بەرچاو.

دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە کاری <<هاتنە بەرچاو>>، وەکو ئەو کارانەش، کە پێویستیان بە پاڕستەیەکی تەواوکەری هەیە بەکاردێت:

٣٧٣ _ *وا دێتە بەرچاو، کە بێ.*

بۆ جیاکردنەوەی ئەم دوو کارە لە یەکتر، ئەوەندە بەسە، کە بزانین کاتێك وەکو کاری پەیوەندی بەکاردێن. دەتوانین لە بری ئەوان سوود لە کاری پەیوەندیی <<بوون>> وەربگرین:

٣٧٤ _ *ئەو ماندوو دێتە بەرچاو.*

٣٧٥ _ *ئەو ماندووە.*

بەڵام لە کاتی تردا، وەکو ئەو کارانەش، کە پێویستیان بە پاڕستەیەکی تەواوکەری هەیە بەکاردێت:

٣٧٦ _ *وا دێتە بەرچاو، کە بێ.*

٣٧٧ _ **کە بێ وادێتە بەرچاو.*

لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کاردا، تەواوکەری بکەر بە هێمای کورتکراوەی <تب> نیشان دەدەین:

أ_ (بوون) ی ڕۆیشتوو: <ب، تب>:

٣٧٨ _ *ئەو زیرەك بوو.*

ب_ (بوون)ی ئەنجامی: <ب، تب>:

٣٧٩ _ *ئەو بوو بە ئەندازیار.*

ڕۆنانی بارگەخستنیی ئەو ڕستە ئیسنادییانەی، کە بە وشەی <<واتا/واتە/یەعنی>> ڕۆدەنرێن بەم شێوەیەی خوارەوە نیشان دەدەین:

واتە: <ب، واتە، تب>

٣٨٠ _ *دلێر واتە ئازا.*

تەواوکەری بکەر بەگشتی چەند تایبەتمەندییەکی هەیە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

یەکەم: تەواوکەری بکەر، تەواوکەری خورتیی کاری پەیوەندییە و کرتاندنی دەبێتە هۆی فۆرم نادروستبوون، یان ناتەواوبوونی ڕستەکە:

٣٨١ _ *نەورۆز جوانە.*

٣٨٢ _ نەورۆزە.

٣٨٣ _ نازدار خۆشحاڵ بوو.

٣٨٤ _ *نازدار بوو(١٨)

٣٨٥ _ ئارام دەبێ بە مامۆستا.

٣٨٦ _ *ئارام دەبێ.

دووەم: تەواوکەری بکەر لە ڕووی کاتیگۆریی لێکسیکیەوە زۆربەی کات ناو، یان گرێی ناوی، یان ئاوەڵناو، یان گرێی ئاوەڵناوی، یان ئاوەڵکار، یان گرێی کاری، یان گرێی بەندە:

٣٨٧ _ ئەوە **ژاکاوە**.

٣٨٨ _ ئەو کوڕە **زیرەك** ـە.

٣٨٩ _ تاقیکردنەوەکە **دوورە**.

٣٩٠ _ ئەم کتێبە **بۆ تۆیە**.

سێیەم: تەواوکەری بکەر هەمیشە دەگەڕێتەوە بۆ بکەر، بەجۆرێك، کە دەتوانین بە یەکسان، هاوتایان بزانین(بەتایبەتی کاتێك تەواوکەری بکەر ناو، یان ئاوەڵناوبێ):

٣٩١ _ ئەو جوانە.(ئەو= جوان)

٣٩٢ _ ئازاد دەبێ بە دکتۆر.(ئازاد= دکتۆر)

٣٩٣ _ نازدار خۆشحاڵە.(نازدار= خۆشحاڵ)

چوارەم: بکەری ڕستە، چ تاك بێ، چ کۆ، تەواوکەری بکەر هەر بە شێوەی تاك بەکاردێ و ئەگەر بە شێوەی کۆ بەکاربهێنرێت، ڕستەکە دەبێتە فۆڕم نادروست:

٣٩٤ _ أ- منداڵەکە(تاك) زیرەك(تاك) بوو.

ب- منداڵەکان(کۆ) زیرەك(تاك) بوون.

پ- *منداڵەکان(کۆ) زیرەکان(کۆ) بوون.

٣٩٥ _ أ- کچەکە(تاك) بوو بەمامۆستا(تاك).

ب- کچەکان(کۆ) بوون بەمامۆستا(تاك).

پ- *کچەکان(کۆ) بوون بەمامۆستاکان(کۆ).

بەهەمان شێوە کاتێك بکەری ڕستەکە کۆ بێ و بە ئاوەڵناو، یان ناوێـك وەسـفکرابێ، تەواوکەری بکەرەکە دیسان هەر تاك دەبێ:

٣٩٦ _ أ- *هاوڕێکە(تاك)ی ئێمە چالاك(تاك) بوو.*

ب- *هاوڕێکان(کۆ)ی ئێمە چالاك(تاك) بوون.*

پ- **هاوڕێکان(کۆ)ی ئێمە چالاکەکان(کۆ) بوون.*

٣٩٧ _ أ- *قوتابیەکە(تاك) دەستکورت(تاك) بوو.*

ب- *قوتابیەکان(کۆ) دەستکورت(تاك) بوون.*

پ- **قوتابیەکان(کۆ) دەستکورتەکان(کۆ) بوون.*

بەهەمان شێوە ئەگەر بکەری ڕسـتەکە کـۆ بـێ و خـودی تەواوکـەری بکەرەکـە بـە ئاوەڵناوێك وەسفکرابێ، بەناچاری دەبێ تەواوکەری بکەرەکە تاك بێ:

٣٩٨ _ أ- *ساڵی ڕابردوو ئەمانە(کۆ) قوتابی(تاك)ی زیرەك بوون.*

ب- **ساڵی ڕابردوو ئەمانە(کۆ) قوتابیان(تاك)ی زیرەك بوون.*

بەڵام ئەگەر بکەری ڕستەکە کۆ بێ و تەواوکەری بکەرەکە بە پاڕستەییێك وەسفکرابێ، دەبێ تەواوکەری بکەرەکە کۆ بێ:

٣٩٩ _ أ- *ئەوانە(کۆ) قوتابییەکان(کۆ)ن، کە باسمان دەکردن.*

ب- **ئەوانە(کۆ) قوتابییەکە(تاك)ن، کە باسمان دەکردن.*

کەچی کاتێك، کە بکەری ڕستەکە کۆ بێ و بـە پاڕسـتەێك وەسـفکرابێ، تەواوکـەری بکەرەکە، هەم دەتوانێ تاك بێ، هەم کۆ:

٤٠٠ _ أ- *ئەوانە(کۆ)ی ڕێگا سەرەکییەکەیان گرتبوو خۆپیشاندەر(تاك)بوون.*

ب- *ئەوانە(کۆ)ی ڕێگا سەرەکییەکەیان گرتبوو خۆپیشاندەرەکان(کۆ) بوون.*

هەروەها ئەگەر بکەری ڕستەکە کۆ بێ و تەواوکەری بکەرەکە بە ناوێك وەسـفکرابێ، ئەوا دیسان تەواوکەری بکەرەکە، هەم دەتوانێ تاك بێ، هەم دەتوانێ کۆ بێ:

٤٠١ _ أ- *ئەوانە(کۆ) مامۆستا(تاك)ی ئێمەن.*

ب- *ئەوانە(کۆ) مامۆستاکان(کۆ)ی ئێمەن.*

حەفتەم/ تەواوکەری بەرکار

یەکێکی تر لــە تەواوکــەرەکانی کــاری زمــانی کــوردی، تەواوکــەری بــەرکارە. ئــەم تەواوکەرە پەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ بەرکاردا هەیە، هەر بۆیەش پێی دەگوترێ تەواوکەری بەرکار. بەجۆرێکی تر بڵێین پەیوەندیی ئەم تەواوکەرە لەگەڵ بــەرکاردا، بــە شــێوەییێکە، کــە دەتوانین بڵێین لەگەڵیدا هاوتایە. هەر ئەمەشە وای کردووە هەندێ زمانەوان لەوانــەش(عــەلی روخزادی ١٣٨٩: ١٢٦) پێیان وابێ کە تەواوکەری بەرکار بریتی بــێ لــە گرێــی نــاوی، یــان ئاوەڵناوی، یان بەند، کە دراوەتە پاڵ بەرکار لە ڕستەی کرداری تێپەڕدا. تەنانەت لاشیان وابێ کە ئەم تەواوکەرە واتای بەرکار(نەك کار)ی ئەو ڕستەیە تەواودەکات. هەروەها وابزانن کە بێ ئەو وشەیە پەیوەندیی کارەکە بۆ لای بەرکارەکە، دروست نابێ، هەر بۆیەش ڕستەکە ناتــەواو دەمێنێتــەوە. ئــەم تەواوکــەرە، تەواوکــەری خــورتیی هەنــدێ لــە کــارە تێپــەڕەکانی وەکــو (زانین/پێــزانین، ژمــاردن، تێگەیشــتن، وێنــاکردن، حیســابکردن، بــانگکردن، هاتنەبەرچــاو، گوتن/پێگوتن ، گومــانبردن/کردن، ناساندن/پێناســاندن، ناونــان، نیشــاندان، گۆڕینــەوە، لــە قەڵەمدان، پێوابوون، بانگکردن، ناونان، بینین[یەکی بە دوو دەبینی]، کردن[یەکی دەکرد بــە دوو]، دانان، تۆمارکردن، دانان[بەنــەبووم دانــابوو]، پێشــاندان، ناســین، دیاری/دەستنیشــان کردن، هەڵبژاردن، نرخاندن، پەروەردەکردن، ڕاهێنان، کردن(ی کۆزەتیقی>>ــە:

٤٠٢_ ئەوان زەویەکەیان کرد بە [قوتابخانە]. (زەویەکە = قوتابخانە)

٤٠٣_ ئەو منداڵەکە [بە بلیمەت] تێدەگەیشت. (منداڵەکە = بلیمەت)

٤٠٤_ ئەو بارانە هەواکەی [سارد]کرد. (هەواکە = سارد)

٤٠٥_ دایکەکە منداڵەکەی [باش] پەروەردەکردووە. (منداڵەکە= باش)

٤٠٦_ ئەویان بە [ئازاد] بانگ دەکرد. (ئەو= ئازاد)

هەر وەکو بینیمــان تەواوکــەری بــەرکار لەگــەڵ بــەرکاردا، بــەکاردێ، بــەڵام لەگــەڵ ژمارەیەك کاری دیاری کــراوی وەکــو (پێــوتن/وتن) داتەواوکــەری بــەرکار لەگــەڵ بــەرکاری ناڕاستەوخۆدا بەکاردێت:

٤٠٧_ [بە باشووری کوردستان بەرنا] دەڵێن [هەرێمی کوردستانی عیراق]

٤٠٨_ لە پێشدا [بەهەولێر]یان دەوت [ئەربیل]. (هەولێر= ئەربیل)

لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کاردا، تەواوکەری بەرکار بە هێمای کورتکراوەی <تبەر> نیشان دەدەین:

تێگەیشتن: <ب، بەر، تبەر>:

٤٠٩_ *ئەو مناڵەکە بە بلیمەت تێدەگەیشت.*

وتن: <ب، بەر، تبەر>:

٤١٠_ *لەپێشدا بەهەولێریان دەوت ئەربیل.*

تەواوکەری بەرکاریش بەگشتی چەند تایبەتمەندییەکی هەیە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١_ زۆربەی ئەو کارانەی، کە تەواوکەری بەرکار لە خۆدەگرن، بەرکارێکیش لە خۆدەگرن:

٤١١_ *من [منالەکە بەر][بەئازاد تبەر] تێگەیشتم.*

٤١٢_ *ئەوان [زەویەکە بەر]یان کرد بە [قوتابخانە تبەر].*

٢_ بەرکاری ڕستەکە، چ تاك بێ، چ کۆ زۆربەی کات تەواوکەری بەرکار بە شێوەی تاك لە ڕستەدا دەردەکەوێت:

٤١٣_ *ئەوان زەویەکان(کۆ)یان کرد بە [قوتابخانە](تاك).*

٤١٤_ *ئەو منالەکان(کۆ)[بە بلیمەت](تاك) تێدەگەیشت.*

هەشتەم/ ئاوەڵگوزارە

یەکێك لەو تەواوکەرانەی کار، کە زۆر کەم بەکار دێ لە زمانی کوردیدا، ئاوەڵگوزارەیە. ئاوەڵگوزارە بەو ئاوەڵکارە، یان گرێ ئاوەڵکارییە دەگوترێ، کە لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کاردا وەکو یەکێك لە تەواوکەرەکانی کار دەربکەوێت. وا باشترە، کە تەنیا ئەو کاتە باوەڕمان بە ئاوەڵگوزارە هەبێ، کە تەواوکەرێکی خورتی بێ. بەم پێیە ژمارەی ئەو کارانەی، کە ئاوەڵگوزارە لە خۆدەگرن سنووردار(تایبەت) دەبێ بە کارەکانی وەکو (هێنان، ڕەفتار کردن، وەستان):

٤١٥_ *أ- ئەم خانووە [زۆر] دەهێنێ.*

ب- ؟؟ئەم خانووە دەهێنێ.

٤١٦ _ أ- ئاکام [عاقڵانە] ڕەفتاری دەکرد.

*ب- *ئاکام ڕەفتاری دەکرد.*

٤١٧ _ أ- پرچت [باش] ڕاوەستاوە.

*ب- *پرچت ڕاوەستاوە.*

بۆ پیشاندانی ئاوەڵگوزارە لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کاردا، سوود لە کورتکراوەی<ئاگ>وەردەگرین:

هێنان: <ب، ئاگ>:

٤١٨ _ ئەم خانووە زۆر دەهێنێ.

ڕەفتار کردن:<ب، ئاگ>:

٤١٩ _ ئاکام عاقڵانە ڕەفتاری دەکرد.

ڕاوەستان: <ب، ئاگ>:

٤٢٠ _ پرچت باش ڕاوەستاوە.

٢-٢-٣-٢- پۆلێنکردنی کارەکانی زمانی کوردی بە پێی ژمارە و جۆری بارگەکانیان

زمانەوانان کۆك نین لە سەر ژمارەی بارگەکانی کار. هەندێکیان سێ جۆر(بەو واتایەی، کە کاری یەك، دوو و سێ بارگەیی)دیاری دەکەن. لەوانەش (کۆمەڵێك زمانەوان ٢٠٠٩: ٣٠٨)، (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی ٢٠١٠)[١٩]، (**طالب حسین علی** ٢٠٠٩)[٢٠].

هەندێکی تر چوار جۆر کار دیاری دەکەن(واتە کاری سفر، یەك، دوو و سێ بارگەیی) (مەحەمەدی مەحویی، کاروان عومەر قادر، شیلان عومەر حسێن ٢٠١١ أ: ١١٤)[٢١]، تینێر(هلبش ٢٠٠٣: ٣٦٨- ٣٧٠)، برینکمان(هلبش ٢٠٠٣: ٣٧٥- ٣٧٦) چگنی(چگنی ١٣٨٢: ٤٧٣)

هەندێکی تریش پێنج جۆر دەستنیشان دەکەن(واتە کارە سفر، یەك، دوو، سێ و چوار بارگەییەکان)لەوانەش محەمەدی مەحوی(مەحەمەدی مەحویی ٢٠١١: ١٥١)

بە گشتی کارەکان بە پێی ژمارەی بارگەکانیان پێنج جۆریان هەیە و ئەو کارانەی، کە لەم ڕێگەیەوە جیاوازی لەگەڵ یەکتردا دروست دەکەن(لەبارگەدا جیاوازن)، پەیوەستن بە کۆمەڵە بارگەخستنیە جۆراوجۆرەکانەوە:

یەکەم/ کارە سفر بارگە/ بێ بارگەکان

ئەو کارانەن، کە هیچ بارگەیەك ناخەن" بە واتایەکی تر، هیچ کەرەسەیەك وەك بارگە بۆ خۆی هەڵنابژێرێ، بەڵکو خۆی بەتەنیا دەتوانێ ڕستەیەك پێکبهێنێ. ئەم کارانەش بە گشتی بەوە وەسف دەکرێن، کە گوزارشت لە کەشوهەوا دەکەن. بە شێوەیەکی گشتی بکەری ئەم کارانە تەنیا لە شێوەی کەسی سێیەمی تاك دەردەکەوێت. لە زمانی ئینگلیزیدا بکەری ئەم کارانە بە شێوەی جێناوی کەسی سێیەمی تاك بۆ بێگیان، واتە (it) دەردەکەوێت. هەربۆیە هەندێ لە زمانەوانان لەوانەش تینێر پێیان وایە کارە بێبارگەکان ئەو کارانەن، کە پێیان دەوترێ کارە ناکەسیەکان.(هلبش ٢٠٠٣: ٣٦٨-٣٧٠)

لەگەڵ ئەوەشدا، کە هەندێ زمانەوانان پێیان وایە ئەم جۆرە کارانە لە زمانی کوردیدا هەن(مەحەمەدی مەحویی ٢٠١١: ١٥١)، بەڵام وەك دواتر بۆمان دەردەکەوێ ئەم جۆرە کارانە لە زمانی کوردیدا، نییە و لە بری ئەو کارانەی، کە کەشوهەوا دەگەیەنن و لە هەندێ زماندا (بۆ نموونە ئینگلیزی) دەردەکەون، لە زمانی کوردیدا بەهۆی کاری پەیوەندییەوە گوزارشتی لێ دەکرێ و کاری پەیوەندیش لە زمانی کوردیدا، لانی کەم پێویستیی بە دوو تەواوکەر(بکەر و تەواوکەری بکەر) هەیە.

٤٢١ _ *کچەکە ژیرە.*

٤٢٢ _ *ئاکام بوو بە مامۆستا.*

دووەم/ کاری یەك بارگەیی

ئەو کارانەن، کە یەك بارگە دەخەن. بە واتایەکی تر، ئەو کارانەن، کە تەنیا یەك کەرەسە وەك تەواوکەر بۆ خۆیان هەڵدەبژێرن. ئەم کارانەش لە زمانی کوردیدا بە گوێرەی جۆری تەواوکەرەکانەوە دەبن بە دوو جۆرەوە:

أ_ ئەو کارە یەك بارگەییانەی، کە تەنیا پێویستیان بە بکەری ناوی هەیە

ئەم جۆرە کارانە لە ڕێزمانی دێریندا، پێیان دەوترێ کاری تێنەپەڕ. وەك/

٤٢٣ _ *منداڵەکە دەگریا.*

٤٢٤ _ *کچەکە خەوت.*

٤٢٥ _ دارەکە شکا.

٤٢٦ _ پیرەمێردەکە مرد.

٤٢٧ _ دەرگاکە کرایەوە.

٤٢٨ _ قوتابییەکان دانیشتن.

٤٢٩ _ کۆترەکە فڕی.

هەندێك کاری تر لەو کارانەی، کە پێویستییان تەنیا بەبکەری ناوی هەیە: (نوستن، کەوتن، هاتن، هەڵهاتن/دەرکەوتن، وەستان، ڕۆیشتن، بارین، هەڵسان، درەوشانەوە، تەقین، جولآن، کولآن، سوڕانەوە، تکان، هاوارکردن، خزین، هەناسەدان، سەماکردن، ڕوان، نەڕاندن، تێگەیشتن، تێکۆشان، گەنین، لە ڕزین، خلیسکان، مردن، دانیشتن، (مانگ/ڕۆژ)گیران، پارێزی کردن، پشکوت، پشوودان، سیس هەڵگەڕان، ژاکان، لە ناوچوون، لێقەومان، ڕوودان، درێژەکێشان، لە شەقەی باڵدان، باڵ لێکدان، کۆتایی هاتن، درێژەهەبوون، هەڵچوو، ...).

ب_ ئەو کارە یەك بارگەییانەی، کە تەنیا پێویستییان بە بکەری پاڕستەیی هەیە

بەشێکی تری کارە یەك بارگەییەکان ئەو کارانەن، کە تەنیا پێویستییان بە بکەری پاڕستەیی هەیە. ئەم کارانە بە گشتی تەنیا بۆ کەسی سێیەمی تاك گەردان دەکرێن. وەك/

٤٣٠ _ دەبێ بگەڕێنەوە.

٤٣١ _ دەشێ بچنە ژوورەوە.

بەشێکی تر لەو کارانەی، کە تەنیا داوای بکەری پاڕستەیی دەکەن: (هاتنەبەرچاو، لەوە/پێچوون، دەرکەوتن(وادەردەکەوێت)، ...)

سێیەم/ کاری دوو بارگەیی

ئەو کارانەن، کە دوو بارگە دەخەن. بە واتایەکی تر، سەرەڕای بکەر(جا چ ناوی بێ چ پاڕستەیی) تەواوکەرێکی تریشی پێویستە. ئەم کارانەش لە زمانی کوردیدا بە پێی جۆری تەواوکەرەکانی کار دەبن بەچەند جۆرێکەوە:

أ_ ئەو کارە دوو بارگەییانەی، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و بەرکار هەیە

هەندێك لە کارەکانی زمانی کوردی لە ڕیزی ئەو کارانەدایە، کە جگە لە بکەری ناوی داوای بەرکارێکیش دەکەن. ژمارەیەکی زۆری کارەکانی زمانی کوردی لە ڕیزی ئەم جۆرە کارانەن. وەك/

٤٣٢_ *من دەرگاکەم کردەوە.*

٤٣٣_ *ئێمە ئاوەکەمان گرتەوە.*

٤٣٤_ *بەندییەکان دەرگای بەندیخانەکەیان شکاند.*

٤٣٥_ *بێری مانگاکەی دۆشی.*

٤٣٦_ *ئاواز کتێبێکی دەوێت.*

٤٣٧_ *کرێکارەکان هەموو کارەکانیان کرد.*

٤٣٨_ *پۆلیسەکە تۆماتبارەکەی گرت.*

٤٣٩_ *دایکم جلەکەی چنی.*

٤٥٠_ *ڕووناك پەنجەرەکەی داخست.*

٤٥١_ *گەشتەکەمان دوو ڕۆژی دەوێ.*

هەندێك کاری تر، کە پێویستییانبە بکەری ناوی و بەرکار هەیە: (تاقی کردنەوە، نۆشین، خولقاندن، دروستکردن، پێکهێنان، هاندان، وەگەڕخستن، خستنەکار، ئەنجامدان، خۆشویستن، بەرزکردنەوە، بڵندکردن، ماچکردن، ڕژاندن، پەرستن، پەسەندکردن، پۆشین، پێوان، تاشین، تەکاندن، جوین، چەشتن، تامکردن، داواکردن، خواردن، هەبوون، زانین، دوورینەوە، دڕین، دروون، بینین، دەرکردن، شوشتن، ناسین، فریودان، چاندن، کێشان، لێستنەوە، مژین، نوسین، دۆزینەوە، ڕازاندنەوە، پێچانەوە، هەڵبژاردن، دۆزینەوە، وەدەستهێنان، ڕۆیشتن، ماڵین، دەردان، ڕاماڵین، هەڵکەندن، ڕستن، پانکردنەوە، ڕشتن، لابردن، خوێندن، خوێندنەوە، بڵاوکردنەوە، ڕنین، (گوڵ)چنینەوە، وەدەرنان، لە خۆدوورخستنەوە، نووسین، لە دەستدان، دۆڕان، خواردن، خواردنەوە، گرتن، ناسین، دروستکردن، پێکهێنان، فرۆشتن، دەستکەوتن، دزین، کڕین، بەکرێ گرتن، لە بارچوون، ...).

ب_ ئەو كارە دوو بارگەییانەی، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ هەیە

گروپێكی تری كارەكانی زمانی كوردی سەرەڕای بكەری ناوی پێویستییان بە بەركارێكی ناڕاستەوخۆ هەیە. ئەم كارانەش ژمارەیەكی زۆر لە كارەكانی زمانی كوردی پێكدەهێنن. ئەم كارانە بە گوێرەی جۆری ئەو ئامرازە بەندەی لە ڕۆنانی بەركارە ناڕاستەوخۆكاندا، بەشداری دەكات، دەبن بە چەند جۆرێكەوە:

١/ ئەو كارانەی، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی بەیی) هەیە

بەشێكی كارەكانی زمانی كوردی لە ڕیزی ئەو كارانەن، كە سەرەڕای بكەری ناوی داوای بەركارێكی ناڕاستەوخۆ (ی بەیی) دەكەن. وەك/

٤٥٢ _ *ئەوان شانازییان بەخۆیانەوە دەكرد.*

٤٥٣ _ *قوتابییەكان بە وانەكانیانەوە خەریكبوون.*

٤٥٤ _ *كچەكە هەمیشە نازی بە سەر دۆستەكەیدا دەكرد.*

بەشێكی تری ئەو كارانەی، كە پێویستییانبە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی بەیی) هەیە: (باوەڕهێنان، سەیرپێهاتن، درێژەپێدان، نازپێ فرۆشتنن، گەیشتن، گەشەپێدان، پەی پێ بردن، نازین، پیاهەڵدان، پێداهەڵگوتن، ...).

٢/ ئەو كارانەی، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی لەیی) هەیە

هەندێ لە كارەكانی تری زمانی كوردی، جگە لە بكەری ناوی داوای بەركارێكی ناڕاستەوخۆ(ی لەیی) دەكەن. وەك/

٤٥٥ _ *ئێمە بیرمان لە خۆمان دەكردەوە.*

٤٥٦ _ *ئەوان خۆیان لە شەڕ دەپاراست.*

٤٥٧ _ *هەموو كوڕەكان لە تابلۆكەیان دەڕوانی.*

٤٥٨ _ *هاوڕێكەم لە من ڕەنجاوە.*

٤٥٩ _ *بەندییەكان لە بەندیخانە ڕایانكرد.*

٤٦٠ _ *هەموان خۆیان لە بەرپرسیارێتی دەدزیەوە.*

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی لەیی) هەیە: (مانەوە، ڕاكردن، خۆراپسكاندن، خۆپاراستن، ترسان، لێخۆشبوون، بیركردنەوە، ڕامان، بەرگری كردن، خواحافیزی كردن، ماڵئاوایی كردن، ڕۆیشتن، ...).

٣/ ئەو كارانەی، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی بۆیی) هەیە

بەشێكی تری كارەكانی زمانی كوردی داوای بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی بۆیی) دەكەن. وەك/

٤٦١ _ *مناڵەكان ڕایانكرد بۆ ماڵەوە.*

٤٦٢ _ *لێژنەكە بەدواداچوونی بۆ دزیەكە كرد.*

٤/ ئەو كارانەی، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی لەگەڵی) هەیە

بەشێكی تری كارەكانی زمانی كوردی داوای بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی لەگەڵی) دەكەن. وەك/

٤٦٣ _ *سەربازەكانمان لەگەڵ دوژمندا دەجەنگان.*

٤٦٤ _ *ئێمە لەگەڵ جەنابی بەڕێوەبەردا قسەمان كرد.*

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی لەگەڵی) هەیە: (تێكەڵكردن، سازان، شەڕكردن، حەوانەوە، دوژمنایەتی كردن، دەنگەدەنگكردن، ...).

٥/ ئەو كارانەی، كە پێویستییان بە بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی (ـە)یی) هەیە

بەشێكی تری كارەكانی زمانی كوردی داوای بكەری ناوی و بەركاری ناڕاستەوخۆ(ی (ـە)یی) دەكەن. وەك/

٤٦٥ _ *مناڵەكە تاوی دایە بەردەكە.*

٤٦٦ _ *وەفدەكە گەیشتە هەولێر.*

پ_ ئەو کارە دوو بارگەییانەی، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و تەواوکەری بکەر هەیە

بەشێکی تری کارەکانی زمانی کوردی سەرەڕای بکەری ناوی داوای تەواوکەری بکەر دەکەن. وەکو/

٤٦٧_ قوتابییەکە زیرەکە.

٤٦٨_ ژنەکە لە ماڵەوەیە.

٤٦٩_ ئەوەش لە خۆمانە.

٤٧٠_ ئەوان کرێکارن.

٤٧١_ تۆشبووی بە ئەو.

٤٧٢_ تاقیکردنەوەکەنزیکبۆتەوە.

٤٧٣_ ئاوەکە زۆرنەبوو.

٤٧٤_ کچەکە بوو بە پەرستار.

بە گشتی کاری بوونی ڕۆیشتوو و بوونی ئەنجامی لە ڕیزی ئەو کارە دوو بارگەییانەن، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و تەواوکەری بکەر هەیە.

ت_ ئەو کارە دوو بارگەییانەی، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و ئاوەڵگوزارەیەك هەیە

بەشێکی تری کارەکانی زمانی کوردی، جگە لە بکەری ناوی داوای بەرکاری ناڕاستەوخۆ(ی بۆیی) دەکەن. وەك/

٤٧٥_ ئاکار لە سلێمانی دەژیی.

٤٧٦_ ئێمە لە هەولێر دادەنیشین.

٤٧٧_ گفتوگۆکە دوو کاتژمێر درێژەدەکێشێ.

٤٧٨_ سیمینارەکە سێ کاتژمێر دەخایەنێ.

هەندێك کاری تر، کە پێویستییان بە بکەری ناوی وئاوەڵگوزارەیەك هەیە: (ڕەفتار کردن، هێنان، وەستان، فرۆشتن، ...).

چ_ ئەو کارە دوو بارگەییانەی، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و بەرکارێکی خستنەسەر هەیە

هەندێك لە کارەکانی زمانی کوردی، کە ئەوانیش بە گشتی کارە لێکدراوەکانن، سەرەڕای بکەری ناوی داوای بەرکارێکی خستنەسەریش دەکەن. وەك/

٤٧٩ _ ئێمە باسی ئەوانمان دەکرد.

٤٨٠ _ قوتابییەکان وەڵامی پرسیارەکانی مامۆستایان دایەوە.

٤٨١ _ ژنەکە هەر مەدحی مێردەکەی خۆی دەکرد.

٤٨٢ _ ڕێکار بەدوای شێرزاددا چوو.

هەندێك کاری تر، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و بەرکارێکی خستنەسەر هەیە: کارەکانی (مۆڵەتدان، جورئەت هەبوون/کردن، داواکردن، بڕیاردان، فەرماندان/کردن، فەرمان دەرکردن، فێرکردن، یادکردنەوە، پڕکردن، گفتپێدان، بیرکردنەوە، ئارەزوو/حەزکردن، سوپاس کردن، پێشکەشکردن، پشتگیری کردن، بەرپەچ دانەوە، پیرۆزبایی لێ کردن، پێشبینی کردن، پێشنیازکردن، ئیزن/رووخسەت/مۆڵەت هەبوون، ئامۆژگاری کردن، ...).

چ_ ئەو کارە دوو بارگەییانەی، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و پاڕستەی تەواوکەری هەیە

گروپێکی تری کارەکانی زمانی کوردی لە ڕیزی ئەو کارانەدان، کە سەرەڕای بکەری ناوی داوای پاڕستەیەکی تەواوکەری دەکەن. وەکو/

٤٨٣ _ من گوتم وەرنەوە.

٤٨٤ _ ئەو دەتوانێ بڕوات.

هەندێك کاری تر، کە پێویستییان بە بکەری ناوی و پاڕستەی تەواوکەری هەیە: (زانین، بڕوا کردن، حەزکردن، ویستن، سوێندخواردن، بڕیاردان، وادانان، ترسان، گومان کردن، پێشبینی کردن، هەستکردن، بە بیرداهاتن، وێران، پێوابوون، توانین، واتێگەیشتن، دانان، خۆدەرخستن، ...)

ح_ ئەو کارە دوو بارگەییانەی، کە پێویستییان بە بکەری پاڕستەیی و تەواوکەری بکەر هەیە

چینێکی تری کارەکانی زمانی کوردی لە ڕیزی ئەو کارانەدان، کە سەرەڕای بکەری پاڕستەیی داوای تەواوکەری بکەریش دەکەن. وەکو/

٤٨٥ _ *پێویستە بڕۆین.*

٤٨٦ _ *ئومێدوایە، کە بگەڕێتەوە.*

٤٨٧ _ *باشترە ئێرە چۆلبکەین.*

٤٨٨ _ *دیارە، کە نایەیتەوە.*

٤٨٩ _ *ئاشکرایە، کە ناگەڕێتەوە.*

کاری پەیوەندیی (بوون)ی ڕۆیشتوو لەم جۆرەکارە دوو بارگەییانەیە، کە پێویستیی بە بکەری پاڕستەیی و تەواوکەری بکەر هەیە.

چوارەم/ کاری سێ بارگەیی

ئەو کارانەن، کە سێ بارگە دەخەن. بە واتایەکی تر، ئەو کارانەن، کە سەرەڕای بکەر(جا ناوی بێ ، یان پاڕستەیی) پێویستییان بە دوو تەواوکەری تر هەیە.

ئەم کارانە بە گوێرەی جۆری تەواوکەرەکانی بە سەر چەند گروپێکدا دابەش دەبن:

أ_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەکەن:

٤٩٠ _ *دایکەکە ڕۆژانەی بەمنداڵەکەدا.*

٤٩١ _ *ئەوان ئێمەیان لە شەڕەکە ئاگادارکردەوە.*

ئەم کارانەش بە گوێرەی جۆری ئامرازی بەندی بەرکارە ناڕاستەوخۆکەیان دەبن بە چەند جۆرێکەوە:

١// ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ (ی لەیی) دەکەن

٤٩٢ _ *ئازاد هەواڵی تۆی لە من پرسی.*

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بكەری ناوی، بەركار و بەركاری ناڕاستەوخۆ (ی لەیی) هەیە: (بیستن، لێكردنەوە، وەرگرتن، ڕاپۆرت لێدان، تێڕاكردن، تێڕاچوون، تێخستن، تێ هەڵسوون، پرسین، ترساندن، كڕین، دزین، بیستن، فێربوون، ئاگاداركردنەوە، ...).

٢// ئەو كارانەی، كە داوای بكەری ناوی، بەركار و بەركاری ناڕاستەوخۆ (ی بەیی) دەكەن

٤٩٣_ *ئێمە تابلۆكەمان بە دیوارەكەوە هەڵواسی.*

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بكەری ناوی، بەركار و بەركاری ناڕاستەوخۆ (ی بەیی) هەیە: (بەخشین، پێدانەوە، پێدان، گوتن، پیشاندان، دانان، پێداكردن، بایەخدان، چەسپاندن، بەستن، لكان، نوساندن، پێ سپاردن، فرۆشتن، گوتن، پێدان، ...).

٣// ئەو كارانەی، كە داوای بكەری ناوی، بەركار و بەركاری ناڕاستەوخۆ (ی بۆیی) دەكەن

٤٩٤_ *باوكەكە هەزار دیناری بۆ ڕۆژانەی منداڵەكە زیادكرد.*

٤٩٥_ *دوو هەزاری بۆ بخەیتە سەر دەتوانێ پێڵاوەكە بكرێ.*

٤// ئەو كارانەی، كە داوای بكەری ناوی، بەركار و بەركاری ناڕاستەوخۆ (ی لەگەڵی) دەكەن

٤٩٦_ *منداڵەكان ئاوەكەیان لەگەڵ نەفتەكەدا تێكەڵكردووە.*

ب_ ئەو كارانەی، كە داوای بكەری ناوی، بەركار و تەواوكەری بەركار دەكەن

٤٩٧_ *من فەرهاد بەزیرەك دەزانم.*

٤٩٨_ *ئەوان تۆیان بەعاقڵ دادەنا.*

٤٩٩_ *من تۆ لە لوتكەی داهێنان دەبینم.*

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بكەری ناوی، بەركار و تەواوكەری بەركار هەیە: (ناونان، وتن، بانگكردن، ژماردن، حیسابكردن، لە قەڵەمدان، تێگەیشتن، زانین، هاتنەبەرچاو، گومانبردن/كردن، ناساندن، نیشاندان، گۆڕینەوە، لە قەڵەمدان، پێوابوون،

بیـــنین، کــردن[یــەکی دەکــرد بــە دوو]، دانــان، تۆمــارکردن، دانــان[بەنــەبووم دانــابوو]، دیاری/دەستنیشان کردن، هەڵبژاردن، نرخاندن، پەروەردەکردن، ڕاهێنان، ...).

پ_ ئەو کارانەی کەوا داوای بکەری ناوی، بەرکار و ئاوەڵگوزارە دەکەن

٥٠٠ _ من تۆ لە تاران جێدێڵم.

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بکــەری نــاوی، بــەرکار و ئــاوەڵگوزارە هەیــە: (هێنان، هاویشتن، هەڵدان، بردن، پەروەردەکردن، لێــدان، نــاردن، دانــان، ڕاخســتن، فرێــدان، کڕین، فرۆشتن، دڵدانەوە، دواخستن، ...)

ت_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکار و پاڕستەی تەواوکەری دەکەن

_ ئاگادارتان دەکەمەوە، کە نەهاتنی کۆتاییتان بۆ هاتووە.

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بکەری نــاوی، بــەرکار و پاڕســتەی تەواوکــەری هەیە: (ئیزن دان، هاندان، بانگێشتکردن، بیــنین، هاتنەبەرچــاو، تــوانین، فێربــوون، بیســتن، هەستکردن، سەلماندن، ...).

ج_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی و دوو بەرکار دەکەن

_ دایکەکە جلەکانی لە بەر منالەکە کرد.

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بکەری ناوی ودوو بەرکار هەیە: (لەچاوکردن، لە بەرداکەندن/لەبەرکردنەوە، لە سەرکردن، لە ملکردن، لە دەســتکردن، لــە پێکــردن، لــە ئاوکردن، ...).

چ_ ئــەو کارانــەی، کــە داوای بکــەری نــاوی و بــەرکاری ناڕاســتەوخۆ و پاڕســتەی تەواوکەری دەکەن

_ وتەبێژی حکومەت بە هاوڵاتیانی ڕاگەیاند، کە بەیانی پشووی فەرمییە.

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بکەری ناوی، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و پاڕســتەی تەواوکەری هەیە: (گوتن، قەناعەت پێ کردن، تکاکردن، گفت پێــدان، لێبــوردن، داواکــردن،

بەڵێندان، قەولدان، گرەوکردن، پەیماندان، زۆرلێکردن، فەرماندان، پێشنیازکردن، پاڕانەوە، گرەوکردن، ڕێپێدان، والیّ کردن، جەخت کردنەوە، ئاماژەکردن، فەرمانکردن، مۆڵەت وەرگرتن، مۆڵەت دان، پاڕانەوە، سوێندخواردن، یارمەتی دان، ...).

ح_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی و بەرکاری ناڕاستەوخۆ و تەواوکەری بەرکار دەکەن

٥٠١ _ من هەمیشە بەئازادم دەگوت ئازا.

خ_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، دوو بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەکەن

٥٠٢ _ من لە هەولێرەوە چووم بۆ سۆران.

٥٠٣ _ ئەوان لە کەرکوکەوە هاتبوون بۆ هەولێر.

٥٠٤ _ من بۆ تەواوکردنی خانوەکە پێویستم بە تۆ هەیە.

٥٠٥ _ ئێمە بۆ گەشتەکەمان پێویستمان بە شەش ڕۆژ هەیە.

زۆربەی ئەو کارانەی، کە جوڵانەوە(ڕۆیشتن)یان تێدایە لەم جۆرە کارانەن.

د_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و بەرکاری خستنەسەر دەکەن

٥٠٦ _ ئەوان لە شەڕەکەدا یارمەتی ئێمەیان دا.

٥٠٧ _ ئێوە هەواڵی ئەوتان بەمندا.

هەندێك کاری تر، کە پێویستییان بە بکەری ناوی، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و بەرکاری خستنەسەر هەیە: (مۆڵەت دان، داواکردن، فەرماندان، ...).

ر_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکاری خستنەسەر، پاڕستەی تەواوکەری دەکەن

٥٠٨ _ ئێمە سوپاسی ئێوە دەکەین، کە هاوکاریتان کردین.

(ئامۆژگاری کردن، بەبیرهێنانـەوە، پشـتگیری کـردن، بانگێشـتکردن، یارمەتیـدان، مۆڵەت دان، ...).

ز_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکار، تەواوکەری بکەر دەکەن

٥٠٩_ گەشتەکەمان شەش کاتژمێری پێویستە.

ژ_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەری ناوی، بەرکار و بەرکاری خستنەسەر دەکەن

٥١٠_ مامۆستاکە قوتابییەکانی فێری رێزگرتن کردووە.

س_ ئەو کارە سێ بارگەییانەی، کە پێویستییان بـە بکـەری پاڕسـتەیی و بـەرکاری ناڕاستەوخۆ و تەواوکەری بکەر هەیە

٥١١_ بۆ ئێمە شەرمە، کە بچین بۆ ئەم جۆرە شوێنانە.

٥١٢_ لە چاوەکانترا دیارە، کە درۆ دەکەی.

٥١٣_ لاتان ئاشکرایە، کە ئێمە چیمان بۆ کردووە.

ش_ ئـەو کـارە سـێ بارگەییانـەی، کـە پێویسـتییان بـە بکـەری پاڕسـتەیی و دوو بەرکاری ناڕاستەوخۆ هەیە

٥١٤_ بە پێی ئەم بەڵگانە بۆمان دەردەکەوێ، کە پیاوەکە تاوانبارە.

٥١٥_ لەم بەڵگانەوە بۆمان دەردەکەوێ، کە چیت کردووە.

پێنجەم/ کاری چوار بارگەیی

ئەو کارانەن، کە چوار بارگە دەخەن. بەو واتایەی، کە ئەو کارانەن سـەرەڕای بکـەری ناوی پێویستییان بە سێ تەواوکەری تر هەیە. ئەمانەش بە پێی جۆری تەواوکەرەکانیان دەبن بەچەند جۆرێکەوە:

أ_ ئەو کارانەی، کە داوای بکەر، بەرکار، دوو بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەکەن

٥١٦_ ئازاد کتێبەکانی لە هەولێرەوە برد بۆ هەڵەبجە.

هەندێك كاری تر، كە پێویستییان بە بكەری ناوی، بەركار، دوو بەركاری ناڕاستەوخۆ هەیە: (ڕەوانكردن، ناردن، وەرگێڕان).

ب_ ئـەو كارانـەی، كـە داوای بكـەر، دوو بـەركاری ناڕاسـتەوخۆ و پاڕسـتەی تەواوكەری دەكەن

٥١٧ _ من لەگەڵ تۆدا لـە سـەر دوو ملیـۆن مـەرج دەكـەم، كـە بـەیانی یاریەكـە دەبەینەوە.

٥١٨ _ من لەگەڵ تـۆدا لـە سـەر دوو ملیـۆن گـرەو دەكـەم، كـە بـەیانی یاریەكـە دەبەینەوە.

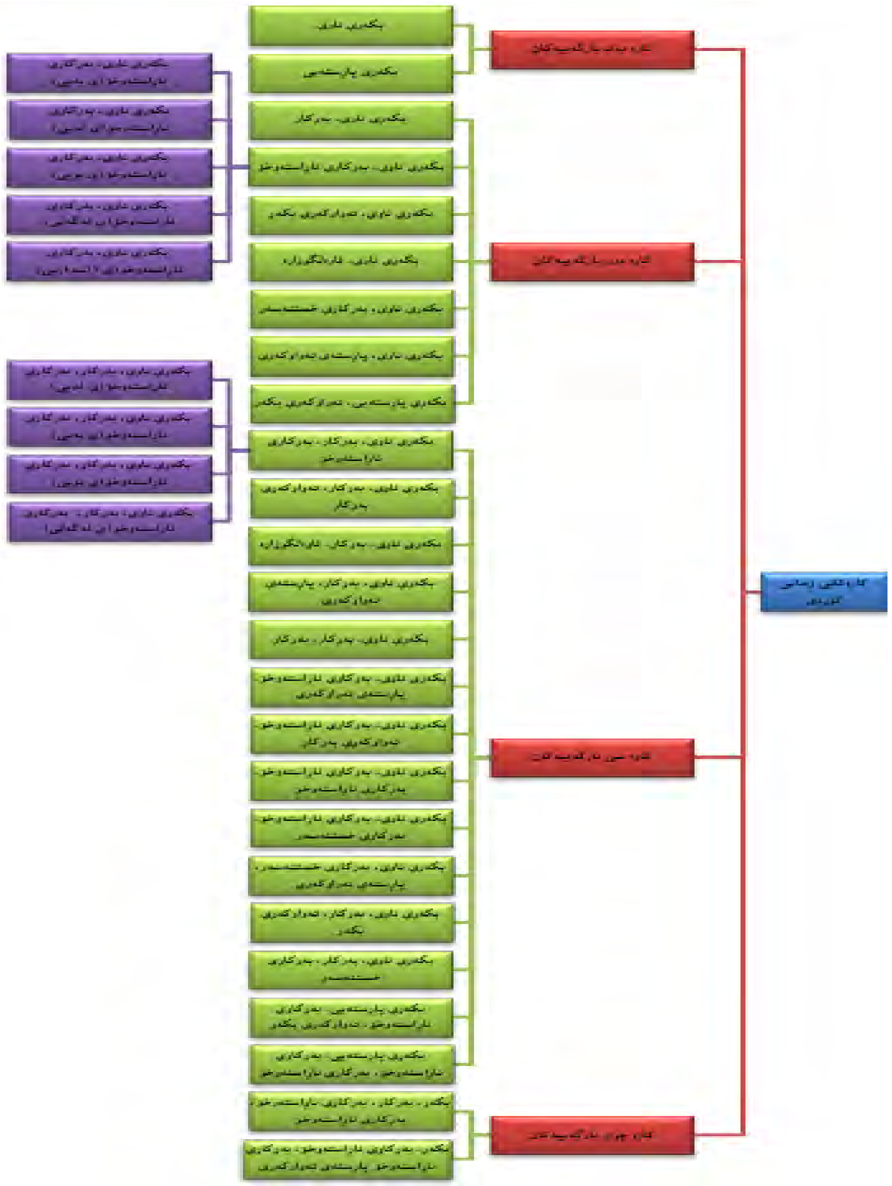

هێلکاریی ژمارە ٨

پۆلێنکردنی کارەکانی زمانی کوردی بە پێی ژمارە و جۆری بارگەکانیان

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

١- بۆ تایبەتمەندییەکانی کار بڕوانە ئەم سەرچاوانە: (ڕەفیق شوانی ٢٠١١: ٥٠-٥١)؛ (وحیدیان کامیار ١٣٨٦: ٣٢)؛ (محەمەد عومەر عەول ٢٠١٠: ٣٣٠)؛ (احمد دد گیوی ١٣٨٤: ٢-٤)؛ (مەحەمەدی مەحویی ٢٠١١ أ ٢٠١١: ٥٣-٥٤)؛ (طبیب. اده ١٣٨٥أ: ٦٧)؛ (مەحەمەدی مەحویی ٢٠١٠: ٢٥٤-٢٥٥)؛ (عەلی روخزادی ١٣٨٩: ٨٣)؛ (ئەورەحمان حاجی مارف ٢٠٠٠: ١٤)؛ (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٩-٢٠)؛ (چگگگ١٣٨٢: ٤٧٥)؛ (ماهوتیان ١٣٨٤: ١٢٩).

٢- لێرەدا کار، بەواتای ئەو ناوە کارییەکەی ناو فەرهەنگ واتە کاری فەرهەنگی یا کاری بێ کات و کەسە دێت، نەك کارە کات و کەسدارەکان، کە گەردانکراون.

٣- هەموو یا زۆربەی ئەو زمانەوان و ڕێزماننووسانەی، کە باسی کاریان لە زمانی کوردیدا کردووە، باسی ڕۆنانی کاریشیان کردووە.

٤- بۆ ئاگاداربوون لەپێشینەی نامە لە کاری لێکدراو بڕوانە:(یوسف شریف سعید ١٩٩٨: ١-١٦)

٥- بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە:(یوسف شریف سعید ١٩٩٨: ١-١٦)، (عومەر مەحموود کەریم ٢٠٠٤: ٤٧-٥١) و (محەمەد عومەر عەول ٢٠١٠: ٣٦٠- ٣٦٤)

٦- (یوسف شریف سعید ١٩٩٨: ١٧-٣٣)؛ (محەمەد عومەر عەول ٢٠١٠: ٣٦٠- ٣٦٤)

٧- لەتەوەرەی جۆرەکانی کار لەرووی ڕستەسازییەوە(و بەتایبەتی کاری پەیوەندی) بەدرێژی باس لە کاری بوون دەکەین.

٨- بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی ئەم پرۆسەیە بڕوانە ئەم سەرچاوانەی خوارەوە:

(ارکان ١٣٨٥)، (حیدریتبریزی١٣٩٠)، (دبیرمقدد١٣٧٦)، (شقلی١٣٨٦)، (منصوری١٣٨٦)، (Baker1988)، (Marianne 1984)، (Marianne 1986)، (Rosen 1989).

٩- ئەمە لەزمانی کوردی(کرمانجی خواروو)دا نییە.

١٠- ئەم جۆرە کارە، کاری بەستێنەریشی پێدەگوترێ(مەحەمەدی مەحویی ٢٠١١ أ ٢٠١١: ٢١٣-٢١٤)

١١- ئاشکرایە، کە شوێنی ئەم کلیتیکە لەکاتی بوونی بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و .... دەگۆڕێت.

١٢- لەزمانی ئیسپانی و هەموو ئەو زمانانەی، کە بکەرەکەیان دەکرتێت، ناکرێ بکەر لەگەڵ ئەو جۆرە کارانە دەربکەوێ.(Allerton 2006:307)

١٣- مەبەست لە ڕستەی بێ نیشان ئەو ڕستەیە، کە شوێنگۆڕکێ بەکەرەسەکانی نەکراوە. بە واتایەکی تر، بەپرۆسەی بەلوتکەکردن(و ئەو پرۆسە ڕستەسازییانەی تر، کە دوای جێبەجێکردنیان) دا تێنەپەڕیون.

١٤- بۆ جیاکردنەوەی بەرکار لە بەرکاری خستنەسەر بڕوانە بەرکاری خستنەسەر ل ٩٩-١٠٤ ؛ و بۆ جیاکردنەوەی بەرکار لە تەواوکەری بەرکار بڕوانە تەواوکەری بەرکار ل ١١٧-١١٨ی ئەم نامەیە.

١٥- هەرچەندە لای هەندێ زمانەوان و ڕێزماننووسی کورد، هەر ئاوەڵکارێك، کە بچێتە نێو ڕستەوە، پێی دەڵێن ئاوەڵگوزارە. بەڵام ئێمە بۆ ئەو ئاوەڵکارانەی، کە دەبن بە سەربار، هەر زاراوەی ئاوەڵکار بەکاردێنین و زاراوەی ئاوەڵگوزارە بۆ ئەو ئاوەڵکارە خورتییانە بەکاردێنین، کە تەواوکەری کارن.

١٦- بۆ نموونە بڕوانە ئەو سەرچاوانەی لەپەراوێزی یەکەمی (قەیس کاکل توفیق ٢٠٠٤: ٢٢) دراون.

١٧- ئەم کارە لەکتێبەکانی ڕێزمان و نامە زمانەوانی و ڕێزمانییەکاندا، زاراوەی کاری ناتەواو، بێهێز، یاریدەدەریشی پێوتراوە. بەڵام ئێمە لەبەر دوو هۆ زاراوەی کاری پەیوەندی بەدروستتر دەزانین:

أ- کاری پەیوەندی، پەیوەندی لە نێوان بکەر و تەواوکەری بکەردا دروست دەکات(کە ئەمە لەجۆرەکانی تری کاردا بوونی نییە).

ب- وەك لە(١-٢-٢-٣) ئاماژەی بۆ کرا کاری یاریدەدەر تایبەتمەندی خۆی هەیە و جیایە لەکاری پەیوەندی.

١٨- دەبێ ئاگاداری ئەوە بین، کە ئەم ڕستانە بەواتای (ئەوە ئەوە؛ ئەو ئازادە؛ ئەو مەبەستە؛ ئەو نازدار بوو.) نایەن.

١٩- **یەك بارگەیی:** بکەر، **دوو بارگەیی:** بکەر + بەرکار، بکەر + ئاوەڵگوزارە، بکەر + تەواوکەر،

سێ بارگەیی: بکەر + بەرکار + تەواوکەر، بکەر + بەرکار + ئاوەڵگوزارە، بکەر + بەرکار + بەرکار(ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی ٢٠١٠: ١٦٢-١٦٣)

٢٠- **یەك بارگەیی:** کارا، **دوو بارگەیی:** بکەر + بەرکار، **سێ بارگەیی:** بکەر + بەرکار١ + بەرکار٢(**طالب حسين علی ٢٠٠٩: ٢٣-٢٤)**

٢١- لێرەدا بکەر وەك بارگەی کار ڕەچاونەکراوە.

٣- ڕۆنانە بنجییەکان لە زمانی کوردیدا

دوابەدوای ئەوەی، کە لە بەشی رابردوودا جۆری کارەکانی زمـانی کوردیمـان لـەرووی ڕستەسازییەوە، واتە لەرووی توانـای وەرگـرتن و وەرنـەگرتنی تەواوکـەرەوە، دیـاری کـرد، هەروەها جۆر و ژمارەی تەواوکەرەکانی کـاری زمـانی کوردیشـمان دەستنیشـانکرد، ئێسـتا دەتوانرێ ڕۆنانە بارگەختستنییەکانی کاری زمـانی کـوردی دیـاری بکـرێ، دواتـریش ڕۆنانـە بنجییەکانی زمانی کوردی دەستنیشان بکرێ.

ڕۆنانە بنجییەکان ئەرکی ڕێزمانیی تەواوکەرەکانی کاری سەرەکیی ڕستە پێشاندەدەن. ئەم ڕۆنانە بنجییانەش بە شێوەیەکی گشتی بەسەر دوو جۆری ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان(یا فەرهەنگییەکان) و ڕۆنانە بنجییە داڕێژراو(فەرهـەنگی-رستەسازی)ـــەکاندا دابـەش دەبـن. ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی هـەر ڕسـتەیەکیش بریتییـە لـە کـاری سـەرەکیی ئـەو ڕسـتەیە و تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکانی کارەکـە. ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیش بـەپێی ڕۆنـانی بارگەختستنیی کاری سەرەکیی هەمان ڕستەیە، لە فەرهەنگدا، واتـە بـەر لـەوەی بێتـە نـاو ڕستەوە، دیاری دەکرێت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ڕۆنانی بنجیی سەرەکی هەر ڕسـتەیەك چەمکێکی فەرهەنگییە. بۆ ئەوەی ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکانی هەر ڕستەیەکیش لـەزمانی کوردیدا دیاری بکرێ، سەرەتا پێویستە ڕۆنانە بارگەختستنییەکانی کارە سـەرەکییەکەی ئـەو ڕستەیە دەستنیشان بکرێ. بەواتایەکی تر تـاکو ڕۆنانـە بارگەخسـتنییەکانی کـار لـەزمانی کوردیدا دیاری نەکرێ ناتوانرێ ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لەزمانی کوردیدا دیاری بکـرێ. هەروەها تاکو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکانی زمانی کوردی دیـاری نـەکرێ نـاتوانرێ ڕۆنانـە بنجییە داڕێژراوەکان دەست نیشان بکرێ.

ژمـارەی ڕۆنـانی بنجییـە سـەرەکییەکان لـە هـەر زمانێکـدا دیـاریکراوە و هـەر ڕسـتەیەکیش لـە هـەر زمانێکـدا بگیرێـن دەچـێتەوە سـەر یـەکێك لـە ڕۆنـانی بنجییـە سەرەکییەکانی ئەم زمانە. لەبەرئـەوەی کـە ڕۆنانـە بنجییـە داڕێژراوەکانـە بـەهۆی هەنـدێ پرۆسەی ڕستەسازییەوە کە بەسەر ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکاندا دێت دێنە کایەوە و هەروەها

ژمارەی پرۆسە ڕستەسازییەکانی هەر زمانێکیش دیاریکراوە بۆیە ژمارەی ڕۆنانی بنجییە داڕێژراوەکانیش هەروەکو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان دیاریکراودەبێت. بەهۆی ئەو سنووردارییەی کە هەریەکە لە ڕۆنانە بنجییە سەرەکی و ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان لە هەر زمانێکدا هەیانە، منداڵ لەماوەیەکی کورتدا دەتوانێ فێری ئەو زمانە بێت کە دەوروبەرەکەی قسەی پێدەکەن.

سەرەتا ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار لەزمانی کوردیدا خراونەتە ڕوو و پاشان ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکانی زمانی کوردی و دواتر ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکانی زمانی کوردی دیاری کراون.

ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار بابەتێکی زەینییە و ئەوە پێشان دەدات کە کارێك لەگەڵ چەند تەواوکەردا و لەگەڵ چ تەواوکەرێکیشدا لەرستەدا دەردەکەوێت.(طبیب زاده ١٣٨٥أ: ٢٠٠) بەو واتایەی، کە بۆ هەر کارێك لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا دەتوانرێ وێنەیەکی زەینی بخرێتە ڕوو کە تیایدا چۆنیەتیی دەرکەوتنی ئەم کارە لەرستە جۆراوجۆرەکاندا پێشاندەدات، ئەم وێنە زەینییەش پێی دەوترێ ڕۆنانی بارگەخستنیی کار. ڕۆنانی بارگەخستنی کار لەفەرهەنگدا(جا فەرهەنگەکە زەینی یان فەرهەنگی نوسراو و یان فەرهەنگی ئەلیکترۆنی بێت) لەتەك کارەکەدا دەردەکەوێت و زانیارییە ڕستەسازییەکانی ئەو کارە لەرووی ژمارە و جۆری ئەو تەواوکەرانەی کە دەتوانێت یان خود دەبێت لە ڕستە جۆراوجۆرەکاندا بیخات، نیشان دەدات.(طبیب زاده ١٣٨٥أ: ٢٠١) بەو واتایەی کە کۆی تەواوکەرە خورتی و سەرپشکییەکانی هەر کارێك، ڕۆنانی بارگەخستنی ئەو کارە پێکدێنن. دەتوانرێ لەرێگەی ژمارەیەك نیشانەی کورتکراوە و هێماوە ڕۆنانە بارگەخستنیەکان پێشان بدرێ:

١_ ڕۆنانی بارگەخستنیی هەر کارێك لەنێو جووت کەوانەیەکدا "< >"، کە تیایدا هەموو زانیارییە ڕستەسازییە پێویستەکانی کارەکە تۆماردەکرێت، پێشان دەدرێ:

نوستن: < ب>

٥١٩_ *منداڵەکە نوست.*

ڕۆنانی بارگەخستنیی کاری (نوستن) پێمان دەڵێت کاری (نوستن) تەنها پێویستی بەبکەرێکی ناوی هەیە.

٢_ بۆ جیاکردنەوەی تەواوکەرە سەرپشکی و خورتییەکان، تەواوکەرە سەرپشکییەکان دەخرێنە نێو کەوانەوە " ( ) ":

بەڵێندان: < ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، پات>

٥٢٠ _ من بەڵێنم بەتۆ داوە کە داتبمەزرێنم.

ڕۆنانی بارگەخستنیی کاری (بەڵێندان) دەری دەخات کە کاری (بەڵێندان) پێویستی بەبکەرێکی ناوی و بەرکارێکی ناڕاستەوخۆی سەرپشکی و پاڕستەیەکی تەواوکەری هەیە. خستۆتە نێو دوو کەوانەی بەرکارە ناڕاستەوخۆکەش ئەوە دەگەیەنێ کە تەواوکەرێکی سەرپشکییە.

٣_ تەواوکەرەکانی کار بە شێوەی هێمای کورتکراوە تۆماردەکرێن.

٤_ ئەگە کارێك زیاتر لە تەواوکەرێکی پێویست بێ ئەوا تەواوکەرەکان بە کۆما " ، " لەیەکتر جیادەکرێنەوە:

کردنەوە: < ب، بەر>

٥٢١ _ سازان دەرگاکەی کردەوە.

٥_ هەندێك جار کارێك لەنێوان دوو تەواوکەردا دەبێت یەکێکیان هەڵبژێرێ، بۆ ئەم مەبەستەش سوود لە هێڵێکی لار واتە " / " وەردەگیرێ:

وەڵام دانەوە: < ب، بەر/ ب، بەرخ>

٥٢٢ _ سۆزان پرسیارەکانی وەڵام دایەوە.

٥٢٣ _ سۆزان وەڵامی پرسیارەکانی دایەوە.

٦_ بۆ دیاری کردنی جۆری بەرکارە ناڕاستەوخۆکانیش سوود لە جووت کەوانەی بچووك " << >> " وەردەگیرێ:

پاراستن: < ب، بەر، (بەرنا<<ی لەیی>> >

٣-١- ڕۆنانە بارگەخستنییەکانی کار لە زمانی کوردیدا

لێرەدا هەوڵدەدەین ڕۆنانی بارگەخستنیی هەندێ کاری جیاواز لەرووی ڕۆنانی بارگەخستنییەوە لە زمانی کوردیدا بخەینە روو و دوای ئەویش ڕۆنانە بنجییەکانی زمانی کوردی دەستنیشان بکەین:

○ نوستن: < ب>

٥٢٤_ مناڵەکە نوست.

○ بوون: < بپا>

٥٢٥_ دەبێت بڕۆین.

○ وەڵام دانەوە: < ب، بەر/ ب، بەرخ>

٥٢٦_ من پرسیارەکانم وەڵام دایەوە.

٥٢٧_ من وەڵامی تۆم دایەوە.

○ هەڵبژاردن: < ب، بەر/ ب، بەر، تبەر>

٥٢٨_ ئارێز تەماتەکانی هەڵبژاردووە.

٥٢٩_ ئەوان تۆیان بە مامۆستا هەڵبژارد.

○ فرۆشتن: < ب، بەر، (بەرنا<<ی بەیی>>>

٥٣٠_ دوکاندارەکە چیپسەکانی بەمناڵەکە فرۆشت.

○ ویستن: < ب، بەر/ ب، پات>

٥٣١_ کارەکان ماندووبوونیان دەوێ.

٥٣٢_ ئاکام دەیەوێت ژنبێنێت.

○ حیسابکردن: < ب، بەر/ ب، بەر، تبەر/ ب، بەرخ، بەرنا<<ی بۆیی>> >

٥٣٣_ بازرگانەکە هەموو شەوێك پارەکانی حیسابدەکات.

٥٣٤_ سەرۆك بەش تۆی بەقوتابی حیسابکردبوو.

٥٣٥ _ *من حیسابی پیاوم بۆ تۆ کردبوو.*

○ بیستن: < ب، بەر، (بەرنا<<ی لەیی>>/ ب، بەر، پات>

٥٣٦ _ *ئارەزوو قسەکانی لەتۆ بیستبوو.*

٥٣٧ _ *هاوژین لەتۆی بیستووە کە باوکی کوژراوە.*

○ ناردن: < ب، بەر، (بەرنا<<ی بەیی>>، (بەرنا<<ی بۆیی>>>

٥٣٨ _ *هونەر کتێبەکانی بەشیرازدا نارد بۆ سکاڵا .*

○ ترسان: < ب، (بەرنا<<ی لەیی>>/ ب، پات>

٥٣٩ _ *سەربازەکان لەشەڕ نەدەترسان.*

٥٤٠ _ *نەخۆشەکە دەترسا بمرێت.*

○ تێکەڵکردن: < ب، بەر، بەرنا<<ی لەگەڵی>>/ ب، بەر، بەرنا<<ی بـەیی>> >

٥٤١ _ *هاوڕێ نانەکە لەگەڵ سەموونەکاندا تێکەڵ ناکات.*

٥٤٢ _ *هاوڕێ قسەکانی منی تێکەڵ بە قسەکانی ئازاد ناکات.*

○ گفتپێدان: < ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، پات/ ب، بەرخ، (بەرنا<<ی بەیی>>>

٥٤٣ _ *باوکت گفتی بەتۆ دابوو کە پایسکلەکەت بۆ بکڕێ.*

٥٤٤ _ *هاوڕێکەی باوکت گفتی دامەزراندنی بەتۆ دابوو.*

○ ئامۆژگاری کردن: < ب، بەرخ/ ب، بەرخ، پات>

٥٤٥ _ *کامەران ئامۆژگاری براکانی دەکرد .*

٥٤٦ _ *کامەران ئامۆژگاری براکانی دەکرد کە باش بخوێنن.*

○ بڕیاردان: <ب، بەرخ/ ب، پات>

٥٤٧ _ *هاوسەر بڕیاری دەستلەکارکێشانەوەی دا .*

٥٤٨ _ *هاوسەر بڕیاری دا کە دەستلەکاربکێشێتەوە.*

○ فێربوون: < ب، (بەرنا<<ی لەیی>>، پات/ ب، (بەرنا<<ی لەیی>>، بەرخ>

٥٤٩ _ *من لەئێوەوە فێربووم کە لێبوردەبم.*

٥٥٠ _ *من لەئێوەوە فێری لێبوردەیی بووم.*

- تێگەیشتن: < ب، پات/ ب، بەر، تبەر>

٥٥١ _ *تێگەیشتم کە نابێ باوەڕت پێبکەم.*

٥٥٢ _ *مامۆستا تۆ بەزیرەك تێگەیشتبوو.*

- حەزکردن: < ب، پات/ ب، (بەرنا<<لەیی>>/ ب، (بەرنا<<بەیی>>>

٥٥٣ _ *حەزناکەم بڕۆم.*

٥٥٤ _ *حەز لەم کارانە ناکەم.*

٥٥٥ _ *حەز بەم کارانە ناکەم.*

- هەستکردن: < ب، بەرنا<<ی بەیی>>/ ب، پات>

٥٥٦ _ *من هەست بەگەرمی دەکەم.*

٥٥٧ _ *من هەست دەکەم کە لەشم گەرمە.*

- سوێندخواردن: < ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، پات>

٥٥٨ _ *سوێند بەقورئان دەخۆم کە من ئەم کارەم نەکردووە.*

- هاتنەبەرچاو: < بپا/ ب، تب/ ب، بەر، پات>

٥٥٩ _ *وادێتەبەرچاو کە هەرگیز نەخۆش نەبوبێ.*

٥٦٠ _ *تۆ نەخۆش دێیتەرچاو.*

٥٦١ _ *وادێیتە بەرچاوم کە هەرگیز نەمبینیبیت.*

- زانین: < ب، بەر/ ب، پات/ ب، بەر، تبەر>

٥٦٢ _ *ئەو پیاوە هەموو شتێك دەزانێ.*

٥٦٣ _ *وامزانی نەخۆشبووی.*

٥٦٤ _ *مامۆستا ئێوەی بەنموونەی پۆل دەزانی.*

- بینین: < ب، بەر/ ب، بەر، تبەر/ ب، پات>

٥٦٥ _ *ئەوان تۆیان بینیوە.*

٥٦٦ _ *من تۆ باش دەبینم.*

٥٦٧ _ *دەبینم کە نەخۆشی.*

- نیشاندان: < ب، بەر، تبەر/ ب، بەر، بەرنا<<ی بەیی>>/ ب، بەر، بەرخ>

٥٦٨ _ شاناز خۆی بەپیاو نیشاندابوو.

٥٦٩ _ ئەوان بەشە ناوخۆییەکەیان بەقوتابییەکە نیشاندا.

٥٧٠ _ ئەوان بەشە ناوخۆییەکەیان نیشانی قوتابییەکە دا.

○ بانگکردن: < ب، بەرخ/ ب، بەر/ ب، بەر، تبەر>

٥٧١ _ باوکت بانگی تۆی دەکرد.

٥٧٢ _ باوکت تۆی بانگ دەکرد.

٥٧٣ _ باوکت تۆی بەگیانە بانگ دەکرد.

○ پشتگیری کردن: < ب، بەرخ/ ب، (بەرنا<<ی لەیی>>/ ب، بەرخ، پات>

٥٧٤ _ ئێمە پشتگیریی تۆ دەکەین.

٥٧٥ _ ئێمە پشتگیری لەتۆ دەکەین.

٥٧٦ _ ئێمە پشتگیریی تۆ دەکەین کە خۆت هەڵبژێری.

○ فەرماندان: < ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، پات/ ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، بەرخ>

٥٧٧ _ بەڕێوەبەر فەرمانی بە سکرتێرەکی دا کە هەموو فەرمانبەرەکان بانگ بکات.

٥٧٨ _ سەرۆکی وڵات فەرمانی هێرشکردنی بە سەربازەکان دا.

○ یارمەتیدان: < ب، بەرخ/ ب، بەرخ، پات>

٥٧٩ _ من یارمەتی تۆم دا.

٥٨٠ _ براکەت یارمەتیی ئێوە دەدات کە بڕۆن بۆ دەرەوە.

○ هاتن: < بپا، ئا/ ب، ئا/ ب، (بەرنا<<ی لەیی>>، (بەرنا<<ی بۆیی>>>

٥٨١ _ لەقورئاندا هاتووە کە ریزی دایك و باوکتان بگرن.

٥٨٢ _ ئەم وتەیە لەفەرموودەدا هاتووە.

٥٨٣ _ ئەوان لەهەولێرەوە بۆ سلێمانی هاتوون.

○ داواکردن: < ب، بەر/ ب، (بەرنا<<ی لەیی>>، پات/ ب، (بەرنا<<ی لەیی>>، بەرخ>

٥٨٤ _ من پیتزام داوا کردبوو.

٥٨٥ _ من داوام لەتۆ کردبوو کە پیتزام بۆبێنی.

٥٨٦ _ من داوای پیتزام لەتۆ کردبوو.

○ دانان: < ب، پات/ ب، بەر، (بەرنا<<ی لەیی>>/ ب، بەر، تبەر >

٥٨٧ _ وام داناوە کە هەموو قوتابیەکان بۆ ئاهەنگەکە بانگێشت بکەین.

٥٨٨ _ من گوڵدانەکەم لەسەر مێزەکەدا دانابوو.

٥٨٩ _ ئەوان تۆیان بە زیرەك دانابوو.

○ بانگێشتکردن: < ب، بەر، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەر، پات/ ب، بەرخ، پات/ ب، بەرخ، (بەرنا<<ی بۆیی>>>

٥٩٠ _ سازگار ئێوەی بۆ ئاهەنگەکە بانگێشکردووە.

٥٩١ _ سازگار ئێوەی بانگێشکردووە کە بۆ ئاهەنگەکە بچن.

٥٩٢ _ سازگار بانگێشتی ئێوەی کردووە کە بۆ ئاهەنگەکە بچن.

٥٩٣ _ سازگار بانگێشتی ئێوەی کردووە بۆ ئاهەنگەکە.

○ دەرکەوتن: < ب/ بپا، (بەرنا<<ی لەیی>>، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ بپا، (بەرنا<<ی بەیی>>، (بەرنا<<ی بۆیی>>>

٥٩٤ _ مانگ دەرکەوت.

٥٩٥ _ لەم بەڵگانەوە بۆمان دەردەکەوێت کە کێ تاوانبارە.

٥٩٦ _ بەپێی ئەم بەڵگانە بۆمان دەردەکەوێت کە کێ تاوانبارە.

○ گوتن: < ب، پات/ ب، بەر، (بەرنا<<ی بەیی>>/ ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، پات/ ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، تبەر>

٥٩٧ _ گوتم کە ناگەڕێینەوە.

٥٩٨ _ ئەوان هەموو قسەکانیان بەتۆ گوت.

٥٩٩ _ ئێمەش بە ئەوانمان گوتن کە نایەینەوە.

٦٠٠ _ هەموو قوتابییەکان بە بەڕێوەبەریان دەگوت مامۆستا.

○ هاندان: < ب، بەر، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەرخ، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەرخ، پات/ ب، بەر، پات>

٦٠١ _ ئەوان مناڵەکانیان هانداوە بۆ ئەم جۆرە کارانە.

٦٠٢ _ ئەوان هانی مناڵەکانیان داوە بۆ ئەم جۆرە کارانە.

٦٠٣ _ ئەوان هانی مناڵەکانیان داوە کە ئەم جۆرە کارانە بکەن.

٦٠٤ _ ئەوان مناڵەکانیان هانداوە کە ئەم جۆرە کارانە بکەن.

ڕۆنانی بارگەخستنیی کارەکانی سەروو بۆمان دەردەخات، کە زۆربەی زۆری کارەکان زیاتر لە دەرکەوتەیەکی هەیە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هەندێ لە تەواوکەرەکان سەرپشکیین، و هەندێکی تر تەواوکەری تر شوێنیان دەگرنەوە:

- هاندان: < ب، بەر، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەرخ، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەر، پات/ ب، بەرخ، پات>

ڕۆنانی بارگەخستنیی کاری (هاندان) شەش ڕستەی ڕێتێچوو روون دەکاتەوە:

٦٠٥ _ ئەوان مناڵەکانیان هانداوە.

٦٠٦ _ ئەوان هانی مناڵەکانیان داوە.

٦٠٧ _ ئەوان مناڵەکانیان هانداوە بۆ ئەم جۆرە کارانە.

٦٠٨ _ ئەوان هانی مناڵەکانیان داوە بۆ ئەم جۆرە کارانە.

٦٠٩ _ ئەوان هانی مناڵەکانیان داوە کە ئەم جۆرە کارانە بکەن.

٦١٠ _ ئەوان مناڵەکانیان هانداوە کە ئەم جۆرە کارانە بکەن.

بە هەریەکە لەو ئەگەرە جۆراوجۆرانەی کە لە ڕۆنانی بارگەخستنیی کاردا بوونیان هەیە، دەڵێین ڕۆنانی بنجیی سەرەکی و لەنێو دوو هێڵی ستوونی(||ڕۆنانی بنجی||) دا پێشانی دەدەین. کەواتە ئەم ڕۆنانە بارگەخستنیەی خواروو شەش ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی هەیە:

- هاندان: < ب، بەر، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەرخ، (بەرنا<<ی بۆیی>>/ ب، بەر، پات/ ب، بەرخ، پات>

أ_ || ب، بەر||

ب_ || ب، بەر، (بەرنا<<ی بۆیی>>||

پ_ || ب، بەرخ ||

ت_ || ب، بەرخ، (بەرنا<<ی بۆیی>>||

ج_ || ب، بەر، پات ||

چ_ || ب، بەرخ، پات ||

بـــە دەستنیشـــانکردنی ڕۆنـــانی بارگەخســـتنیی (٣٨٣) كـــار (٣٣) ڕۆنـــانی بارگەخستنیمان دۆزیەوە، كە بریتین لەمانەی خوارەوە:

١- < ب>

٢- < بپا>

٣- < ب، بەر/ ب، پات>

٤- < ب، بەر/ ب، بەرخ>

٥- < ب، بەرخ/ ب، پات>

٦- < ب، بەر/ ب، بەر، تبەر>

٧- < ب، پات/ ب، بەر، تبەر>

٨- < ب، بەرخ/ ب، بەرخ، پات>

٩- < بپا/ ب، تب/ ب، بەر، پات>

١٠-< ب، بەر، (بەرنا<< بەیی>>>

١١-< ب، (بەرنا<< بەیی>>، پات>

١٢-< ب، بەرنا<< بەیی>>/ ب، پات>

١٣-< ب، بەر/ ب، بەر، تبەر/ ب، پات>

١٤-< ب، بەر/ ب، پات/ ب، بەر، تبەر>

١٥-< ب، (بەرنا<< لەیی>>/ ب، پات>

١٦-< ب، بەرخ/ ب، بەر/ ب، بەر، تبەر>

١٧-< ب، بەر، (بەرنا<< لەیی>>/ ب، بەر، پات>

١٨-< ب، بەرخ/ ب، (بەرنا<< لەیی>>/ ب، بەرخ، پات>

١٩-< ب، بەر، (بەرنا<< بەیی>>، (بەرنا<< بۆیی>>>

٢٠-< ب، پات/ ب، بەر، (بەرنا<< لەیی>>/ ب، بەر، تبەر >

٢١-< ب، بەر/ ب، بەر، تبەر/ ب، بەرخ، بەرنا<< بۆیی>> >

٢٢-< ب، بەر، تبەر/ ب، بەر، بەرنا<< بەیی<</ ب، بەر، بەرخ<

٢٣-< ب، پات/ ب، (بەرنا<< لەیی<</ ب، (بەرنا<< بەیی<<<

٢٤-< ب، بەر، بەرنا<< لەگەڵێ<</ ب، بەر، بەرنا<< بەیی<< <

٢٥-< بپا، ئا/ ب، ئا/ ب، (بەرنا<< لەیی<<، (بەرنا<< بۆیی<<<

٢٦-< ب، (بەرنا<< لەیی<<، پات/ ب، (بەرنا<< لەیی<<، بەرخ<

٢٧-< ب، (بەرنا<< بەیی<<، پات/ ب، (بەرنا<< بەیی<<، بەرخ<

٢٨-< ب، (بەرنا<< بەیی<<، پات/ ب، بەرخ، (بەرنا<< بەیی<<<

٢٩-< ب، بەر/ ب، (بەرنا<< لەیی<<، پات/ ب، (بەرنا<< لەیی<<، بەرخ<

٣٠-< ب، بەر، (بەرنا<< بۆیی<</ ب، بەر، پات/ ب، بەرخ، پات/ ب، بەرخ، (بەرنا<< بۆیی<<<

٣١-< ب، بەر، (بەرنا<< بۆیی<</ ب، بەرخ، (بەرنا<< بۆیی<</ ب، بەرخ، پات/ ب، بەر، پات<

٣٢-< ب/ بپا، (بەرنا<< لەیی<<، (بەرنا<< بۆیی<</ بپا، (بەرنا<< بەیی<<، (بەرنا<< بۆیی<<<

٣٣-< ب، پات/ ب، بەر، (بەرنا<< بەیی<</ ب، (بەرنا<< بەیی<<، پات/ ب، (بەرنا<< بەیی<<، تبەر<

٣-٢- جۆرەکانی ڕۆنانە بنجییەکان لە زمانی کوردیدا

دوابـەدوای دەستنیشـانکردنی ڕۆنانـە بارگەخسـتنییەکان ئێسـتا دەتـوانرێ ڕۆنانـە بنجییەکان و جۆرەکانی دەستنیشان بکرێ. سـەرەتا ڕۆنانـە بنجییـە سـەرەکییەکان و دواتـر ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان دەستنیشان دەکرێ.

٣-٢-١- ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا

ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە هەر زمانێکدا ژمارەیان سنووردارە. لێرەشدا، لـەژێر ڕۆشـنایی ڕۆنـانی بارگەخسـتنیی کارەکـانی پێشـوو، بەشـێکی زۆری ڕۆنانـە بنجییـە سەرەکییەکانی زمانی کوردی دیاری کراون، گومان لەوەدا نییـە، کـە بـە دەستنیشـانکردنی ڕۆنانی بارگەخستنیی کاری تری زمانی کوردی ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی تریش دەدۆزرێتـەوە. بەگشتی ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لەزمانی کوردیدا دەبن بە دوو گروپەوە:

٣-٢-١-١- ئەو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییانەی، کە بەهۆی کاری بکەردیارەوە دروست دەبن

یەکەم/ ڕۆنانە بنجییە سەرەکییە یەك بارگەییەکان

١/ ||ب||[١]

٦١١ _ *منداڵەکە نوست.*

٢/ ||بپا||

٦١٢ _ *دەبێت بڕۆین.*

---

[١] - لەبەرئەوەی بوونی کار لە ڕۆنـانی بنجیـی هـەر ڕسـتەیەکدا، جـا سـەرەکی بێـت یـا داڕێـژراو، خورتییە، بەپێویستی نازانرێ لە نێو ڕۆنانە بنجییەکاندا بنووسرێت.

دووەم/ ڕۆنانە بنجییە سەرەکییە دوو بارگەییەکان

١/ ||ب، بەر||

٦١٣ _ *من پرسیارەکانم وەڵام دایەوە.*

٢/ || ب، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦١٤ _ *ئەوان بۆ سلێمانی هاتوون.*

٣/ ||ب، بەرخ||

٦١٥ _ *من وەڵامی تۆم دایەوە.*

٤/ ||ب، بەرنا<<ی لەیی>>||

٦١٦ _ *سەربازەکان لە دوژمن نەدەترسان.*

٥/ ||ب، بەرنا<<ی بەیی>>||

٦١٧ _ *حەز بەم کارانە ناکەم.*

٦/ ||ب، پات||

٦١٨ _ *ئاکام دەیەوێت ژن بێنێت.*

٧/ ||ب، تب||

٦١٩ _ *سازان زیرەکە.*

٨/ ||ب، ئا||

٦٢٠ _ *ئەم وتەیە لە فەرموودەدا هاتووە.*

٩/ ||بپا، ئا||

٦٢١ _ *لەقورئاندا هاتووە کە ریزی دایك و باوکتان بگرن.*

سێیەم/ ڕۆنانە بنجییە سێ بارگەییەکان

١/ || ب، بەر، بەر||

٦٢٢ _ *دایکەکە جلەکانی لەبەر منداڵەکە کرد.*

٢/ ||ب، بەر، بەرنا<<ی بەیی>>||

٦٢٣ _ *ئەوان هەموو قسەکانیان بەتۆ گوت.*

٣/ ||ب، بەر، بەرنا<<ی لەیی>>||

٦٢٤ _ *ئارەزوو قسەکانی لەتۆ بیستبوو.*

٤/ ||ب، بەر، بەرنا<<ی لەگەڵی>>||

٦٢٥ _ *هاورێ نانەکە لەگەڵ سەموونەکاندا تێکەڵ ناکات.*

٥/ ||ب، بەر، پات||

٦٢٦ _ *ئەوان مناڵەکانیان هانداوە کە ئەم جۆرە کارانە بکەن.*

٦/ ||ب، (بەرنا<<ی بەیی>>، پات||

٦٢٧ _ *باوکت گفتی بەتۆ دابوو کە پایسکلەکەت بۆ بکڕێ.*

٧/ ||ب، بەرنا<<ی لەیی>>، پات||

٦٢٨ _ *من لەئێوەوە فێربووم کە لێبوردەبم.*

٨/ ||ب، بەر، بەرنا<<ی بەیی>>||

٦٢٩ _ *ئەوان منالەکانیان بەپشیلە دەترساند.*

٩/ || ب، بەرخ، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦٣٠ _ *سازگار بانگێشتی ئێوەی کردووە بۆ ئاهەنگەکە.*

١٠/ || ب، بەرخ، بەرنا<<ی بەیی>>||

٦٣١ _ *هاوڕێکەی باوکت گفتی دامەزراندنی بەتۆ دابوو.*

١١/ || ب، بەرخ، پات||

٦٣٢ _ *کامەران ئامۆژگاری براکانی دەکرد کە باش بخوێنن.*

١٢/ || ب، بەر، بەرخ ||

٦٣٣ _ *ئەوان بەشە ناوخۆییەکەیان نیشانی قوتابییەکە دا.*

١٣/ || ب، بەرنا<<ی لەیی>>، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦٣٤ _ *ئەوان لەهەولێرەوە بۆ سلێمانی هاتوون.*

١٤/ ||بپا، بەرنا<<ی بەیی>>، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦٣٥ _ *بەپێی ئەم بەڵگانە بۆمان دەردەکەوێت کە کێ تاوانبارە.*

١٥/ ||بپا، بەرنا<<ی لەیی>>، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦٣٦ _ *لەم بەڵگانەوە بۆمان دەردەکەوێت کە کێ تاوانبارە.*

١٦/ ||ب، بەرنا<<ی بەیی>>، تبەر||

٦٣٧ _ *هەموو قوتابییەکان بە بەڕێوەبەریان دەگوت مامۆستا.*

١٧/ ||ب، تب، تب||

٦٣٨ _ *کارەکە باش دیارە.*

١٨/ ||ب، بەر، تبەر||

٦٣٩ _ *ئەوان تۆیان بە زیرەك دانابوو.*

چوارەم/ ڕۆنانە بنجییە چوار بارگەییەکان

١/ ||ب، بەر، بەرنا<<ی بەیی>>، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦٤٠ _ *هونەر کتێبەکانی بەشیرازدا نارد بۆ سکاڵا.*

٢/ ||ب، بەرنا<<ی بەیی>>، بەرنا<<ی بۆیی>>، پات||

٦٤١ _ *ئێمە بەپێی ئەم بەڵگانە بۆ ئێوەی دەردەخەین کە کێ تاوانبارە.*

٣-٢-١-٢- ئەو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییانەی، کە بەهۆی کاری بکەرنادیارەوە دروست دەبن

پرۆسەی بەبکەرنادیارکردن بەپێچەوانەی پرۆسەی بەکۆزەتیڤ کردن، کە دەبێتە هۆی زیاد کردنی بارگەی کاری زمانی کوردی، بەبکەرنادیارکردن لە زمانی کوردیدا[٢] یەکێکە لە پرۆسەکانی کەمکردنەوەی بارگە. بەواتایەکی تر بەگۆڕینی کاری بکەر دیار بۆ کاری بکەرنادیار کارەکە بارگەیەکی لە دەست دەدات یاخود کەمدەبێتەوە.(مەحەمەدی مەحویی ٢٠٠١: ٢٢٩) کەواتە دەتوانرێ پەیوەندیی ژمارەی بارگەکانی کاری بکەردیار و بکەرنادیار لە هاوکێشەیەکی لەم جۆرەدا روون بکەینەوە:

ژمارەی بارگەکانی کارێکی بکەرنادیار= ژمارەی بارگەکانی بکەردیاری هەمان کار - ١

---

[٢]- لە شێوەزاری کرمانجی خواروو.

ئێمە بەپێچەوانەی ئەو زمانەوانانـەی، کـە پێیـان وایـە پرۆسـەی بەبکـەرنادیارکردن پرۆسـەیەکی ڕستەسـازییە، وای بـۆ دەچـین، کـە پرۆسـەی بەبکـەرنادیارکردن، پرۆسـەیەکی وشەسازییە، بەو واتایەی، کە کارە ناوییە بکەرنادیارەکان(چاوگە بکەرنادیارەکان) تـوخمێکی بەلێکسیمبووی ناو فەرهەنگی کوردین(مەحەمەدی مـەحویی ۲۰۰۱: ۹۳) و ڕۆڵی هەیە لـەڕۆنانی وشەی تازە.(وریا عومەر ئەمین ۲۰۰۹: ۲۷۹). هەر بۆیـەش بکـەرنادیاری لـەزمانی کوردیـدا ڕۆنانـە بنجییـە سـەرەکییەکان پێکـدێنێ نـەك ڕۆنـانی بنجیـی داڕێـژراو، بـەڵام لـە کـارە بکەرنادیارەکاندا ئاماژە بە بکەرنادیارییەکەیان دەکەین:

وەڵامدرانەوە: ||ب$_{نادیار}$||

٢٤٦ _ *پرسیارەکان وەڵام دراونەتەوە.*

ئەو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییانەش دەبن بە دوو جۆرەوە:

یەکەم/ ئەو ڕۆنانە بنجییە سەرەکییانەی، کە بەهۆی کاری تێپـەڕی بکەرنادیارەوە دروست دەبن

_ بۆ ئامادەکردنی ڕەنگی خۆڵەمێشی ڕەنگی سـپی لەگـەڵ ڕەنگـی ڕەشـدا تێکـەڵ دەکرێت.

وەك باوە پرۆسەی بەبکەرنادیارکردن تایبەتە بە کارە تێپەڕەکانـەوە، بـەڵام لـەزمانی کوردیدا دوو کۆمەڵە کار هەن سەرەڕای ئەوەی، کە تێنەپەڕن بەڵام دەکرێن بەبکەرنادیار.

دووەم/ ئـەو ڕۆنانـە بنجییـە سـەرەکییانەی، کـە بـەهۆی کـاری تێنەپـەڕی بکەرنادیارەوە دروست دەبن

١- کارە تێنەپەڕەکان

ئەو کارانەن، کە هەمیشە تێنەپەڕن، وەکو (ڕێگەدان، تێبینی کردن، بەرگری کـردن، گفتـدان، بەدواداچـوون کـردن، بڕیـاردان، بایەخـدان، پرسـیارکردن، مۆڵەتـدان، بڕیـاردان، فەرماندان، مەدح کردن، یادکردنەوە، ئاماژەکردن، فەرمانکردن، مۆڵەت وەرگرتن، پشتگیری

کردن، مۆڵەت دان، یارمەتیدان، پێشبینی کردن، ...) هەن، کە بەم پرۆسەیەدا تێدەپەڕن، بەو واتایەی، کە دەکرێن بەبکەرنادیار.

٦٤٣ _ *شانازی بەم شتانەوە ناکرێ.*

٦٤٤ _ *بیر لەمانە نەکراوەتەوە.*

٦٤٥ _ *باسی ئەوان دەکرا.*

٦٤٦ _ *گومان لەتۆ دەکرێ.*

٦٤٧ _ *لێرەدا هەست بەگەرمی ناکرێ.*

ئەم کۆمەڵە کارەی سەرەوە چەند تایبەتمەندییەکیان هەیە:

أ/ هەمووکارەکان کاری لێکدراون

ب/ هەر هەموویان لەکارێکی سەرەکییەوە(دان، کردن، وەرگرتن) دروستکراون، کە تێپەڕە.

پ/ ئەم کارانە دوو جۆر ڕستەی بکەرنادیار دروست دەکەن، کە لە یەکەمیاندا هیچ بکەرێك بوونی نییە و کارەکە هەمیشە بە شێوەی کەسی سێیەمی تاك دەبێت، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە هەریەکە لە بەرکارە ناڕاستەوخۆ و بەرکارە خستنەسەرەکە فریزی ناوی نین بۆیەش ناتوانن لەرووی کەس و ژمارەوە لەگەڵ کارەکەدا ڕێك بکەون بەمەش ناتوانن ببن بەبکەر، بەڵام لە دووەمیاندا دوای کرتانی ئامرازی بەندەکەی بەرکارە ناڕاستەوخۆکە(لەو کارانەی، کە بەرکاری ناڕاستەوخۆ وەردەگرن) یان کرتانی ئامرازە خستنەسەرەکەی بەرکارە خستنەسەرەکە(لەو کارانەی، کە بەرکاری خستنەسەر وەردەگرن)، بەرکارە ناڕاستەوخۆکە یان بەرکارە خستنەسەرەکە لەگەڵ کارەکەدا لە رووی کەس و ژمارەوە ڕێکدەکەوێت:

٦٤٨ _ *شانازی بەم شتانەوە ناکرێ.*

٦٤٩ _ *ئەم شتانە شانازییان پێوەناکرێ.*

٦٥٠ _ *بیر لەمانە نەکراوەتەوە.*

٦٥١ _ *ئەمانە بیریان لێنەکراوەتەوە.*

٦٥٢ _ *باسی ئەوان دەکرا.*

٦٥٣ _ *ئەوان باسیان دەکرا.*

٦٥٤ _ گومان لەتۆ دەکرێ.

٦٥٥ _ تۆ گومانت لێ دەکرێ.

٦٥٦ _ لێرەدا هەست بەگەرمی ناکرێ.

٦٥٧ _ لێرەدا گەرمی هەستی پێناکرێ.

٢- کارە تێنەپەڕ-تێپەڕەکان

ئەو کارانەن، کە هەندێ جار وەکو کاری تێپەڕ و هەندێ جار وەکو کاری تێنەپەڕ مامەڵە دەکەن. بەو واتایەی، کە هەندێ جار بەرکار وەردەگرن و هەندێ جار وەری ناگرن.

+ وەڵام دانەوە

٦٥٨ _ من پرسیارەکانم وەڵام دایەوە.

٦٥٩ _ من وەڵامی تۆم دایەوە.

+ ویستن

٦٦٠ _ کارەکان ماندووبوونیان دەوێ.

٦٦١ _ ئاکام دەیەوێت ژنبێنێت.

+ حیسابکردن

٦٦٢ _ بازرگانەکە هەموو شەوێك پارەکانی حیسابدەکات.

٦٦٣ _ من حیسابی پیاوم بۆ تۆ کردبوو.

ئەم کارانەش بەشێکیان (وەکو کارەکانی (ڕاگەیاندن، زانین، داواکردن، دانان، گوتن، پرسین، ...)) کاتێك، کە وەکو تێنەپەڕ مامەڵە دەکەن(بەرکار وەرناگرن) دەکرێن بەبکەرنادیار.

ئەم کارانەش کاتێك، کە وەکو تێنەپەڕ هەڵسوکەوت دەکەن، وەکو کۆمەڵەی یەکەم دوو جۆر ڕستەی بکەرنادیار دروست دەکەن، کە لە یەکەمیاندا هیچ بکەرێك بوونی نییە و کارەکە هەمیشە بە شێوەی کەسی سێیەمی تاك دەبێت، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە هەریەکە لە بەرکارە ناڕاستەوخۆ و بەرکارە خستنەسەرەکە فرێزی ناوی نین بۆیەش ناتوانن لەرووی کەس و ژمارەوە لەگەڵ کارەکەدا ڕێك بکەون بەمەش ناتوانن ببن بەبکەر، بەڵام لە

دووەمیاندا دوای کرتانی ئامرازی بەندەکەی بەرکارە ناڕاستەوخۆکە(لەو کارانەی، کە بەرکاری ناڕاستەوخۆ وەردەگرن) یان کرتانی ئامرازە خستنەسەرەکەی بەرکارە خستنەسەرەکە(لەو کارانەی، کە بەرکاری خستنەسەر وەردەگرن)، بەرکارە ناڕاستەوخۆکە یان بەرکارە خستنەسەرەکە لەگەڵ کارەکەدا لە رووی کەس و ژمارەوە ڕێکدەکەوێت:

+ وەڵامدانەوە

٦٦٤ _ *وەڵامی پرسیارەکان دراوەتەوە.*

٦٦٥ _ *پرسیارەکان وەڵام دراونەتەوە.*

+ گوتن

٦٦٦ _ *لەکۆندا هەولێر پێیدەگوترا ئەڕبائیلۆ.*

٦٦٧ _ *لەکۆندا بە هەولێر دەگوترا ئەڕبائیلۆ.*

نەبوونی بەرکار لە کارە تێنەپەڕەکان و نەبوونی بکەر لەو کارە بکەرنادیارانەی، کە تێنەپەڕن، ڕستەسازی بوونی پرۆسەی بەبکەرنادیارکردن لەزمانی کوردیدا ڕەتدەکاتەوە و وشەسازی بوونی پرۆسەکە دەسەلمێنێ.

لە ڕۆنانی بنجیی ئەم جۆرەکارانەدا، لەکۆتاییی دوا تەواوکەری کارەکەدا ئاماژەکردن بەبکەرنادیاربوونی کارەکە دەکەین:

وەڵامدرانەوە: ||بەرخ$_{\text{نادیار}}$||

٦٦٨ _ *وەڵامی ئێوە دراوەتەوە.*

١/ || ب$_{\text{نادیار}}$، بەرخ ||

٦٦٩ _ *بەشە ناوخۆییەکە نیشانی قوتابییەکە دراوە.*

٢/ ||ب$_{\text{نادیار}}$، بەرنا<<ی لەگەڵی>>||

٦٧٠ _ *بۆ ئامادەکردنی ڕەنگی خۆڵەمێشی ڕەنگی سپی لەگەڵ ڕەنگی ڕەشدا تێکەڵ دەکرێت.*

٣/ ||بەرنا<<ی بەیی>>$_{\text{نادیار}}$||

٦٧١ _ *ڕێگە بەم کارانە نادرێ.*

٤/ || بەرنا<<ی بەیی>>، بپا$_{\text{نادیار}}$||

٦٧٢ _ *گفت بەتۆ درابوو، کە پایسکلەکەت بۆ بکڕدرێ.*

/٥ || بەرنا<<ی بۆیی>>، بپا$_{نادیار}$||

٦٧٣ _ *بەدواداچوون بۆ دزیەکە کراوە.*

/٦ || بەرخ، بەرنا<<ی بەیی>>$_{نادیار}$||

٦٧٤ _ *گفتی دامەزراندن بەتۆ درابوو.*

/٧ ||ب$_{نادیار}$||

٦٧٥ _ *پرسیارەکان وەڵام دراونەتەوە.*

/٨ ||ب$_{نادیار}$، پات||

٦٧٦ _ *مناڵەکان هاندراون، کە ئەم جۆرە کارانە بکەن.*

/٩ ||ب$_{نادیار}$، تب||

٦٧٧ _ *تۆ بەزیرەك دانرابووی.*

/١٠ ||ب$_{نادیار}$، بەرنا<<ی بەیی>>||

٦٧٨ _ *هەموو قسەکان بەتۆ گوتراوە.*

/١١ ||ب$_{نادیار}$، بەرنا<<ی لەیی>>||

٦٧٩ _ *قسەکان لەتۆ بیسترابوون.*

/١٢ ||بەرخ$_{نادیار}$||

٦٨٠ _ *وەڵامی ئێوە دراوەتەوە.*

/١٣ ||بەرنا<<ی بەیی>>، بپا$_{نادیار}$||

٦٨١ _ *بەئێوە گوتراوە برۆن.*

/١٤ || بەرنا<<ی بەیی>>، تبەر$_{نادیار}$||

٦٨٢ _ *لەکۆندا بە هەولێر دەگوترا ئەربیل.*

/١٥ ||ب$_{نادیار}$، بەرنا<<ی بەیی>>، بەرنا<<ی بۆیی>>||

٦٨٣ _ *کتێبەکان بەشیرازدا نێردراون بۆ سکاڵا .*

٣-٢-٢- ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان لەزمانی کوردیدا

لەم تەوەرەیەدا سەرەتا باس لەهەندێ لەو پرۆسە ڕستە سازییانە دەکرێ، کە ڕۆڵیان هەیە لە ڕۆنانی ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکانی زمانی کوردیدا. ئەم ڕۆنانانەش بە گشتی لە ئەنجامی ئەو پرۆسە ڕستەسازییانە دێنە کایەوە، کە لە بنەڕەتدا پشت بە گۆڕینی ژمارەی بارگەکانی کار دەبەستن.

٣-٢-٢-١- پرۆسەی بەئیسنادی بوون/کردن

بۆ بەرجەستەکردن و جەختکردنەوە لەهەندێ لەتوخمەکانی زمانی کوردی چەندین پرۆسەی ڕستەسازی هەن، وەك بەلوتکەکردن(ڕستەی باسمەند)، هەڵگەڕانەوەی ڕستەسازی، بەئیسنادی کردن و ...، بەڵام ئەوەی پەیوەستە بە بابەتەکەی ئێمەوە ئەو پرۆسانەن، کە پەیوەستن بە گۆڕانی بارگەوە و دەبنە هۆی گۆڕانی ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان. هەریەکە لە پرۆسەی بەئیسنادی بوون/کردن لەریزی ئەم پرۆسانەدایە.

پرۆسەی بەئیسنادی بوون/کردن لەریزی ئەو پرۆسە ڕستەسازییانەدایە، کە بەهۆیەوە ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان دەگۆڕێت بۆ ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان. ئەم پرۆسەیە ڕۆنانە بەئیسنادی بووەکان ڕۆدەنێت. ئەم پرۆسەیەش نەك تەنها لە زمانی کوردیدا بەڵکو لەزۆربەی زمانە هیندۆئەوروپییەکان، چینی و سامی(عەرەبی و عیبری)یشدا هەن.(احمی خلی ١٣٧٩: ١٣)

بەپێی پرۆسەی بەئیسنادی کردن، یەکێ لە توخمەکانی ڕستە(بۆ نموونە بکەر، بەرکار، یان سەربار) بەپێی ئەم هاوکێشەیەی خوارەوە دەگۆڕێت بۆ تەواوکەری بکەر بەمەش بەرجەستە دەبێت:

ئەوە + تەواوکەری بکەر(یەکێ لە توخمەکانی ڕستەی سەرەکی) + کاری بوو + پاڕستە (کە + ئەوەی لە ڕستە سەرەکییەکەوە ماوەتەوە)

٦٨٤ _ أ- *هۆشیار هات.*

ب- *ئەوە هۆشیار بوو، کە هات.*

٦٨٥ _ أ- *ئێمە کلکدارەکەمان بینی.*

ب- *ئەوە کلکدارەکە بوو، کە ئێمە بینیمان.*

٦٨٦ _ أ- *ئەوان پێریَ لە سلێمانی هاتنەوە.*

ب- *ئەوە پێریَ بوو، کە ئەوان لە سلێمانی هاتنەوە.*

جێناوی <<ئەوە>> لەرستە بەئیسنادی بووەکاندا، سەرچاوەی ئەو پاڕستەیەیە، کە لەکۆتایی ڕستەکەدا دێت. بە دەربڕینێکی تر کۆی جێناوی <<ئەوە>> و پاڕستەکەی کۆتایی ڕستەکە، بەیەکەوە دەبن بە بکەری ڕستە ئیسنادی بووەکە:

٦٨٧ _ *ئەوە هۆشیار بوو، کە هات.* *ئەو(کەس)ـەی، کە هات هۆشیاربوو.*

٦٨٨ _ *ئەوە کلکدارەکە بوو، کە ئێمە بینیمان.* *ئەو(شت)ـەی، کە ئێمە بینیمان کلکدارەکەبوو.*

٦٨٩ _ *ئەوە پێریَ بوو، کە ئەوان هاتنەوە.* *ئەو(کات)ـەی، کە ئەوان هاتنەوە، پێریَ بوو.*

بەنزیکەیی هەموو ڕستە بەئیسنادی بووەکان، ئەم دوو تایبەتمەندییەیان تێدایە:

یەکەم_ دەشیَ جێناوی <<ئەوە>> و <<کە>>ی گەیەنەر بکرتێنرێت:

٦٩٠ _ أ- *ئەوە هۆشیار بوو، کە هات.*

ب- *هۆشیار بوو هات.*

٦٩١ _ أ- *ئەوە کلکدارەکە بوو، کە ئێمە بینیمان.*

ب- *کلکدارەکە بوو ئێمە بینیمان.*

٦٩٢ _ أ- *ئەوە پێریَ بوو، کە ئەوان لە سلێمانی هاتنەوە.*

ب- *پێریَ بوو ئەوان لە سلێمانی هاتنەوە.*

لەم بارەشدا پاڕستەکە دەبێتە بکەری پاڕستەیی ڕستە داڕێژراوەکە:

_ [[هۆشیار تب]، [**بوو**]، [هات پا]]

_ [[کلکدارەکە تب]، [**بوو**]، [ئێمە بینیمان پا]]

_ [[پێرێ تب]، **[بوو]**، [ئەوان هاتنەوە بپا]]

دووەم_ بەکرتاندنی هەرسێ توخمی جێناوی<<ئەوە>>، کاری پەیوەندی و ئـامرازی <<کە>>ی گەیەنەر، ڕستە بنجییە داڕێژراوەکە دەگۆڕێت بۆ ڕستەیەکی بنجیی سەرەکی.

٦٩٣ _ *أ- ئەوە هۆشیار بوو، کە هات.*

ب- هۆشیار هات.

٦٩٤ _ *أ- ئەوە کلکدارەکە بوو، کە ئێمە بینیمان.*

ب- ئێمە کلکدارەکەمان بینی.

٦٩٥ _ *أ- ئەوە پێرێ بوو، کە ئەوان لە سلێمانی هاتنەوە.*

ب- ئەوان پێرێ لە سلێمانی هاتنەوە.

ڕستە بەئیسنادی بووەکان هەموویان تـەنها یـەك ڕۆنـانی بنجیـی دارێـژراو دروسـت دەکەن، ئەویش بریتییە لە:

||ئەوە+ تەواوکەری بکەر + پاڕستە بەئیسنادی کردن||

بۆ نموونە ئەم ڕستانەی خوارەوە(<<أ>>ـــەکانیان)، کـە ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکییان جیاوازە هەموویان یەك ڕۆنانی بنجیی داڕێژراوەیان هەیە<<ب>>ــەکانیان):

٦٩٦ _ *شاباز ڕۆیشت:* ||ب||

ئەوە شاباز بوو، کە ڕۆیشت:(دارێژراو) ||ئەوە+ تەواوکەری بکە + پاڕستە بەئیسـنادی کردن||

٦٩٧ _ *ئێمە ساردییەکەمان خواردەوە:* ||ب، بەر||

ئەوە ساردییەکە بوو، کە ئێمە خواردمانەوە: (دارێژراو)||ئــەوە+ تەواوکــەری بکــە + پاڕستە بەئیسنادی کردن||

٦٩٨ _ *ڕۆژگار نامەکەی بەمندا نارد:* ||ب، بەر، بەرنا<<ی بەیی>>||

ئەوە پێرێ بوو، کە ئەوان لە سلێمانی هاتنەوە: (دارێژراو) ||ئەوە+ تەواوکەری بکـە + پاڕستە بەئیسنادی کردن||

ڕستە بەئیسنادی بووەکانیش بەم شێوەیەی خوارەوە شی دەکەینەوە:

٦٩٩ _ *ئەوە شاباز بوو، کە ڕۆیشت.*

[[ئەوە-[شابازتب]، **[بوو]**- [كە ڕۆیشتب]ڕستەی داڕێژراوی بەئیسنادی بوو]

٧٠٠ _ ئەوە كلكدارەكە بوو، كە ئێمە بینیمان.

[[ئەوە-[كلكدارەكەتب]، **[بوو]**- [كە ئێمە بینیمانب]ڕستەی داڕێژراوی بەئیسنادی بوو]

٧٠١ _ ئەوە پێرێ بوو، كە ئەوان لە سلێمانی هاتنەوە.

[[ئەوە-[پێرێتب]، **[بوو]**- [كە ئەوان لە سلێمانی هاتنەوەب]ڕستەی داڕێژراوی بەئیسنادی بوو]

لەم ڕستانەی خوارەوەدا كاتێك، كە بەركاری ڕستە بنەڕەتییەكە (<<أ>>ــەكانیان)، بەهۆی پرۆسەی بەئیسنادی كردنەوە بەرجەستە دەبێت و دەبێت بە تەواوكەری بكەر(<<ب>>ــەكانیان)، لەبری ئەودا جێناوێكی لكاو، كە هاو سەرچاوەن لەگەڵ تەواوكەری بكەرەكەدا، دەچێتە سەر كاری بكەرە پاڕستەییەكە:

٧٠٢ _ أ- ئێمە ساردییەكەمان خواردەوە

*ب- ئەوە ساردییەكە بوو، كە ئێمە خواردمانەوە**<u>Ø</u>***

٧٠٣ _ أ- ئەوان منداڵەكانیان هاندا.

ب- ئەوە منداڵەكان بوون، كە ئەوان هانیان دابوو<u>ن</u>.

٣-٢-٢-٢- پرۆسەی بەئیسنادی-كۆزەتیڤی كردن

پرۆسەی بەئیسنادی-كۆزەتیڤی كردن پرۆسەیەكی ڕستەسازییە، كە بەسەر ڕستە ئیسنادییەكاندا دێت و دەیانكات بە ڕۆنانی بەئیسنادی-كۆزەتیڤی كراو/بوو. بەواتایەكی تر ڕۆنانی:

||بكەر + تەواوكەری بكەر||

كە ڕۆنانێكی بنجیی سەرەكییە دەیگۆڕێت بۆ ڕۆنانی:

||بكەر(كە لە دەرەوە دێت) + بەركار(هەمان بكەری ڕستە ئیسنادییەكە) + تەواوكەری بكەر||

كە ڕۆنانێكی بنجیی داڕێژراوە. گرووپی (ب)ی ئەم ڕستانەی خوارەوە ڕستەی ئیسنادی- كۆزەتیڤین و ڕۆنانێكی بنجیی داڕێژراویان هەیە و بەهۆی پرۆسەی بەئیسنادی-كۆزەتیڤی كردەوە لەرستەكانی گروپی(أ)، كە ڕستەی ئیسنادیین و ڕۆنانێكی بنجی سەرەكییان هەیە، داڕێژراون:

٧٠٤_ *أ- دیوارەکە پیس بووە.*||ب، تب||

ب- منداڵەکە دیواەکەی پیسکردووە.||ب، بەر، تب ئیسنادی-کۆزەتیڤی||

٧٠٥_ *أ- چێشتەکە کوڵاوە.* ||ب، تب||

ب- دایکم چێشتەکەی کوڵاند. ||ب، بەر، تب ئیسنادی-کۆزەتیڤی||

٧٠٦_ *أ- ئاریێز خۆشحاڵ بوو.* ||ب، تب||

ب- من ئاریێزم خۆشحاڵ کرد. ||ب، بەر، تب ئیسنادی-کۆزەتیڤی||

دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین، کە هەر ڕۆنانێکی ئیسنادی کۆزەتیڤی لە ڕۆنانێکی ئیسنادی دارێژراوە، بەڵام هەندێك لە ڕۆنانە ئیسنادییەکان بەهۆی تایبەتمەندیی ئەو (تەواوکەری بکەر)ەی، کە هەیانە نابن بە ڕۆنانێکی ئیسنادی-کۆزەتیڤی.

٧٠٧_ أ- من سوپاس گوزارم.

ب- * ئەو منی سوپاس گوزارکرد.

٧٠٨_ أ- دوێنێ شەو ژوورەکە رووناك بوو.

ب- * من دوێنێ شەو ژوورەکەم رووناك کرد.

٧٠٩_ أ- ئەم بابەتە بەخاڵی سێیەمەوە بەندە.

ب- *ئەوان ئەم بابەتەیان بەخاڵی سێیەمەوە بەند کرد.

٣-٣- ئاماری ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا

لە کۆی (٣٨٣) کار، توانراوە چل و شەش ڕۆنانی بنجیی سەرەکی لە زمانی کوردیدا، وەك لە هێلکارییەکەشدا ڕوونکراوەتەوە، ڕۆبنرێ و ژمارە و ڕێژەی کارەکانیش بۆ ڕۆنانی هەریەکە لە ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان بەم شێوەیە بووە:

٥٠ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (١٣,٠٥٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن| ڕۆدەنێن.

٥ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (١,٣١٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بپا| ڕۆدەنێن.

٧٧ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٢٠,١٠٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+بەر| ڕۆدەنێن.

١٣ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٣,٣٩٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەرنا بەیی| ڕۆدەنێن.

١٨ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٤,١٧٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەرنا لەیی| ڕۆدەنێن.

٢ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٥٢٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەرنا بۆیی| ڕۆدەنێن.

٨ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٢,٠٩٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ بەرنا لەگەڵی| ڕۆدەنێن.

٢ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٥٢٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەرنا (ـە)یی| ڕۆدەنێن.

٢ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٥٢٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ تب| ڕۆدەنێن.

٨ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٢,٠٩٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ ئا| ڕۆدەنێن.

٣٠ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٧,٨٣٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ بەرخ| ڕۆدەنێن.

٢٠ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٥,٢٢٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ پات| ڕۆدەنێن.

١ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٢٦٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بپا+ تب| ڕۆدەنێ.

١٧ كار، كە دە كاتە ڕێژەی (٤,٤٤٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ بەر+ بەرنا لـەیی | ڕۆدەنێن.

١٧ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٤,٤٤٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ بەر+ بەرنا بـەیی | ڕۆدەنێن.

٢ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٥٢٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ بەر+ بـەرنا بـۆیی | ڕۆدەنێن.

١ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٢٦٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی |بن+ بەر+ بەرنا لەگەڵی | ڕۆدەنێ.

٢٦ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٦,٧٩٪)، ڕۆنانی بنجیی سـەرەکیی | بـن+ بـەر+ تبـەر | ڕۆدەنێن.

١٥ کار، کە دە کاتـە ڕێـژەی (٣,٩٢٪)، ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەر+ ئـا | ڕۆدەنێن.

١١ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٢,٨٧٪)، ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەر+ پـات | ڕۆدەنێن.

٣ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٧٨٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەر+ بەر | ڕۆدەنێن.

٢٦ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٦,٧٩٪)، ڕۆنانی بنجیی سـەرەکیی | بـن+ بـەرنا+ پـات | ڕۆدەنێن.

١ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٢٦٪)، ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەرنا+ تبـەر | ڕۆدەنێ.

٤ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (١,٠٤٪)، ڕۆنانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەرنا+ بـەرنا | ڕۆدەنێن.

٥ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (١,٣١٪)، ڕۆنانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەرنا+ بـەرخ | ڕۆدەنێن.

٧ کار، کە دە کاتە ڕێـژەی (١,٨٣٪)، ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەرخ+ پـات| ڕۆدەنێن.

١ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٢٦٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەر+ تب | ڕۆدەنێ.

١ کار، کە دە کاتە ڕێـژەی (٠,٢٦٪)، ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیی | بـن+ بـەر+ بـەرخ | ڕۆدەنێ.

١ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٢٦٪)، ڕۆنـانی بنجیـی سـەرەکیی | بپـا+ بـەرنا+ تـب | ڕۆدەنێ.

٢ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٥٢٪)، ڕۆنانی بنجیـی سـەرەکیی | بپـا+ بـەرنا+ بـەرنا | ڕۆدەنێن.

٥ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (١,٣١٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەر+ بەرنا+ بەرنا | ڕۆدەنێن.

٢ کار، کە دە کاتە ڕێژەی (٠,٥٢٪)، ڕۆنانی بنجیی سەرەکیی | بن+ بەرنا+ بەرنا+ پـات | ڕۆدەنێن.

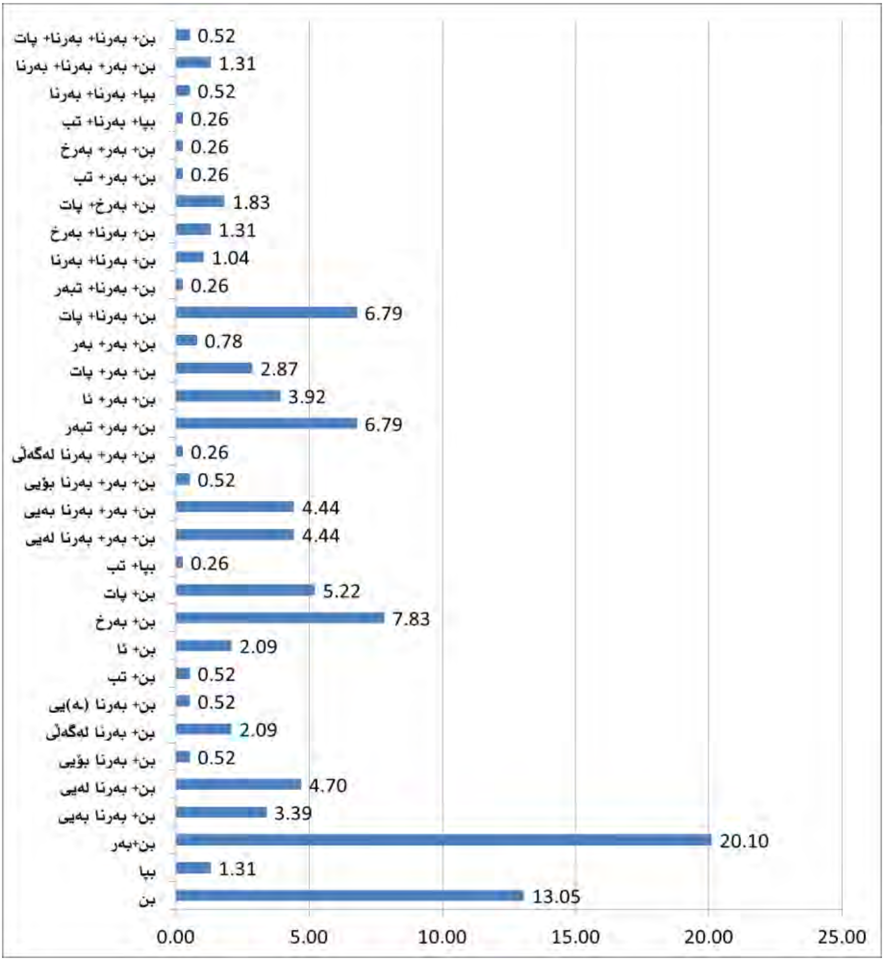

هێلکاریی ژمارە ٩

ڕێژەی هەریەکە لە ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان لە زمانی کوردیدا

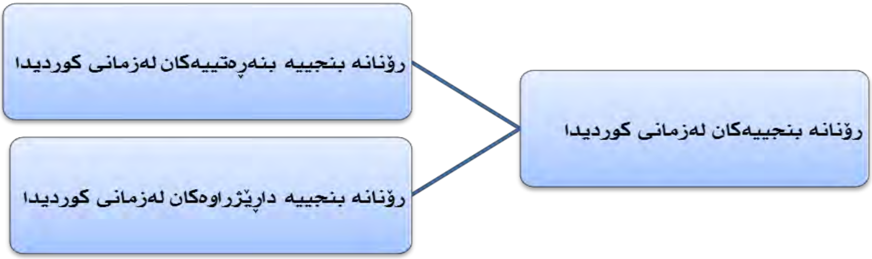

هێلکاریی ژمارە ١٠

ڕۆنانە بنجییەکان لەزمانی کوردیدا لەزمانی کوردیدا

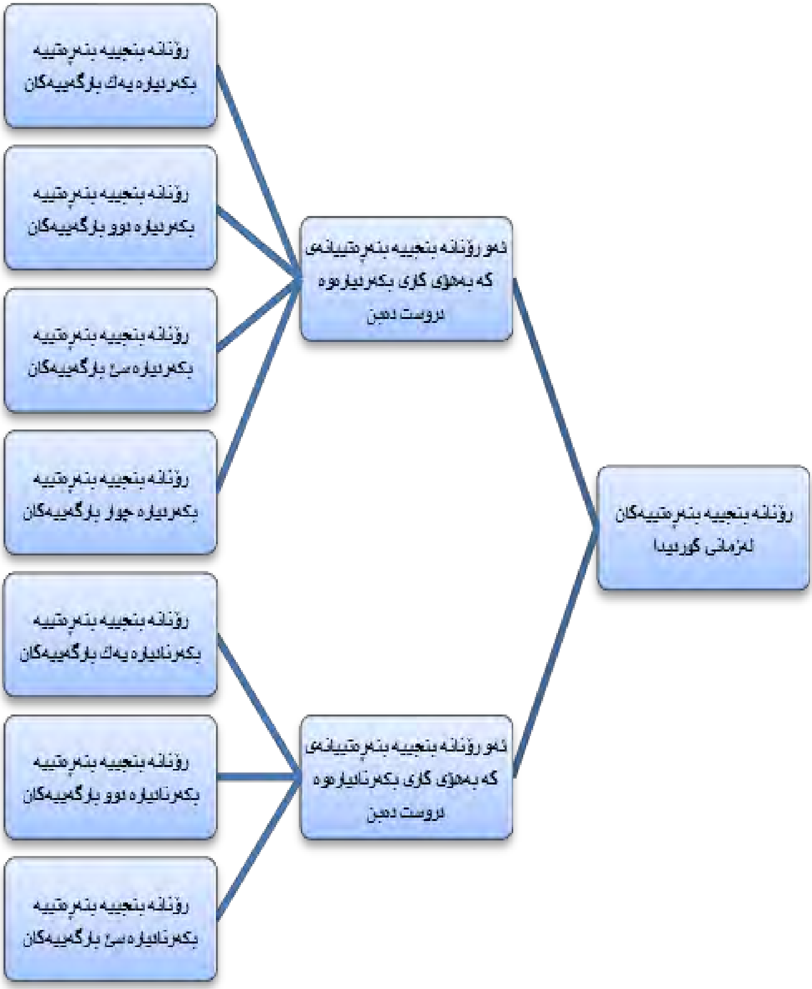

هێلکاریی ژمارە ١١

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییەکان لەزمانی کوردیدا لەزمانی کوردیدا

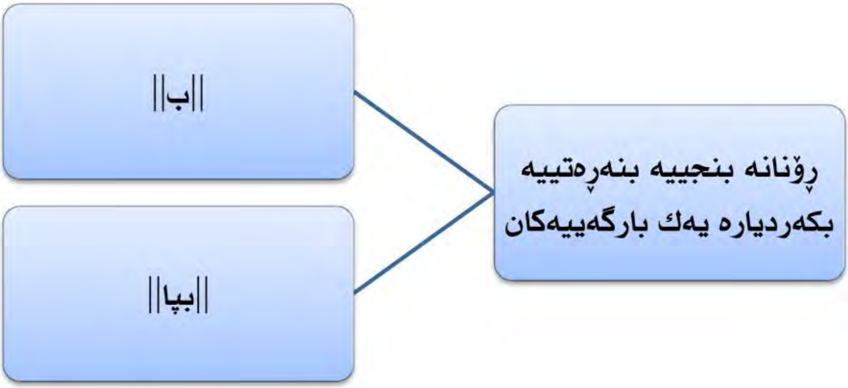

هێلکاریی ژمارە ١٢

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە یەك بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا

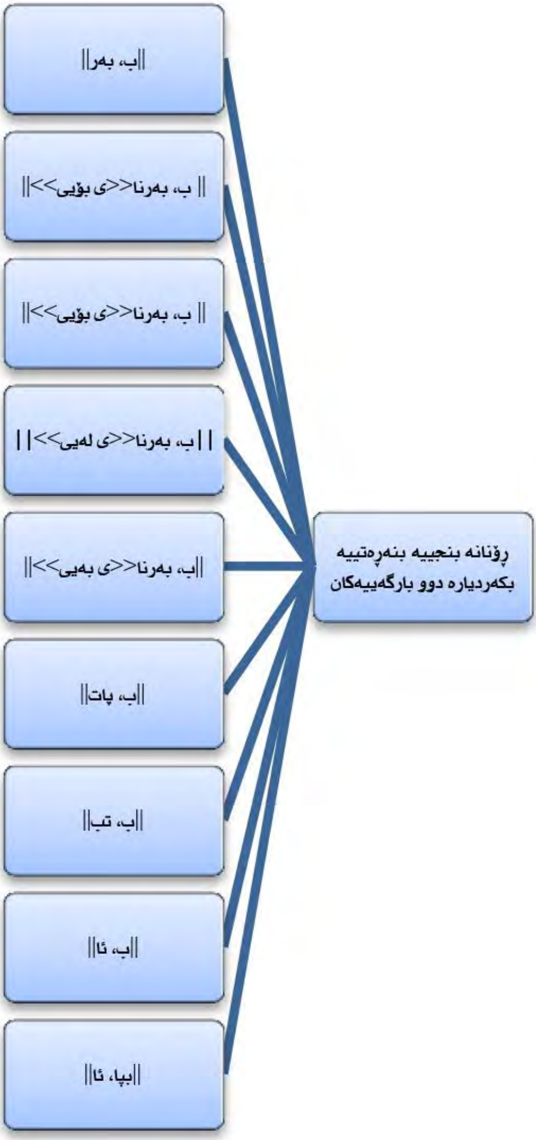

هێلکاریی ژمارە ١٣

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە دوو بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا

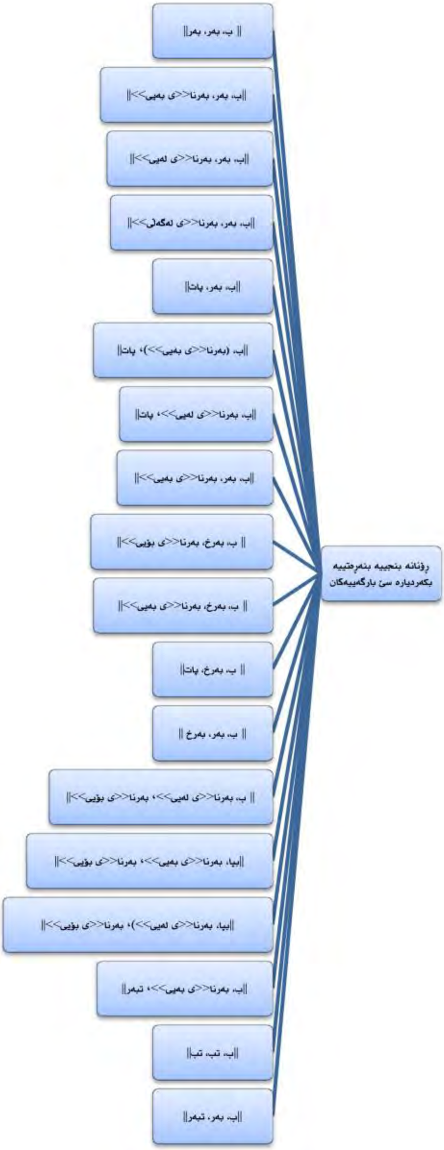

هێلکاریی ژمارە ١٤

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە سێ بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا

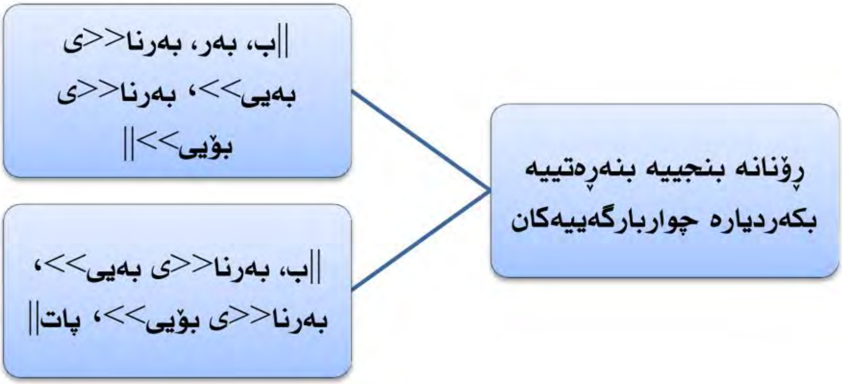

هێلکاریی ژمارە ١٥

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەردیارە چواربارگەییەکان لەزمانی کوردیدا

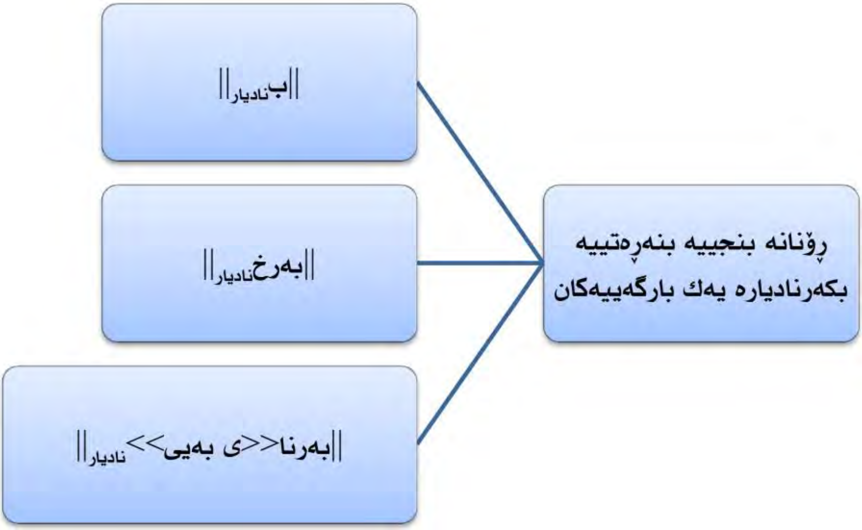

هێلکاریی ژمارە ١٦

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەرنادیارە یەك بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا

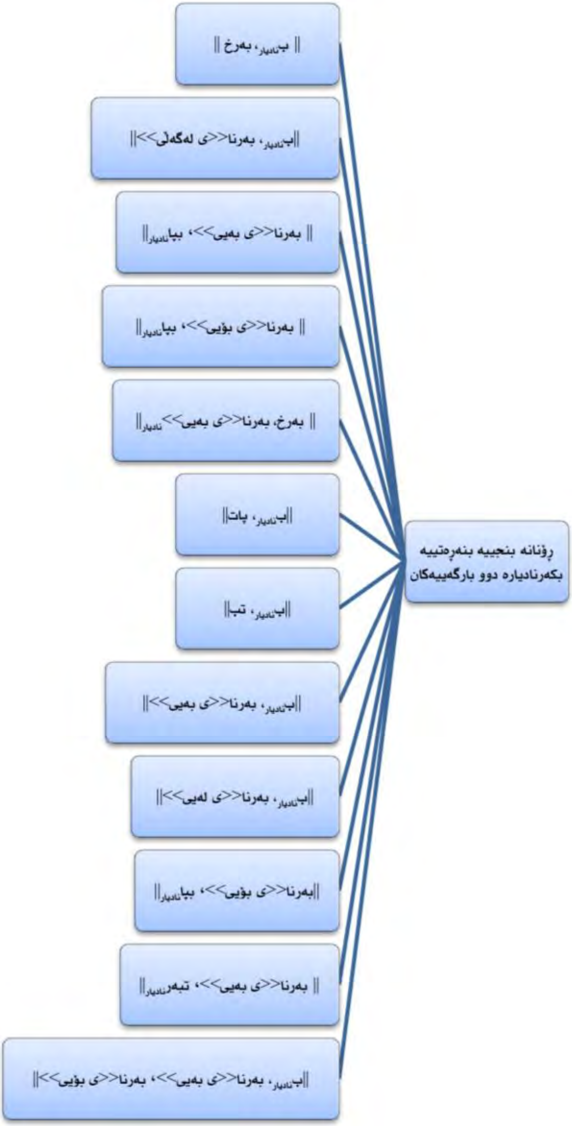

هێلکاریی ژمارە ١٧

ڕۆنانە بنجییە بنەڕەتییە بکەرنادیارە دوو بارگەییەکان لەزمانی کوردیدا

هێلكاریی ژمارە ١٨

ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەكان لەزمانی كوردیدا

ئەنجام

لەم نامەیەدا گەیشتیینە چەند ئەنجامێك لەوانەش:

یەکەم/ کارەکان لەزمانی کوردیدا بەپێی ژمارەی بارگەکانیان دەبن بە چوار جۆر(کاری یەك بارگەیی، کاری دوو بارگەیی، کاری سێ بارگەیی، کاری چوار بارگەیی)

دووەم/ کارەکانی زمانی کوردی بەگوێرەی جۆر و ژمارەی بارگەکانەوە دەبن بە سی و دوو جۆرەوە.

سێیەم/ ژمارەی ڕۆنانی بارگەخستنییەکانی کار لە زمانی کوردیدا سی و سێ دانەیە.

چوارەم/ لەبەرئەوەی ژمارە و جۆری بارگەکانی کار لەزمانی کوردیدا چەسپاو نییە، بۆیە لە ڕۆنانی بارگەخستنیی زۆربەی کارەکانی زمانی کوردیدا زیاتر لە دەرکەوتەیەك(ئەگەرێك)ی هەیە، ڕۆنانی بنجیی سەرەکی جیاواز دروست دەکەن.

پێنجەم/ ژمارەی ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان لە زمانی کوردیدا دوو دانەیە ئەوانیش ئەمانەن:

١_ ||ئەوە+ تەواوکەری بکەر + پاڕستە بەئیسنادی کردن||

٢_ ||ب، بەر، تب ئیسنادی-کۆزەتیڤی||

شەشەم/ بکەر نادیار تایبەت نییە بە کارە تێپەڕەکان بەڵکو هەندێك لە کارە تێنەپەڕەکانیش دەکرێن بە بکەرنادیار.

حەفتەم/ هێڵێکی جیاکەرەوەی تەواو لەنێوان کارە تێپەڕ و تێنەپەڕەکاندا نییە و هەندێ کار، هەندێ جار وەکو تێپەڕ و هەندێ جار وەکو تێنەپەڕ هەڵسوکەوت دەکەن.

هەشتەم/ هەندێ کار دوو جۆر ڕستەی بکەرنادیار دروست دەکەن، کە لە یەکەمیاندا هیچ بکەرێك بوونی نییە و کارەکە هەمیشە بەشێوەی کەسی سێیەمی تاك دەبێت، بەڵام لە دووەمیاندا دوای کرتانی ئامرازی بەندەکەی بەرکارە ناڕاستەوخۆکە(لەو کارانەی، کە بەرکاری ناڕاستەوخۆ وەردەگرن) یان کرتانی ئامرازە خستنەسەرەکەی بەرکارە خستنەسەرەکە(لەو کارانەی، کە بەرکاری خستنەسەر وەردەگرن)، بەرکارە ناڕاستەوخۆکە یان بەرکارە خستنەسەرەکە لەگەڵ کارەکەدا لە رووی کەس و ژمارەوە رێکدەکەوێت.

نۆیەم/ پرۆسەی بەئیسنادی بوون/کردن و پرۆسەی بەئیسنادی-کۆزەتیڤی کردن ئەو دوو پرۆسە ڕستەسازییانەن لە زمانی کوردیدا، کە بەهۆیەوە ڕۆنانە بنجییە سەرەکییەکان دەگۆڕێت بۆ ڕۆنانە بنجییە داڕێژراوەکان.

دەیەم/ هێڵێکی جیاکەرەوە لەنێوان بەرکار و بەشی ناکاریی کاری لێکدراودا دانراوە.

یازدەم/ ئەم تیۆرە تیۆرێکی زۆر گونجاوە بۆ شیکردنەوەی ڕستەسازییانەی ڕستەی زمانی کوردی.

دوازدەم/ تەواوکەرەکانی کار لە زمانی کوردیدا ژمارەیان هەشت دانەیە(بکەر، بەرکار، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، بەرکاری خستنەسەر، تەواوکەری بکەر، تەواوکەری بەرکار، پاڕستەی تەواوکەری، ئاوەڵگوزارە).

پێشنیاز

- بۆ هەموو ئەو دەزگا و پەیمانگایانەی، کە هەوڵ دەدەن بیانییەکان فێری زمانی کوردی بکەن، دەتوانن سوود لەم ڕۆنانە بنجییانە وەربگرن.

- بۆ خوێندنی باڵا و لێکۆڵەرانی بواری ڕێزمانی بەندێتی پێشنیاز دەکەم بە مەبەستی تەواوکردنی ئەم پرۆژەیە لە هەر سێ بواری (بارگەخستنی واتایی کار) و (بارگەخستنی ڕستەسازی و واتایی ناو) و (بارگەخستنی ڕستەسازی و واتایی ئاوەڵناو)دا نامەی ئەکادیمی بنووسن بۆئەوەی پرۆژەکە تەواوتربێت.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

أ/ کتێب

١. ئەمین، وریا عومەر(٢٠٠٩)، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی- بەرگی یەکەم، هەولێر، دەزگای ئاراس.

٢. ئیبراهیم، ئیبراهیم عەزیز(١٩٨٠)، ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لەگەڵ ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندی یەکانی زمانی کوردیدا، بەغدا، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی.

٣. برزۆ، ئومێد بەرزان(٢٠١١)، دروستەی فرێز و ڕستە لەزمانی کوردیدا، سلێمانی، چاپخانەی گەنج.

٤. حاجی مارف، ئەوڕەحمان(٢٠٠٠)، ڕێزمانی کوردی-بەرگی یەکەم وشەسازی- بەشی پێنجەم: کردار، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

٥. روخزادی ، دوکتۆر عەلی(١٣٨٩)، ڕێزمانی کوردی سۆرانی، سنە، بڵاوکردنەوەی کوردستان.

٦. شوانی، ڕەفیق(٢٠١١)، وشەسازی زمانی کوردی، هەولێر، رۆژهەڵات.

٧. عەبدول، جەمال(١٩٩٨)، فەرهەنگی کیمیا، سلێمانی، چاپخانەی ئۆفیسی بێسارانی.

٨. __________ (٢٠٠٢)، فەرهەنگی کیمیای شیکاری، سلێمانی، دەزگای سەردەم.

٩. فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵڵا(٢٠١٠)، ڕێزمانی بەندێتی و هەندێ لایەنی ڕستەی کوردی، هەولێر، چاپخانەی رۆشنبیری.

١٠. قادر، سەباح ڕەشید(٢٠٠٩)، هەندێ لایەنی ڕێزمانی دەسەڵات و بەستنەوە(GB) لەزمانی کوردیدا، هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم.

١١. کۆمەڵێك زمانەوان(٢٠٠٩)، مۆدێل و مۆدێلەکانی ڕێزمان، و: محەمەدی مەحویی، سلێمانی، مەڵبەندی کوردۆلۆجی.

١٢. مەحویی، مەحەمەدی، کاروان عومەر قادر، شیلان عومەر حسێن(٢٠١١)، دروستەی کردار لە زمانی کوردییدا – بنەما و دیاردە، زانکۆی سلێمانی.

١٣. مەحویی، محەمەدی(٢٠٠١) ، ڕستەسازیی کوردیی، سلێمانیی، زانکۆی سلێمانی.

١٤. ______________ (٢٠١٠)، مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان-مۆرفۆلۆژیی کوردیی، بەرگی یەکهەم، سلێمانیی، زانکۆی سلێمانی.

١٥. ______________ (٢٠١١)، بنەماکانی سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکهەم، سلێمانیی، زانکۆی سلێمانی.

١٦. مەعرووف، عەبدولجەبار مستەفا(٢٠١٠)، دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا، سلێمانی، مەڵبەندی کوردۆلۆجی.

ب/ نامە ئەکادیمییەکان

١٧. ئەحمەد، بائیز عومەر(٢٠٠٥)، دەربڕینی ڕێژە لە دیالێکتی ژورووی زمانی کوردیدا ((گۆڤەری بادینی))،کۆلیجی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

١٨. ئەحمەد، مەحمود فەتحوڵلا(١٩٨٨)، کارتەواوکردن لەکوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب – زانکۆی سەلاحەددین.

١٩. ڕەسول، خەسرۆ ئەحمەد(٢٠٠٧)، بەرکار لە زمانی کوردیدا بە پێی ڕێبازی فۆرمی، نامەی ماجستێر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

٢٠. سعید، یوسف شریف(١٩٩٨)، کاری لێکدراو لە کوردی و فارسیدا- نامەیەکی بەراوردکاری، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

٢١. عەول، محەمەد عومەر(٢٠٠٨)، کردەی تەواوکردن لەزمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیجی زمان - زانکۆی سلێمانی.

٢٢. فتح الله، احمد حسن(١٩٩٠)، بکەر وەك بەشێکی سەرەکی ی ڕستە لە زمانی کوردی دا، نامەی ماجستێر، کۆلیجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

٢٣. کەریم، عومەر مەحموود(٢٠٠٤)، کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ لە زمانی کوردیدا- کرمانجیی خواروو، نامەی ماجستێر، کۆلیجی پەروەردە- ئیبن روشد، زانکۆی بەغدا.

پ/ گۆڤار

٢٤. توفیق، قەیس کاکل(٢٠٠٤)، بۆچوونێکی پڕاگماتیکی بۆ لاڕستەی دیارخەری لەزمانی کوردیدا، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، پەربەندا ٧، ژمارە ٢، ٢٢-٢٧.

٢٥. رەسول، دکتۆر عەبدوللا حوسێن(٢٠١١)، پۆلینکردنی ڕستەی کوردی، ئەکادیمی، ژمارە ١٧، ٤١-١٠٨.

٢٦. عەول، محەمەد عومەر(٢٠١٠)، دابەشبوونی کرداری لێکدراو لەڕووی داڕشتن و ئەرکەوە-لەکرمانجیی خوارووادا-، کوردۆلۆجی، ژمارە ٣، سلێمانی، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، ٣١٠-٤٣٣.

٢٧. علی، **طالب** حسین(٢٠٠٩)، کاری تێپەڕ لەزمانی کوردیدا(تێڕوانینێکی واتایی)، ئەکادیمی، ژمارە ١٢، هەولێر، ئەکادیمیای کوردی، ١٧-٤٠.

٢٨. فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵڵا(٢٠٠٢)، پەیوەندی واتایی نێوان کار و بەشەکانی تری ڕستە، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی B، ژمارە ٩، ٤-٢٠

دووەم/ سەرچاوە فارسییەکان

أ/ کتێب

٢٩. احمدی گیوی، دکتر حسن(١٣٨٤/٢٠٠٥)، دستور زبان سافی فعل، تهران، نشر قطره.

٣٠. البرزی، دکتر پر یز(١٣٨٨/٢٠٠٩)، زبا ن ناسی جم ـه- نگـالی جم ـ بـه لـسـ یل زبـ پـ ،ن بیه.

٣١. چگنی، دکتر ارا یم(١٣٨٢/٢٠٠٣)، ففهگـگـدائره المعـ فی زبـازبـ ن نها، تهران، بهننم.

۳۲. چگنی، دکتر ابراهیم(۲۰۰۵/۱۳۸٤)، ففهنگ توصیـی آمآزز زبان زبان ششسیشکششببردی، تهران، اهنما.
۳۳. حیدرپوش، تهمینه(۲۰۰٤/۱۳۸۳) ، ـهوی ـای تغییر ظرویت فعل در زبان سااقی، مجموعهءمقالـ ـ شد یمننکنفرانس زبـ نشننسی دانشگاه ع مهء طباطبایی(دانشکدهء ادبیات فـاسی زبـ نهای جـ خی، ٦ وو۷ آذر ۱۳۸۳)، بهه کوشش دکتر ابراهیم کاظمی، تهران، دانشگاه ع مهءهطباطبایی، ۱۲۱- ۱۳۲.
۳٤. حییری تبریزی، ثمـ یی(۲۰۱۱/۱۳۹۰)، پـ یده انضمام، مممو عه مقالات دومنن کارگاه آموی‌شی و پژوهشی صرف، به کـ وشش ویدا شقاقی، تهران، انجننن‌بان شناسد ایران، آورا، ۱۲۱-۱٤٤.
۳۵. رخرادی، دکتر علی(۲۰۰۰/۱۳۷۹)، آشلششسی دستور زبـ ن ککدی، تهران، انتشارات ترند.
۳٦. رسولی، محمد صد ـادا(۲۰۱۰/۱۳۸۹)أ ، تجـ یهءنحوی با استفادهااز دستورر وابستگی، ژپووشکدهء مرکززتحقیققت کامپیوتری علوم ا سـ می ، احد تهران
۳۷. رضایی، الی(۲۰۰۷/۱۳۸٦)، تحـ یل نقشگرا از شاااک ظرویت فعل در زبان سااقی، مجموعه مققلات فتمین مایش زبـ نشننسی ایران)جـ د ا ل)ل (دانشگاما علاملاء طباطبایی، ۲۰ وو۲۱ آذر ۱۳۸٦)، به کوشش دکتر محمد دبیر مقدم، مصطفی عاصی، ارسلان گـ فـام یحیی مدرسی، تهران، دانشگاه ع مهءه طباطبایی، ۲٦۱-۲۷۳.
۳۸. صادقی، علی اشرف غلام رضا ارژنگ(۱۹۸۰/۱۳۵۹)، دستور سال سوم آ موزز متوسطهء عمومی، تهران، وزارت آ ..و.ههه .هه...
۳۹. طبیب زء..، امید(۲۰۰٦/۱۳۸٤) ب، بندووی پیوووو د نوع‌عبند متممی ور زبان سااقی، مجموعهءمققلات نخستیننمایش انجمنزبن‌نشننسی ایران، ۲۳ وو۲۳ اسفند ۱۳۸۴، بهءکوشش دکتر مصطفی عاصی، تهران، انجمنن زبننسی‌ننشد ایران، ٦۹-۷۹.

۴۰. ________(۲۰۰۶/۱۳۸۵) ظ ،أريت فعسد خ لئننی بنيادينجمنـه ەور ساافـی امـروز؛ پژووشـی بـر اسـاسانظريـهء دسـتوررابسـتگی، تهـران، نشـر مرکز.

۴۱. ________(۲۰۱۲/۱۳۹۱)، دستور زبـ ن فـ االسی بر اسـاسانظريوءوگروەو ههی خودگردان در دستوررابستگی، تهران، نشر مرکز.

۴۲. عاصـی، مصطـ ی(۲۰۰۳/۱۳۸۱)، از پيکـرەء زبـانی تزباالنشننسـی پيکـره ای مجموعـهءەمقـالالا پنجمـنکنفـرانس زبـ نشننسـی نظـر ی کـاابردی، ۲۱-۲۳ اسففد ۱۳۷۹، با همکاری محمد دبير مقدم و ابـراهيم کـاظمی، تهـران، آيـج، ۴۸۴-۴۹۴.

۴۳. عليـزاده، علـی(۲۰۰۳/۱۳۸۱)، جـ يگـاەفرعـلجمرردرـەەـای زبـان سـاافـی؛ بـازنگری ەور ففضـيه فـ عـلدووون گوەوروـوـی، مجموعـهءەمقـالات پنجمـنن کنفـرانس زبـ نشننسـی نظـر ی کـاابردی، ۲۱-۲۳ اسـفند ۱۳۷۹، بـا همکـااى محمد دبير مقەد ابراهيم کاظمی، تهران، آ يج، ۵۰۹-۵۲۰.

۴۴. ففشـيدورد، دکتـر خسـرو(۲۰۰۴/۱۳۸۳)، فعەوورگوەوروو-ی تحـول آن ەور زبان فـ سی، تهرا سر ش ،ن.

۴۵. کشميری، نوشين(۲۰۰۷/۱۳۸۶)، بررسی نحوی- معنیاا. افعال حرف اضـافهه دار در زبـان سـاافـی، مجموعـهەمقـا تلا فتميد االمشاازبانشننسـی ايران)جلـد اول)لو(دانشـگاه عـ مـهء طباطبیاا، ۲۰ وو ۲۱ آذور ۱۳۸۶)، بـهەکوشـش دکتـر محمـد دبيـر مقدم، مصـطفی عاصـی، ارسـلان گـ فـام يحيـی مدرسـی، تهـران، دانشگاه عـ مهءەطباطبايی، ۳۴۷-۳۶۶.

۴۶. گـ م، دکتر ا سـ ن(۲۰۰۶/۱۳۸۵)، اصولودنيبررو‌ترن، تهراسد ،نمت.

۴۷. واامتيـان ، ـهرزاد(۲۰۰۵/۱۳۸۴)، دسـتور زبـان سـاافـی- از ديـدگاەاەەر ششنسی، ت: مهدی سمـ ئی، چ پ چهـ الم، تهران، نشر مرکز.

۴۸. مدرسـّی، دکتشفشطمـه(۲۰۰۷/۱۳۸۶)، ا اجاازاتجماالـه:ففگـنگـزبگـنشننسـی- دستوری، تهراچاپا،نار.

٤٩. منصوری،ی‌مهرزاد(٢٠٠٧/١٣٨٦)، انضمام رد بان فارسی، زبـو نا بان سد ، سانشد ٣ ، شد ٢، پ یاپید ٦، ١٢٥-١٤٠.
٥٠. میرعمادی، سید علی(٢٠٠٠/١٣٧٩)، نحنو زبان سافی انگلیسی در قلب برنامه‌کمینگی، تهران، نشر ففهیخته.
٥١. وحدیین کامیاا، دکتر تقی، غ مرضا عمرانی(٢٠٠٧/١٣٨٦)، دستور زبان سی‌االف(١)، تهراسد ،ن .ا.
٥٢. یوسفی، دکتر حسین علی(٢٠٠٠/١٣٧٩)، دستور زبان سافی ١ وو٢ برای دوودتودر نەوکووووننسی ادبیات ف سی، چ پ د م، تهرا ز ن، نشرگار.
٥٣. یولل جتووج(٢٠٠٠/١٣٧٩)، نگ االی بەازبان(یک ابراسی زخاانشنابیتز)، ت: نسری حیدری، چ پ چه االم، تهراسد ،نمت.

ب/ نامه ئەکادیمییەکان

٥٤. کبیری، لعیع(٢٠٠٦/١٣٨٥)، ففهنگ ظوریت افعل سافی- بر اساس دستورر وابستگی، ساالشششششسی اررد، دانشکده ادبیات علوم انسانی دانشگاه بو علی‌لسینا.
٥٥. ککباسچي، نسرین(٢٠١٠/١٣٨٩)، ففهگ‌گ‌ظوریت‌ت‌صففتفي‌يريي‌بربساسا دستوررابستگي،ەەسالکەەەەننسيي االد، دانشکدەاادبیتااااعلوم انسانی دانشگاەاپیام نوررمرکززتهران.
٥٦. محمد ابراهیمی، زینب(٢٠٠٣/١٣٨٢)، بر سی‌سد ختد گروه فعلی در سافی گفتـاای معیـاا ورمققیسەەبا زبان سافی نوشـتاای معیـاا ، ساله دکتری، تهران، دانشگاەاتربیت مدرس.

پ/ گۆڤار

٥٧. احمددخلنی،ی‌محمددرضا(٢٠٠٠/١٣٧٩)هات‌ت‌خای‌ی‌اشفاەی‌دی‌و شبه اسناى‌ی شده در بان فارست، مجموعەء مقالات پنجمین کنفرانس زبانشننسی نظر ی

کـاابردی، ۲۱-۲۳ اسـفند ۱۳۷۹، بـ اااامکـ ااای محمـد دبیـر مقـمد ابـراهیم کاظمی، تهران، آ یج، ۱۳-۱۹.

۵۸. اخلاقـی، ففیـ اا(۲۰۰۷/۱۳۸٦)، بـ یسـتن‌نـدن توانسـتن‌سـه فعـج لـهـی ور زبان فوسی امروز، دسوتر، ج۳، ش۳، بهمن، مسلسل ۳، ۸۲-۱۳۲.

۵۹. ارکان، فائزه(۲۰۰٦/۱۳۸۵)، فرایند انضمام اسم: رویکرد نحوی یا صـرفی(رر مبنای نمونه ای از داده های‌ی‌بان سرافی)، بان و بان شاس‌سم،مم۲، ش ۲، پ یاپیر ٤، ۹۵-۱۱۰.

٦۰. حـق بـین، ففیـده(۲۰۰٦/۱۳۸۵)، ظوریـت سااـ خاااااای اسـنادی در زبـان سـ فـی، زبـازبـ ن نشـ سمجـ ،ی ـن‌بـ انجمن‌زبن‌نشننسس ،ی۲، ش۲، پیـاپـی ٤، پاییز زمستان، ۲۱-۳۸.

٦۱. حق بین، ففیده، منصوره سادات فضلی(۲۰۰۹/۱۳۸۸)، فعل ای معین ور زبان فه‌ه‌سی ففضیه‌ء فعل معین‌ن‌دن جـ ئی، د فصلللمه‌ء‌ه‌علمی – پژووشی زبان ژپووی دانشگزه ارازلـ(س)، سد ل ۱، ش ۱، پ یززز زمستان، ۳۵-۵۰.

٦۲. دبـ ییر مقدم، محمد(۲۰۰۷/۱۳۷٦)، ((فعل مرکب با ردن فارسی))، مملـ ه بـان سد ، سانشد۱۲ ، شد۱و۲، ۲-٤٦.

٦۳. شـ‌قای،ی‌قیـدا(۲۰۰۷/۱۳۸٦)، انضـمام رد بـان فارسـی، دسـ رتتـ، ج۳، ش۳، بهمن، پ یاپیر ۳، ۳-۳۹.

٦٤. طباطبـائی، علاءالـد ییر(۲۰۰۵/۱۳۸٤)، فعـل مرکـب‌بـدر زبـان سـ فـ ،ی‌ـ مـه‌ءه ففهنگستان، د۷، ش۲ ، هر یوی، مسلسل۲٦، ۲٦-۳٤.

٦۵. طبیب زاده، امید(۲۰۰۱/۱۳۸۰) ب، تحلیل ابسته ای نحوی فعل در زبان فارسی بر اساس نظریه‌ء ظرفیت واژگانی، مجلـه‌ء زبانشناسـی، سـال ۱٦، ش ۱، بهار‌ووتوبستان، پیاپی ۳۱، ٤۳-۷۷

٦٦. ________(۲۰۰٤/۱۳۸۳)، ابسته ای فعل در زبـ ن فـ ااسی بر اسـاس‌ا نه‌ریه‌ء‌ه‌ه‌ء‌بستگی، دستور، ج۱، ش۱، اسففد، مسلسل ۱، ۱۳-۲۸.

٦٧. ____________(٢٠٠٦/١٣٨٥) ب، سـاختـهـای اسوادی و سـببی در زبـان فاخسی، نامهء فرهنگستتن، دووهءو٨وش٤، زمستان، مسلسل ٣٢، ٦١-٦٨.
٦٨. علـوی مقدم، سید بهنـام(٢٠٠٥/١٣٨٤)، مکاتـب زبـا ن ننسـی مسـ لل امـروز، آ موزز زبـ ن ادب فشستیش،ششمششهشبستان ٨٠-٨٣.

ت/ سایتی ئەلیکترۆنی

٦٩. سولی، محمد صادا(٢٠١١/١٣٩٠)، پیکرۀ متـ ی بر اسـ سد دستوررر ابستگی-راهوکاررررچالشرهه، ٣-٣-١٣٩٠.
http://dadegan.ir/sites/default/files/articles/Steps%20Toward%20Persian%20Linguistic%20Dataset.pdf
٧٠. طبیـب زاده، امیـد(٢٠١١/١٣٩٠)، دسـتوررر ابسـتگی نظریوءوگەورووـای خودگردان، ٢-١٠-١٣٩٠
http://www.lingoistica.com/articles/487/%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%

سێیەم/ سەرچاوە عەرەبییەکان

أ/ کتێب

٧١. بعلبكی، الدكتتر رمزی منـ بیر(١٩٩٠)، معمم المـ صـللحات اللغویـة، بیـروت، دار العلم للملايين.
٧٢. بونتنج، كارل – ديتر(٢٠١٠)، المدخل للیىعلم اللغـة، اللبعةالثانيـة، وةجموةةة تعل : الدكتتر سعيد حسنبحيرر،ةرهاقلا،رمؤسسةالمختار.
٧٣. جمعة، الدكتتر خالد محموق(٢٠٠٨)، اللسـانيات الحديثـة <<مـدخل ومقارنـة>>، الكويت، مكتبة دار العروبةللوررشنالتتزيع.

٧٤. الخولى، الدكتتر محمد علـى(١٩٩١)، معجم علم اللغة النظرى، بيرتو، مكتبة لبنان.

٧٥. رابمك، الدكتتر مبارك(١٩٩٥)، معمم المصللحات الالسنية، بـ ييوت، دار الكفرر اللبنانى.

٧٦. المـتتكلـى أحمد(١٩٨٨)، قضـايا معجمية،ةالشـركةالعربيـةللناشـرينالمتحـدين،ن الرباط.

٧٧. منناجنر ،نج(٢٠١٢)، معجم اللساذ اج :، تـتمال الحضري، بـ ييتو، ممد.

٧٨. هلبش، جرهـارد(٢٠٠٣)، تـريخ علـم اللغةالحيثث اللبعةالخامسة،ةوةجوةةة تعلـ : الدكتتر سعيد حسنبحيرر،ةرهاقلا،رمكتورر هراء الشرق.

چوارەم/ سەرچاوە ئینگلیزییەکان

أ/ کتێب

79. Allerton D J(1982) Valency and the English Verb, London: Academic press.

80. Allerton D J(2006), Valency Grammar, Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd Edition, Vol XIV, Amsterdam: Elsevier, 301-314

81. Baker, Mark C. (1988), Incorporation, A Theory of Grammatical Function Changing, The University of Chicago Press.

82. Bussmann, H.(1996), Routledge Dictionary of Language and Linguistic, London, Routledge.

83. Kruijff, G-J M(2006), Dependency Grammar, Encyclopedia of Language and Linguistics, Vol III, 2nd Edition, Amsterdam: Elsevier, 444-450.

84. Lyons, John (1977), semantics, Vol. 2, Cambridge university press.
85. Mathews, P.H.(1997), The Concise Oxford Dictionary of Linguistics, Oxford University Press.
86. Quirk, R. et al.(1985), A Comprehensive Grammar of the English Language, London and New York, Longman.
87. Rosen, Sara Tomas (1989), Two Types of Noun Incorporation: A lexical analysis, Language 65: 294-317.
88. Tallerman, Maggie(1998), Understanding Syntax, London by arnoldm.
89. Van Valin, Robert D. , Jr.(2004), An Introduction to Syntax, Cambridge: Cambridge University Press.

ب/ گۆڤار

90. Mithun, Marianne (1984), The evolution of Noun Incorporation, Language 60: 847-894.
91. Mithun, Marianne (1986), On Nature of Noun Incorporation, Language 62: 32-37

پ/ سایتی ئەلیکترۆنی

92. Herbst, T.(2000), English Valency Structure: A first sketch: (1-2-2011)
http:// www.ph-erfurt. De/~neumann/ eese / artic99 / herbst / main1.html.

پاشکۆی ژمارە ١
لیستی چاووگەکان

ئارەزوو/حەزکردن
ئاگادارکردنەوە
ئاماژەکردن
ئامۆژگاری کردن
ئەنجامدان
ئیزن دان
ئیزن هەبوون
بارین
باس کردن
باڵ لێکدان
بانگکردن
بانگێشت کردن
باوەڕهێنان
بایەخدان
بردن
بڕوا کردن
بڕیاردان
بڵاوکردنەوە
بوون
بۆ هەبوون
بەبیرداهاتن
بەبیرهێنانەوە
بەخشین
بەدوادا چوون
بەدواداچوون کردن

بەراوردکردن
بەرپەچ دانەوە
بەرزکردنەوە
بەرگری کردن
بەستن
بەکرێ گرتن
بەڵێندان
بیرکردنەوە
بیستن
بینین
پاراستن
پاڕانەوە
پارێزی کردن
پانکردنەوە
پرسیارکردن
پرسین
پشتگیری کردن
پشکوت
پشوودان
پۆشین
پەرستن
پەروەردەکردن
پەسەندکردن
پەی پێ بردن
پەیماندان

پیاهەڵدان
پیرۆزبایی لێ کردن
پێچانەوە
پێچوون
پێداکردن
پێدان
پێدانەوە
پێداهەڵگوتن
پێسپاردن
پێشاندان
پێشبینی کردن
پێشکەشکردن
پێشنیازکردن
پێکهێنان
پێوابوون
پێوان
پێویست بوون
تاشین
تاقی کردنەوە
تامکردن
تاودان
ترسان
ترساندن
تکا کردن
تکان

توانین
تۆمارکردن
تەقین
تەکاندن
تێ هەڵسوون
تێبینی کردن
تێخستن
تێڕاچوون
تێڕاکردن
تێگەیشتن
تێکەڵکردن
تێکۆشان
جورئەت کردن
جورئەت هەبوون
جولان
جوین
جەخت کردنەوە
جەنگان
جێهێشتن
چاندن
چەسپاندن
چەشتن
چنین
چوون
حەز کردن
حەوانەوە
حیسابکردن
خایاندن
خزین

خستنە سەر
خستنە کار
خلیسکان
خواحافیزی کردن
خواردن
خواردنەوە
خولقاندن
خوێندن
خۆپاراستن
خۆدەرخستن
خۆراپسکاندن
خۆشوستن
خوێندنەوە
خەریك بوون
خەوتن
داخستن
دادەنیشتن
دان
دانان
دانیشتن
دانیشتن
داواکردن
درەوشانەوە
دروون
درێژە کێشان
درێژە هەبوون
درێژەپێدان
دڕین
دزین

دزینەوە
دڵدانەوە
دواخستن
دواکەوتن
دوورینەوە
دوژمنایەتی کردن
دۆڕان
دۆزینەوە
دۆشین
دەرخستن
دەردان
دەرکەوتن
دەرکردن
دەستکەوتن
دەنگەدەنگکردن
دیاری کردن
ڕاپۆرت لێدان
ڕاخستن
ڕازاندنەوە
ڕاگەیاندن
ڕاکردن
ڕامالین
ڕامان
ڕاهێنان
ڕژاندن
ڕستن
ڕشتن
ڕنین
ڕوان

ڕوانین
ڕوودان
ڕۆیشتن
ڕەنجان
ڕەوانکردن
ڕێپێدان
ڕێگەدان
زانین
زۆرلێکردن
زیادکردن
ژاکان
ژماردن
ژیان
سازان
سەلماندن
سەماکردن
سەیرپێهاتن
سوپاس کردن
سوڕانەوە
سوێندخواردن
سیس هەڵگەڕان
شانازی کردن
شکان
شکاندن
شوشتن
شەڕکردن
شیان
فەرمان دەرکردن
فەرماندان

فرۆشتن
فرێدان
فڕین
فریودان
فێر کردن
فێربوون
فێرکردن
قەناعەت پێ کردن
قەولدان
قسە کردن
کەوتن
کرانەوە
کردن
کردنەوە
کڕین
کۆتایی هاتن
کولان
کولاندن
کێشان
گەڕانەوە
گرەوکردن
گرتن
گرتنەوە
گریان
گفت پێدان
گوتن
گۆڕینەوە
گوڵچنینەوە
گومانبردن

گەشەپێدان
گەنین
گەیشتن
لابردن
لکان
لەبارچوون
لەبەر کردن
لەبەرداکەندن
لەپێکردن
لەخۆدوورخستنەوە
لەدەستدان
لەدەستکردن
لەرزین
لەسەرکردن
لەشەقەی باڵدان
لەچاوکردن
لەقەڵەمدان
لەملکردن
لەناوچوون
لەئاوکردن
لێبوردن
لێخۆشبوون
لێدان
لێستنەوە
لێقەومان
لێکردنەوە
ماچکردن
ماڵئاوایی کردن
ماڵین

مانگ/رۆژگیران
مانەوە
مردن
مژین
مۆڵەت دان
مۆڵەت وەرگرتن
مۆڵەتدان
مەدح کردن
مەرج کردن
ناردن
ناز پێ فرۆشتنن
نازکردن
نازین
ناساندن
ناسین
ناونان
نەڕاندن
نرخاندن
نوساندن
نوستن

نۆشین
نووسین
نیشاندان
هاتن
هاتنەبەرچاو
هاتنەوە
هاندان
هاوارکردن
هاویشتن
هەبوون
هەستکردن
هەڵبژاردن
هەڵدان
هەڵسان
هەڵسوکەوت کردن
هەڵچوون
هەڵکەندن
هەڵهاتن/دەرکەوتن
هەڵواسین
هەناسەدان

هەواڵ پرسین
هەواڵ دان
هێنان
واتێگەیشتن
واپێچوون/ لەوەچوون
وادانان
واکردن
والێ کردن
وتن
وەدەرنان
وەدەستهێنان
وەرگرتن
وەرگێڕان
وەستان
وەگەڕخستن
وەڵام دانەوە
ویستن
وێران
یادکردنەوە
یارمەتیدان